

***socialno  
delo***

---

**ZBORNİK**

***Strokovnih člankov in razprav  
ob tridesetletnici  
Višje šole za socialne delavce  
v Ljubljani  
1955—1985***

**LETNIK XXIV — 1985**

**št. 3—4**

---

**časopis za teorijo in prakso**





178228

# **socijalno delo**

Leto 24, 1985, št. 3-4  
Socijalno delo - časopis za teorijo in prakso  
UDK 304 + 36

51. 3-4  
UDC 304.36

letalca

Skupna socijalna vestna služba  
Republiki kamniti za zdravstvo in socijalno varstvo  
Zveza društev socialnih delavcev Slovenije  
Vilje šole za socialne delavce v Ljubljani

izdajateljica

Zora Stojanovič (predsednica), Branka Čadež, Franc Hočevar,  
BIBLIOTEKA IN ARHIV ZA SODNO PSIHOLOGIJO  
INŠTITUT V OBLASTI SOCIALNEGA DELA V LJUBLJANI

Uredniški odbor

Dr. Franc Brinc, Marija Čigala, Franc Hočevar, Blaž Mavec,  
Jozef Valentič

Glavni in odgovorni urednik

Blaž Mavec

Lektorica

Marija Kocijan-Graf

Naslov uredništva in prevajalca

Ljubljana, Štefančeva 5, tel. 316-370, 316-520

Časopis izhaja štirikrat letno, prevajalca ob koncu

vsakega četrtletja

Tiskarstvo: Tiskarna Borja, Ljubljana

## Socialno delo - časopis za teorijo in prakso

### Izdajajo:

Skupnost socialnega varstva Slovenije  
Republiški komite za zdravstveno in socialno varstvo  
Zveza društev socialnih delavcev Slovenije  
Višja šola za socialne delavce v Ljubljani

### Izdajateljski svet:

Zofka Stojanovič, (predsednica), Nada Govc, Franc Hočevar,  
Blaž Mesec, Jože Valenčič

### Uredniški odbor:

Dr. Franci Brinc, Marija Cigale, Franc Hočevar, Blaž Mesec,  
Jože Valenčič

### Glavni in odgovorni urednik:

Blaž Mesec

### Lektorica:

Marta Kocjan-Barle

### Naslov uredništva in uprave:

Ljubljana, Šaranovičeva 5, tl. 316-370, 311-250  
Časopis izhaja štirikrat letno, praviloma ob koncu  
vsakega četrletja

Tipkanje Stella Osmak, Izvedba: Birografika BORI

Leto 24

Ljubljana 1985

Št. 3-4

UDK 304 + 36

UDC 304 + 36

Dr. Andreja Kaver-Vidmar	388
Socijalni primer - med socialno politiko in socialnim delom	399
Anton Kikelj	
Solidarnost in prostovoljstvo	
Ljubljanski pokrajini (od leta do leta)	417
Dr. Franci Brinc	
Družna odgovornost, mi in jaz (Razmišljanje o družni odgovornosti)	441
Dr. Tone Jirojč	
<b>Z B O R N I K</b>	
<b>STROKOVNIH ČLANKOV IN RAZPRAV OB TRIDESETLETNICI</b>	453
<b>VIŠJE ŠOLE ZA SOCIALNE DELAVCE V LJUBLJANI</b>	
K rehabilitacijskemu trenučku	462
Dirk Klajnčič	
(De)stigmatizacija rehabilitacije kot posebne družbene prakse in (de)personalizacija družbene vloge rehabilitacijskih delavcev	487
Dr. Jofe Ramoš	
Socijalni delavec v delovni organizaciji in alkoholizmu	482
Mira Vrhanič-Jaržabek	
Kakšni so učinki socialne pomoči - primer telefonskega pogovora	492
Mariška Puhar	
Polnopravni pacienti in delovna okolja	495
Benica Puh	
Vloga socialnega delavca v mentalnih zdravstvenih dejavnostih	507
Franči Novak	
Socijalni delavec v delovni organizaciji	506
1955 - 1985	515

**Uredniški odbor zbornika:**

Marija Cigale

Zivka Černivec

Dušan Djukanović

Dr. Andreja Kavar-Vidmar

Lidija Kunič

Blaž Mesec (urednik)

Jože Valenčič

Mira Virant

Joža Višnjevec

Ela Zupančič

Marija Zupančič-Vičar

**Uredniški odbor:**

Dr. Franci Brič, Marija Cigale, Franc Hočvar, Blaž Mesec,  
Jože Valenčič

**Glavni in odgovorni urednik:**

Blaž Mesec

**Lektorica:**

Marta Kocjan-Gerla

**Mesto uredništva in tiskarne:**

Ljubljana, Števanova 4, tel. 311-170, 311-230

**Članstvo zbornika: zbirka, redništvo in redakcija**

zbornika: zbirka, redništvo in redakcija

To publikacijo sta finančno podprla

GORENJE, sestavljena organizacija združenega dela in LUKA-KOPER

Priznanja ob tridesetletnici VŠSD	386
Bernard Stritih	
Beseda ob tridesetletnici Višje šole za socialne delavce v Ljubljani	388
Dr. Andreja Kavar-Vidmar	
Socialni primer - med socialno politiko, pravom in socialnim delom	399
Anton Kikelj	
Solidarnost in prostovoljno socialno delo v Dravski banovini in v Ljubljanski pokrajini (od leta 1940 do 1945)	417
Dr. Franci Brinc	
Družba, odklonkost, mi in jaz (Razmišljanje o zaporni kazni)	441
Dr. Tone Strojín	
Socialne vrednote v Jugoslovanskih ustavah	453
Tone Brejc	
K rehabilitacijskemu trenutku	462
Ciril Klajnšček	
(De)teologizacija rehabilitacije kot posebne družbene prakse in (de)personalizacija družbene vloge rehabilitacijskih delavcev	469
Dr. Jože Ramovš	
Socialni delavec v delovni organizaciji in alkoholizmu	482
Mira Virant-Jaklič	
Klic v duševni stiski - primer telefonskega pogovora	492
Marinka Pahole	
Psihiatrični pacient in delovno okolje	495
Danica Plut	
Vloga socialnega delavca v mentalnohigienski dejavnosti	502
Fanči Novak	
Socialni delavec v strokovni službi Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja v SR Sloveniji	506
Bojana Božič-Ziherl	
Skupinska obravnava konkretnih in aktualnih obremenitev	515





## PRIZNANJA OB TRIDESETLETNICI VŠSD

Ob 30-letnici se želi šola zahvaliti vsem, ki so prispevali k njenemu nastanku in razvoju, posebno pa tistim, ki so oblikovali temeljno zamisel vzgojno-izobraževalnega programa, ki so bili med prvimi učitelji in strokovnimi sodelavci ter so uveljavljali šolo v stroki in družbi.

Svet Višje šole za socialne delavce je na seji dne 19.11.1985 sklenil, da podeli priznanja naslednjim tovarišicam in tovarišem:

1. Tovarišici Niki Arko za sodelovanje pri ustanavljanju šole in za dolgoletno pedagoško delo na področju družinskega prava in socialne politike;
2. Tovarišici Zori Godina za prispevek pri zamisli, uvajanju in organiziranju praktičnega dela študentov;
3. Tovarišici Mici Jančar, prvi in dolgoletni direktorici Višje šole za socialne delavce, za posebne zasluge pri ustanovitvi šole, njeno konsolidacijo in uveljavitev ter prispevek k oblikovanju lika socialnega delavca;
4. akad. prof. dr. Rudiju Kyovskemu, enemu prvih predavateljev, za pedagoško delo in zasluge pri uveljavljanju šole v okviru Univerze in v širši družbi;
5. Tovarišici Carmen Langus za mentorstvo študentom na učni bazi in prispevek k oblikovanju koncepta centrov za socialno delo;
6. Tovarišici Nadi Majcen za požrtvovalno in taktno delo v vlogi predsednice sveta šole in za poseben prispevek k pospeševanju raziskovalnega dela;
7. Tovarišici Ireni Matelič za povezovanje z mentorji na terenu in za razvijanje dopolnilnega izobraževanja socialnih delavcev;
8. Tovarišici Rezki Rešek za dolgoletno nesebično skrb in pomoč študentom ter za zvestobo šoli;
9. prof. dr. Majdi Strobl za pedagoško delo na področju ustavnega prava in prispevek pri urejanju pravnega položaja ustanove;
10. Tovarišici Miri Svetina, predsednici sveta Višje šole za socialne delavce v začetnem obdobju, za prispevek na samoupravnem področju;
12. Tovarišici Zori Tomič za ustvarjalno delo v funkciji predsednice sveta Višje šole za socialne delavce in za pedagoško delo na področju sociologije;
12. prof. dr. Katji Vodopivec za prispevek k ustanovitvi šole, k oblikovanju in utemeljitvi izobraževalnega programa in za pedagoško delo na področju metod socialnega dela;
13. Tovarišici Eli Zupančič za zgledno mentorstvo študentom in sodelavcem ter za razvoj in utrjevanje koncepta centrov za socialno delo.

## BESEDA OB TRIDESETLETNICI VIŠJE ŠOLE ZA SOCIALNE DELAVCE V

LJUBLJANI

Bernard Stritih

Za nami je trideset let delovanja in razvoja edine višješolske organizacije, ki izobražuje socialne delavce v Sloveniji in ki v okviru Univerze Edvarda Kardelja razvija doktrino socialnega dela kot posebne družbene znanosti in kot posebne stroke. Trideset let v razvoju neke ustanove ni veliko; tridesetletno obdobje pa se zdi še krajše, kadar govorimo o nastanku in razvoju kake stroke. Pa vendarle v tem trenutku lahko rečemo, da je bilo v preteklih treh desetletjih opravljeno pomembno delo, zato se lahko za trenutek zaustavimo in izrečemo ljudem, ki so sodelovali v tem delu, zasluženno priznanje. Ob tej priložnosti pa je tudi vredno, da si vzamemo čas za razmislek o nekaterih osnovnih vprašanjih v zvezi z doseženim razvojem stroke in naše šole. Prav je, da se ob slovesnih trenutkih ozremo nazaj na prehojeno pot, a prav tako pomembno je, da ob tej priložnosti opredelimo tudi naše predstave ter naše težnje in načrte za nadaljni razvoj.

Tridesetletnico praznujemo v času mnogih protislovij in težav, ki jih še pred nekaj leti nismo pričakovali. Tudi šola sama je v zadnjih letih zašla v težak položaj, pestijo nas gmotne težave. Ob tridesetletnici se ne moremo pohvaliti s skoraj nikakršnim izboljšanjem materialne osnove, skratka prostori in vse drugo, kar je na voljo, je bilo omenjeno že v poročilu tovarišice Mice Jančarjeve ob prvem desetletnem jubileju.<sup>(1)</sup> Zamislimo pa se lahko tudi ob govoru takratnega republiškega sekretarja za zdravstvo in socialno varstvo tovariša Staneta Šeliha, ki je poudaril: "Sedanje delo šole vliva optimizem, da bo šola v prihodnje še z večjim uspehom šolala kadre, ki jih terjata družbeno-ekonomski razvoj in vsakodnevna praksa." "Zdi se mi," je takrat dejal sekretar, "da od šole upravičeno pričakujemo celo več. Morala bo še razširiti svojo dejavnost na raziskovalno delo in s tem omogočiti še bolj strokovno obravnavanje problematike. Naloga te šole-po mojem mnenju ni samo učenje študentov, ampak mora postati predvsem središče raziskovalne dejavnosti in oblikovanja konceptov ter posrednik vsestranskega socialnega dela..."<sup>(2)</sup>

Res je, da smo v zadnjem letu po hudih naporih dosegli spremembo zakona o šoli in da smo si priborili pravico do raziskovalnega dela. A ko se zavemo, da so ta prizadevanja terjala dvajset let, se moramo zamisliti, ne le nad tem, kaj se je dogajalo v šoli, ampak tudi nad položajem in vlogo socialnega dela v današnji Sloveniji.

Dejstvo je, da je šola v preteklosti dobivala premalo spodbud, zato je toliko pomembneje razviti zavest o funkciji naše ustanove in o tem, kaj pravzaprav negujemo in razvijamo z našim delom. Pomembno je, da družbo opozorimo na to, kako skromne so razmere, v katerih delamo, in kako omejene so sile majhnega kolektiva delavcev in študentov šole. Pomembno pa je tudi, da se dokopljemo do spoznanja o družbeni vlogi naše šole; ta zavest je izvor nove energije za nadaljnje delo.

V našem času je prišlo že v navado, da ponovno cenimo našo narodno samobitnost, da cenimo dediščino naše narodne kulture. Zato mi dovolite, da tudi jaz z nekaj besedami poskušam osvetliti korenine tega, kar danes razvijamo, korenine, ki segajo v preteklost našega naroda.

Naši predniki so na tem delu zemlje preživeli več kot tisoč let pod nenehnimi pritiski in izkoriščanjem tujcev. Ohranili so svoj jezik in ustvarili bogato kulturno izročilo. To ljudstvo je ostalo živo v nenehnem soočanju s tujci, z vsemi oblikami pomanjkanja in smrtjo, ki je včasih prihajala iz praznih kašč, drugič od vojska, ki so šle čez to ozemlje, prežala je na strmih poteh in še marsikje. Kako so se naši predniki obdržali, nam ostaja slej ko prej še vedno skrivnost. Marsikaj vemo o njihovem kmetovanju in rokodelstvu, veliko vemo o njihovih davkih, skoraj ničesar pa ne vemo o medsebojni pomoči in o tem, kako se je pri tem narodu brez lastnega razreda gospode uresničevala solidarnost.

Na Slovenskem nikoli ni bilo veliko Slovencev, ki bi lahko živeli brez dela svojih rok ali brez trdega boja za borno premoženje. Med Slovenci ni bilo omembe vrednega števila ljudi, ki bi čutili potrebo, da se morajo za udobno in brezdelno življenje odkupiti z dobrimi deli. Imetje slovenskim ljudem nikoli ni pomenilo zagotovila za prihodnjo generacijo niti za lastno socialno varnost tako zagotovilo je pripadnikom naroda siromakov vedno lahko dajalo le delo.

Upravičeno domnevamo, da je bilo veliko ljudi, ki so živeli v skrajni bedi, da za preživljanje številnih siromakov ni bilo na voljo niti živeža niti drugih potrebnih dobrin in da jim v takih razmerah ni bilo mogoče nuditi niti usmiljenja. Revež je verjetno predstavljal človeško nesrečo, ki preti vsakomur, zato je domneva, da so morali naši predniki zelo dosledno poskrbeti, da se vsaj s kulturno-psihološkimi sredstvi zavarujejo pred strahom in obupom, ki bi ga lahko doživeli ob srečanju z revščino, verjetna. Revščino so morda toliko lažje in bolj dosledno prezirali in zaničevali, ker je ogrožala tudi njih same, prav tako kot vsakogar. Družbeni organizem se je pred revščino verjetno lahko branil predvsem z označevanjem, osamitvijo in izločanjem revežev. Prišlo je do protislovja, da je v deželi splošne revščine zavladal prezir do siromaštva, (tega ne smemo videti, ne smemo se mu vdati), zato dobijo reveži posebno mesto na robu družbe.

Trdota in neusmiljenost ter ponos in trdnost, to so bile verjetno značajske poteze, ki so omogočale preživetje in so se kot take vtisnile tudi v našo kulturo. V kulturnem in družbenem prostoru vaške srenje, ki ga oblikujejo navedene vrednote, si lahko zamišljamo tragični lik Cankarjevega Kurenta in tudi Cankarjevo mater.

Kakor smo bili razcepljeni znotraj in prav zaradi razcepljenosti močni in odporni, smo imeli tudi dva obraza in dvojne občutke v odnosu do tujcev. Ponižnost, ki ji ni bilo mogoče zaupati, in ponos, ki je bil skrit za prekanjenostjo. Naše ljudstvo ni proizvajalo le materialnih dobrin, temveč tudi stvaritve uma in globoke duhovnosti. Ko smo se učili od drugih večjih narodov, smo dajali prednost učenju jezika, razumeli smo druge in ostali varno skriti pred tem, da bi drugi razumeli nas in se vrnešali v naše zadeve. Ko so se naši ljudje poleg tujega jezika naučili tudi tuje kulture, so nam verjetno postali nevarni in smo jih v samoobrambi prej ali slej odpisali. Zato smo bili za tujce največkrat povsem nerazumljivi, a koristni. Tujci, ki so se iz neprevidnosti in naivnosti nazeli naše kulture, tega večinoma niso dobro prenesli.

Pred rojstvom prve države južnih Slovanov - torej tudi Slovencev - je Ivan Cankar izrekel misel, da moramo najprej narediti državo, potem pa se lahko dogovarjamo o tem, kako jo urediti. S to mislijo je bil presekan gordijski voz

medsebojnih razprtij in političnim dejanjem so bila odprta vrata. Žal pa ti-  
sto, kar je sledilo ustanovitvi skupne države, kaže na to, da so še vedno  
ostale sile, ki niso mogle sodelovati v ustvarjalnem dialogu o ureditvi države.

Dejstvo je, da je bila komunistična partija ena od redkih političnih sil, ki  
skupnosti jugoslovanskih narodov ni postavljala pod vprašaj. Prav v tem je  
bila verjetno tudi njena moč, tako da je na pragu druge svetovne vojne  
lahko združila vse napredne sile in da je lahko prevzela iniciativo tudi na  
mednarodnem političnem prizorišču ter dejansko postala nosilec državotvor-  
nih teženj.

Kaj se je med obema vojnoma dogajalo na področju socialne politike in kul-  
ture medsebojnih odnosov, lahko le domnevamo, ker je tudi to področje pre-  
malo raziskano. Po eni strani je bila ustvarjena zakonodaja, ki je v večji  
meri odražala tuje vzorce, kakor pa ustrezala dejanskim potrebam ljudi, ki  
so živeli in delali v zelo različnih gospodarskih in kulturnih razmerah. Na-  
mesto negovanja integracijskih teženj je država vzpostavila vrsto prisilnih  
mehanizmov, ki so dejansko bolj razdvajali kot združevali. Zato lahko domne-  
vamo, da so se povečale tiste vrste solidarnosti, ki niso bile združljive z mo-  
derno državo - se pravi partikularizem posameznih skupin in grupacij; vse to  
je vodilo do razraščanja nacionalizmov.

Po zgodovinskem proučevanju bi morali posebno pozornost posvetiti viziji so-  
cialne varnosti, solidarnosti in socialne politike, kakršno je takrat zastopala  
komunistična partija. Vse kaže, da so bile v partiji prisotne zlasti naslednje  
dileme: odnos med svetovnim proletarskim gibanjem in političnimi gibanji, ki  
so se razvijala pri naših narodih; odnos med solidarnostjo znotraj posameznih  
sestavlin takratne družbe in solidarnostjo delovnih ljudi; odnos med sistemom  
socialne varnosti, ki ga razvija država oziroma njene institucije, in revolucio-  
narnim potencialom množic delavskega in kmečkega prebivalstva. Le z upošte-  
vanjem vseh naštetih dilem si lahko razložimo globoka protislovja v pojmovanju  
socialne varnosti, ki so se pokazala pri različnih političnih skupinah in celo  
pri različnih skupinah znotraj komunistične partije.

Z vidika naše vede je za Slovenijo izrednega pomena ustanovitev OF. To

zgodovinsko dejanje lahko z današnjega stališča ocenimo kot prevlado politične volje po povezovanju vseh družbenih subjektov nad principom zapiranja in razdvajanja posameznih slojev družbe. Ustanovitev OF pomeni prevlado težnje po formiranju sodobne države nad principom zapiranja v "kmečko srenjo" in ozke nacionalne meje. In prav iz takih gledanj se je lahko razvilo gibanje, v katerem je bila tudi socialna skrb za vse ogrožene kategorije enakovredna sestavina celote.

Ni treba posebej poudariti, da nadaljevanje temeljnih načel NOB pomeni tudi razvijanje socialne varnosti kot enakovredne sestavine sistema. V prvem obdobju povojnega razvoja pa so delovale tudi precej drugačne težnje. Po eni strani so bile še vedno žive različne oblike medsebojne pomoči na vasi in v mestu, ki jih je nova družba bolj uporabljala kot pa razvijala. Po drugi strani pa so bili vloženi veliki naporji za graditev nove družbe po modelu Sovjetske zveze; lahko rečemo, da je prav socialna politika v tem prvem obdobju odigrala pomembno vlogo, da je brez posebne represije prišlo do velikih socialnih strukturnih premikov. Upravičeno lahko trdimo, da je bila nova Jugoslavija tudi v tem pogledu pozitivna izjema med socialističnimi državami. Vse to je bilo mogoče uresničiti in izpeljati tudi zato, ker je bilo še vedno čutiti vzgon družbenih gibanj, ki so se razvila in okrepila med NOB.

Ko se danes oziramo na prva leta povojnega razvoja, ne moremo mimo dialektične protislovnosti tiste dobe. Po eni strani so zaradi hitrega razvoja industrije razpadale tradicionalne strukture in prav tisti solidarnostni odnosi, ki so omogočili tako vojaške uspehe NOB kot tudi delovne zmage v prvem obdobju socialistične graditve. Po drugi strani pa je prav delovanje tradicionalnih struktur v okvirih novih družbenih odnosov vzbujalo upanje, da se v novi družbi ne bodo reproducirala tista družbena protislovja, ki bi zahtevala razvijanje posebnega sistema socialne varnosti kot enakovredne sestavine upravnopolitične strukture in sistema strokovnih družbenih služb.

V referatu ob desetletnici ustanovitve Višje šole je tovarišica Mica Jančarjeva zapisala: "Ustanovitev Višje šole v letu 1955 ni bila slučajna. Spada v dobo, ki je vnesla v naš splošni družbeni in ekonomski razvoj kvalitativne spremembe.

To je obdobje, ki predstavlja začetek družbenega upravljanja v družbenih službah in samoupravljanja v gospodarstvu, obdobje, ki pomeni decentralizacijo komunalnega sistema in demokratizacijo našega javnega življenja. Vsi ti procesi so nujno sprožili in omogočili povečano skrb za proizvajalca in občana na sploh, kar se je odražalo v iskanju novih oblik dela, med drugim tudi na področju družbenih služb, kamor štejemo socialno varstveno dejavnost<sup>(3)</sup>.

V jeziku današnjega družboslovja, ki je časovno odmaknjeno od tistega obdobja, bi lahko misel tov. Jančarjeve izrazili tudi z nekoliko priostrenimi pojmi: Šola je bila ustanovljena v času, ko je prišlo do preloma z ideologijo monolitizma in ko so se v razvoju pokazala protislovja, ki bi lahko zadušila razvojne potenciale, kakor se je to zgodilo v nekaterih državah vzhodne Evrope. Takrat se je rojevala praksa, iz katere je zrastel nov koncept socializma kot političnega sistema, ki sloni na samoupravnem urejanju mnogoterih interesov vseh segmentov družbe. Začetek razvoja stroke socialnega dela in institucij socialnega skrbstva ter varstva ni le znak povečane družbene skrbi za človeka, temveč praktično tudi uresničitve spoznanja, da se na eni strani krhajo nekateri mehanizmi, ki so do takrat omogočili reševanje socialnih problemov v okvirih sorodstvenih skupin, vaških skupnosti in podobno. Po drugi strani je nastajanje novih institucij potrdilo dejstvo, da se tudi v novi družbi reproducira niz problemov in težav, ki jih štejemo v okvir socialne problematike. Ob branju članka dr. Antona Kržišnika ob prvi desetletnici šole se nam jasno pokaže tudi kvaliteten premik v razumevanju in načinih reševanja socialnih problemov, ki bi naj ga razvila nova stroka.<sup>(4)</sup>

Ko danes citiram misli ustanoviteljev Šole za socialne delavce, sem po svoje srečen, saj to pomeni, da so bili njihovi koncepti dobri in so vsebovali tiste vizionarske sestavine, brez katerih ni zgodovinskih dejanj; hkrati pa se tudi ni lahko sprijazniti s spoznanjem, kako težke so bile ovire na naši razvojni poti in da se pravzaprav še vedno nismo odmaknili od izhodiščnih dilem. Še vedno se postavljajo vprašanja, kaj je socialno delo in ali je ta stroka in znanost Slovincem sploh potrebna. Ob razpravah o reformi študija, ki je potekala zadnja leta, smo zmerom znova ugotavljali, da smo v gluhem in nemem, skratka brezodmevnem prostoru. Očitek gluhotе gre v večji meri drugim znanstvenim in strokovnim ustanovam kakor političnim strukturam.

V našem komuniciranju se je pokazalo, da strokovnjakom manjkajo besede in pojmi, s katerimi bi lahko poimenovali ta segment znanja in narodne kulture. Ni rakučje, da je ena pomembnejših raziskav, ki so jo opravili sodelavci VŠSD v bližnji preteklosti, obravnavala temeljne pojme socialne politike. <sup>(5)</sup> Ob neodmevnosti v prostoru znanosti in stroke ni nič čudnega, da tudi v političnem smislu ne moremo zares ustvarjalno izrabiti možnosti, ki jih nudi samoupravni družbeni sistem, in da nekako ni možno preseči ravni političnega pragmatizma.

Zdi se, da se danes, ob tridesetletnici VŠSD, nikakor ne moremo izogniti primejvam s tistim, kar je bilo napisanega ob desetletnici šole. Morda so sodelavci takrat črpali energijo in pogum za ustvarjalna dejanja tudi iz dejstva, da je zorelo spoznanje o nujnosti gospodarske reforme? Kje smo danes? Smo v obdobju stabilizacije in reforme študija. Teško je reči, ali so naloge, pred katerimi stojimo, lažje ali težje, kot so jih sodelavci šole opravili v preteklosti vsekakor pa so stvari v današnjem času zelo zapletene.

Kako uspešna so bila naša prizadevanja za reformo študija, je izčrpno prikazal tov. Blaž Mesec v članku "Preloženo na 1991". <sup>(6)</sup> V skladu s priporočilom konference socialnih delavcev Jugoslavije smo izdelali in predložili program štiriletnega izobraževanja socialnih delavcev na visoki stopnji. Doživeli smo razmeroma močno podporo Republiškega komiteja za zdravstveno in socialno varstvo, podporo ustreznih Samoupravnih interesnih skupnosti in sindikatov. Rezultat razprave je mogoče razumeti le, če upoštevamo, da je bil to pogovor gluhih. Naš predlog dejansko ni bil kritično ocenjen, pač pa je bilo rečeno, da šola nima strokovnih pogojev za izvajanje visokošolskega programa. Namesto da bi bil ocenjen predlagani program in bi se potem lutili vprašanja, kdo ga bo izvajal ter kje in kdaj, je bil izveden manever obračanja pozornosti na predlagatelje. Da bi se izognili resnemu, odgovorno in razsodno oblikovanemu odgovoru na temeljno vprašanje, kaj Slovenija potrebuje, je bilo storjeno prav tisto, s čimer je bila pozornost javnega mnenja obrnjena drugam.

Ob razmišljanju o potrebnosti socialnega dela in naše šole ter o nujnih raz-



vojnih perspektivah, naj se še enkrat ozrem na današnjo situacijo v družbi.

Ko razmišljamo o razvojnih perspektivah in tudi o stabilizaciji, vse preveč pozabijamo, da se ni mogoče več tako izolirati, kot se je to dogajalo v preteklosti.

V naš svet ne prihajajo le novi stroji, nove tehnične priprave in proizvodni postopki ter nove tehnologije, ampak tudi vplivi drugih kultur, tuje navade, nova iskanja v medčloveških odnosih in tudi nova spoznanja o pomenu kvalitete življenja. Hkrati doživljamo večjo migracijo kot kdaj koli prej ter imigracijo, ki je za Slovenijo sploh nekaj novega; pojavljajo se zapleteni problemi v mesebojnih odnosih na vseh ravneh družbene strukture. Spreminjajo se odnosi med spoloma in odnosi med generacijami - to dvoje pa neustavljivo razjeda tradicionalni vrednostni sistem. Pri tem pa se še vedno ne zavedamo dovolj jasno, kako številne človeške stiske spremljajo burna razvojna gibanja. Branimo se spoznanja, da s tradicionalnimi ekskluzivnimi načini ni več mogoče reševati zapletenih socialnih problemov današnjega časa.

Ko poslušamo visokoleteča razmišljanja in prebiramo strokovne prispevke o vizijah razvoja Slovenije, se zavedamo, da smo potomci naroda, za katerega je stoletja veljala norma, da je pošten in človeškega dostojanstva vreden le tisti človek, ki si lahko zagotovi spodobno - bogato pražnje oblečilo. Kdor tega ni zmož, je bil hitro izločen iz življenja vaške ali cehovske skupnosti, pa tudi iz sistema medsebojne pomoči. Pa vendar se ne smemo slepiti, da izročilo zamira, da postajamo bogatejši in s tem tudi mehkejši ter si želimo več sproščenosti in topline v medsebojnih odnosih. To pomeni, da izginjajo tudi nekdanji vzorci socialnega vedenja, ko je bil nemudoma izločen in osamljen vsakdo, ki ni mogel skrbeti zase.

Zavedati se moramo, da princip dobroteljnosti ni združljiv niti z miselnostjo naših ljudi niti z marksističnim pogledom na svet. Hkrati pa moramo vedeti, da so institucionalne oblike socialne pomoči nujna sodobna družbe. Znanost bi lahko prispevala koristna in uporabna spoznanja za razvijanje sistema in za razvijanje prakse socialnega dela. Ne le po svetu, ampak tudi mi z našimi raziskavami ugotavljamo, da se večjajo potrebe po osebni pomoči ljudi v naj-

različnejših življenjskih okoliščinah. Glede na to bi morali usmeriti naša iskanja v ohranjanje in kvalitetno razvijanje obstoječih oblik medsebojne pomoči in sicer povsod tam, kjer ljudje živijo in delajo. Tudi za te naloge pričujemo usposabljanje študente naše šole.

Sodobna znanost o socialnem delu ugotavlja nekaj, kar nam Slovencem nikoli ni bilo tuje. V nasprotju z izrekom, ki je veljal ob začetkih socialnega dela - pomagati človeku, da si bo sam lahko pomagal - se je danes uveljavilo spoznanje, da je človeku ali narodu, ki so mu bile vzete možnosti, da si sam pomaga, skoraj nemogoče pomagati. Edine uspešne oblike pomoči so tiste, ki izhajajo iz že prisotnih, čeprav še tako okrnjenih potencialov samopomoči in lastne dejavnosti. In to bi moralo biti osnovno izhodišče socialnega dela kot posebne znanosti in strokovne dejavnosti.

Kadar v zvezi s stabilizacijskimi programi govorimo o nujnosti posodobitve proizvodnje in povečevanja storilnosti, pozabljamo na to, da bo taka usmeritev nujno porajala tudi probleme, ki utegnejo zmanjšati ali celo izničiti marsikateri pozitivni dosežek. Težko bi rekli, da resno, odgovorno in znanstveno pretehtamo, planiramo razvijanje dejavnosti, ki bodo lahko omejile razraščanje novih socialnih problemov.

Kratkovidne so tudi razprave o tako imenovanih motivacijskih sistemih ali sistemu, ki naj bi vključeval mehanizme za stimulacijo večje produktivnosti. Pri teh razpravah popolnoma pozabljamo, kakšen pomen je v prvem obdobju socialistične graditve imela vizija družbenoinstitucionalno zasnovanega sistema socialne varnosti. Pozabljamo da sta bili pokojnina in zdravstveno zavarovanje med temeljnimi motivi za zaposlovanje v industriji.

Ko govorimo o motivacijskem sistemu, smo slepi za nekaj, kar se kot rakovo tkivo širi v nekaterih socialističnih družbah in kar se utegne okrečiti tudi pri nas. Temu bi lahko rekli sistem negativne motivacije za ustvarjanje temeljnih življenjskih vrednot s čimbolj uspešnim delom na delovnem mestu, to je v družbenem sektorju gospodarstva. Ob družbenih panogah se vse bolj razrašča "privatna iniciativa", ki si vedno znova najde utemeljitev v nezadostnosti družbenih resursov za zadovoljevanje osnovnih življenjskih potreb. Zaradi nizke

stopnje in togosti v organiziranosti na področju stanovanjske politike so ljudje prisiljeni iskati vsakovrstne izhode, ki vedno znova vodijo v nekakšno primitivno organizirano mrežo uresničevanja privatne pobude. Kolkšne so zaradi takih načinov družbene koristi in družbena škoda, trenutno ni mogoče oceniti. Nekaj podobnega bi lahko rekli tudi za druga področja, kot npr. otroško varstvo, skrb za ostarele, socialna varnost občanov z najnižjimi dohodki itd. Glede na realna gibanja pokojnin, se lahko zgodi, da si bodo občani v vse večji meri skušali v krogu družine, torej v privatni sferi, zagotoviti tudi socialno varnost za stara leta. Načini so znani - gradnja hiše ali nakup stanovanja za otroke, ki naj bi bili s tem dodatno zadolženi s skrbjo za ostarele starše.

Ko torej v zvezi s stabilizacijo govorimo o motivacijskem sistemu, bi morali preseči dileme o uravnolovki v delitvi osebnih dohodkov. Sistem socialne varnosti bi moral našim delavcem predstavljati jamstvo, da bodo z maksimalnim vlaganjem svojih delovnih potencialov v družbene oblike združenega dela ohranili svojo socialno varnost tudi v primeru nesreč, zmanjšane delovne sposobnosti, starosti ipd.

Hkrati pa se moramo zavesti potrebe po "samoprodukciji" nekaterih storitev, ki lahko služijo zadovoljevanju socialnih potreb. Pri tem mislimo na številne možnosti, da bi jih občani zadovoljevali z lastno dejavnostjo prek družbeno organizirane mreže za medsebojno pomoč in povezovanje ljudi (ki so lahko hkrati tisti, ki potrebujejo pomoč in ki pomoč tudi dajejo, ali pa so eni in drugi). Imamo tradicijo, ki je lahko vir dragocenih spodbud in izkušenj. Imamo pa tudi znanje, s katerim bi bili sposobni negovati, razvijati in strokovno bogatiti razne oblike spontanega povezovanja ljudi.

Sodelavci šole smo s svojim raziskovalnim delom in tudi s programi, ki smo jih pripravili za reformo študija, nedvomno pokazali, da v Sloveniji predstavljamo ustanovo, ki je za razvijanje vede o socialnem delu najbolj organizirana in ima trenutno največji zaklad znanja. Menimo, da mora socialna sfera postati enakovredna tematika vsakega projekta družbenega razvoja. To bi moralo pomeniti, da moramo končno preseči dileme v zvezi z obstojem stroke in šole in ustvariti resnične možnosti, da se v celoti posvetimo teoretskim

In razvojnim dilemam socialnega dela.

V svojem referatu sem skušal utemeljiti misel, da mora državotvorna zavest kakega naroda obsegati tudi skrb za tiste člane skupnosti, ki imajo zmanjšane sposobnosti za delo in samostojno življenje. Gre za to, da je tej skupini potrebna družbena in strokovna pomoč, da si uredijo življenje, kakršno se lahko primerja s splošnim standardom.

Naj še dodam, da je vprašanje socialne varnosti podobno problematiki ekologije.

Če ne bomo našli sredstev in politične volje za reševanje teh vprašanj, potem moramo danes vedeti, da žagamo vejo, na kateri sedimo.

**OPOMBE:**

1. Jančar, M. : Naša pota in cilji v: 10-letnica Višje šole za socialne delavce, Ljubljana 1986 str. 7-14.
2. Prav tam, str. 5.
3. Prav tam, str. 7.
4. Kržišnik A. : Nastanek in razvoj stroke socialno varstvenega dela v: 10-letnica višje šole za socialne delavce, Ljubljana 1966, str. 17-29.
5. Temeljni pojmi socialne politike - nosilec raziskave Andreja Kavar-Vidmar, Višja šola za socialne delavce, Ljubljana 1982, str. 304.
6. Blaž Mesec, Preloženo na 1991. Socialno delo, 22 (1983), I, str. 2-11.

## SOCIALNI PRIMER - MED SOCIALNO POLITIKO, PRAVOM IN SOCIALNIM DELOM

Dr. Andreja Kavav-Vidmar

Namen prispevka je nakazati nekatere probleme pri opredelitvi in uporabi pojma socialni primer v socialni politiki, socialnem delu in socialni varnosti kot pravni disciplini.

### I. Potreba - interes - socialni primer

Ko pisci razpravljajo o družbenih funkcijah socialne politike, so si edini v tem, da je njena dejavnost usmerjena k potrebam ljudi.<sup>1</sup> Potrebe ljudi se menjajo odvisno od tehnološkega napredka, socialnega in kulturnega razvoja in drugih faktorjev. S potrebami človeka se ukvarjajo različne znanosti. V literaturi obstajajo različne klasifikacije potreb.<sup>2</sup> Najpogostejša je delitev na primarne in sekundarne potrebe. Kot sinonima za primarne potrebe se uporabljata tudi izraza vitalne potrebe ali osnovne potrebe. Po Ružicu je pomembno, da primarne potrebe vključujejo "potrebe obstoja", to je niz predmetov, uslug ali ukrepov, ki so pogoj za biološki obstoj ali so kot potreba po varnosti vitalna predpostavka socializacije.<sup>3</sup> Pogosta so mnenja, da so primarne ali vitalne potrebe za vse ljudi enake. Vendar bi opozorili, da so potrebe obstoja pri določenih skupinah prebivalstva, npr. pri fizično ali psihično težko prizadetih ljudeh, specifične. Če jim ni zagotovljena pomoč drugih oseb, je ogrožen njihov biološki obstoj.

Zadovoljitev primarnih potreb je nujna za človekov biološki obstoj in udeležbo v proizvodnem procesu. Vsota življenjskih potrebščin mora zadoščati, da ohrani delovnega individua v njegovem normalnem stanju. To so nujne potrebe, katerih obseg je produkt zgodovine.<sup>5</sup> Vsota življenjskih potrebščin, ki so potrebne za produkcijo delovne sile, obsega tudi življenjske potrebščine nadomestnih sil, to je delavskih strok.<sup>6</sup>

Zadovoljitev primarnih potreb je tako v posameznikovem kot v družbenem interesu. Ohranitev delovnega individua, ki ustvarja presežno vrednost, je bistvenega pomena za obstoj družbe. Obširna socialna zakonodaja v buržoazni družbi<sup>7</sup> je logična posledica danega načina proizvodnje, ki potrebuje določeno kvaliteto delovne sile in njeno reprodukcijo.

Kljub povezanosti potreb z načinom proizvodnje, ki jo ugotavljajo marksistični avtorji, Bibič opozarja, da Marx vidi končni cilj v tistih interesih, ki se neposredno navezujejo na zadovoljevanje humanih potreb.<sup>8</sup> Tako pojmovanje je vsebovano tudi v temeljnih načelih ustave, ki kot cilj socialne politike navaja razvoj vsestranske osebnosti delovnega človeka. Ustavotorej teži k uresničevanju "človeka z bogatejšimi potrebami".

Potrebami, ki bodo vse manj potrebe po fizični nasičenosti in udobnosti in vedno bolj kulturne, estetske, moralne in človeške vrednote.<sup>9</sup>

Potrebe so objektivno določene s pogoji materialne reprodukcije in človek ne more zadovoljiti vseh. Zato zavestno izbira med potrebami in določa prioritete zadovoljevanja. S tem zavestnim dejanjem se potrebe pretvarjajo v zavestno spoznane potrebe, to je v interes.<sup>10</sup>

Interesi torej izhajajo iz potreb. Interes pa je ena od temeljnih kategorij v politiki in pravu. V pravu se pojavlja interes kot predpostavka in vsebina pravnih norm.<sup>11</sup> Prek interesov potrebe prehajajo v pravne norme.

Socialni primer je pravno izražena nujna potreba delovnega človeka. V nizu: potreba - interes - pravna norma, so na političnem področju nujne potrebe izražene predvsem na področju socialne politike, v pravni sferi pa na področju socialnega prava, zlasti socialne varnosti.

Ključni pojem v socialni varnosti je socialni primer. Akt, ki je ob času svojega nastanka sistematično zajel primere, ki jih pokriva socialna varnost, je konvencija št. 102 o minimalnih normah socialne varnosti. Mednarodna organizacija dela jo je sprejela leta 1952, Jugoslavija pa jo je ratificirala leta 1954.<sup>12</sup> Konvencija obsega devet skupin prestacij za naslednje socialne primere: bolezen, za katero sta predvideni dve vrsti dajatev: zdravstveno varstvo in nadomestilo zaradi nezmožnosti za delo;

brezposelnost; starost; nesreča pri delu in poklicna bolezen; družinska bremena; materinstvo; invalidnost; smrt hranilca družine. MOD je kasneje sprejela še vrsto drugih konvencij in priporočil s področja socialne varnosti, vendar je konvencija št. 102 "najpomembnejša in temeljna konvencija na področju socialne varnosti, ki vzpodbuja akcijo MOD in drugih mednarodnih organizacij ter posameznih držav k izgradnji celovitega sistema socialne varnosti v svetu".<sup>13</sup>

Dajatve, predvidene za navedene primere, služijo temu, da ohranijo oziroma obnavljajo delovno sposobnost prebivalstva in omogočajo reprodukcijo življenja.

Kljub temu da se pojem socialnega primera širi in je "pokrivanje" socialnih primerov tako v interesu posameznika kot širše družbene skupnosti, ostane dejstvo, da se posameznik, pri katerem nastopi socialni primer, znajde v stanju socialne potrebe. Zadovoljevanje njegovih potreb in potreb njegove družine je ogroženo. Brez družbene intervencije "delovnega individua ni mogoče ohraniti v normalnem stanju", ker sam ne more zadovoljiti svojih nujnih, vitalnih potreb.

S politološkega vidika je pretvarjanje potreb v socialne primere, za katere sistem socialne varnosti zagotavlja pravno predvidene dajatve, proces artikulacije in integracije interesov.<sup>14</sup>

## 2. Socialni primer v strokovni literaturi

Nastop socialnega primera je podlaga za pridobitev pravic socialne varnosti. Socialni primeri s posameznih področij socialne varnosti so opredeljeni v ustrezni zakonodaji in samoupravnih splošnih aktih, pa tudi v pravni in socialnopolitični literaturi. Velik del socialnopolitičnih ciljev se realizira prek prava, zlasti socialne varnosti, zato je opredelitev socialnega primera važna za obe področji.

Definicije socialnega primera najdemo zlasti v učbenikih in podobnih delih, napisanih v študijske namene. Kyovsky leta 1959 opisuje razvoj od

pojma rizika v civilnem pravu do pojma socialnega rizika oziroma zavarovanega primera v socialnem zavarovanju.

Z razvojem socialnega zavarovanja v socialno varnost se namesto izraza zavarovani primer začne uporabljati izraz socialni primer. Radovan ugotavlja, da je socialni primer ne le bodoče in negotovo dejstvo, temveč je lahko že dejansko nastalo stanje, ki povzroči zmanjšanje možnosti za pridobitev dohodka uporabnika in njegove družine. Poleg tega imamo celo hotene socialne primere, kot je npr. rojstvo otroka.

Socialne primere deli na več skupin: fizične, pri katerih je prizadeta delovna sposobnost. Fizični socialni primeri so lahko fiziološki ali profesionalni. Ekonomski primeri so tisti, ko prizadeti ne dobi dela. Družinska bremena so dogodki, ki vnašajo spremembe v družinske razmere, n.pr. večje število otrok. Kolektivni riziki oziroma socialni primeri pa so tisti, ki prizadenejo hkrati večje število prebivalstva in nastopajo kot posledica družbenih kriz in naravnih katastrof (vojne, množične ekonomske migracije, potresi, epidemije ipd.).<sup>15</sup>

Podobno opredelitev najdemo pri Stuparju, ki pravi, da je socialni primer bodoči in negotov dogodek, pa tudi dogodek, ki je že nastopil, če zmanjšuje eksistenčna sredstva in življenjski standard osebe oziroma ji nalaga nesorazmerna bremena v primerjavi z drugimi občani. Take dogodke je težko opredeliti, na splošno pa velja, da je dogodkov, ki so kvalificirani kot socialni primeri, tem več, čim bolj je dežela družbenopolitično, tehnično, ekonomsko in kulturno razvita. Pomembno je Stuparjevo opozorilo, da kvalifikacija kakega dogodka kot socialnega primera še ne pomeni, da je tudi pravno sankcioniran, to je zavarovan s pravom socialne varnosti (socialnog obezbedjenja<sup>\*</sup>) v ožjem smislu, po katerem pripada osebi, pri kateri je nastopil socialni primer, določena pravica iz socialne varnosti. Socialni primeri so lahko pokriti tudi z drugo tehniko socialne dejavnosti.

<sup>\*</sup> Terminologija socialne politike se spreminja. Slovenski in srbohrvaški izrazi se vedno ne ujemajo. Srbohrvaške izraze prevajamo smiselno in jih navajamo v oklepaju.



nosti, kadar oseba, pri kateri je nastopil socialni primer, nima pravice iz socialne varnosti v subjektivnem smislu, ampak ima samo možnost, da dobi socialne prestacije od državnega organa ali od družbene organizacije, delegirane s strani države, ali na drug način.<sup>16</sup>

Zaradi časovne odmaknjenosti - knjiga, iz katere je navedeni povzetek, je izšla leta 1960 - Stupar pripisuje državi vlogo, ki so jo danes v največji meri prevzeli sisi socialnega varstva in zdravstva. Sicer pa je njegovo razlikovanje med socialnimi primeri, ki so podlaga subjektivnim pravicam iz socialne varnosti, in ostalimi, ki so pokriti z drugimi tehnikami in so blizu današnjim socialnim pomočem in strokovnemu socialnemu delu, ustrezen kriterij za ločevanje med socialnim primerom kot pravnim in kot socialnopolitičnim pojmom.

Stupar tudi ugotavlja, da je socialni primer najpogosteje nesrečen dogodek, vendar socialna politika v pojem socialnega primera vključuje tudi srečne dogodke, kot so: dočakati visoko starost, rojstvo večjega števila otrok, sklenitev zakonske zveze ipd.

Lakičević opisuje socialni primer podobno kot Stupar. Dodaja, da za človeka, pri katerem je nastopil socialni primer, pravimo, da je v stanju socialne potrebe, a bi bilo ustrežneje reči: "v stanju potrebe po socialni varnosti" (obezbedjenje); skratka, svoje človeške potrebe mora v takih okoliščinah zadovoljevati s pomočjo "ožje ali širše medčloveške in družbene solidarnosti". Lakičević socialne primere deli po treh kriterijih, in sicer po vzroku nastanka (v bistvu enako kot Radovan), po naravi potrebe ljudi, pri katerih je nastopil socialni primer, in po načinu reševanja. Glede na naravo potrebe se socialni primeri nanašajo na potrebe materialne narave, nematerialne narave (usluge) in kombinirane. Po načinu reševanja loči socialne primere, ki so pravno pokriti v sistemu socialnega zavarovanja, socialnega varstva (zaštite) in socialne varnosti (obezbedjenja).<sup>17</sup>

Bečič v Zborniku pojmov iz socialne politike povzema Stuparjevo opredelitev ter delitev na primere, ki so izrecno zavarovani s pravom socialne varnosti (obezbedjenja), ter tiste, ki niso izrecno zavarovani s predpisi,

ampak se kot pravna možnost pokrivajo z oblikami socialnega varstva (zaščite), za katere je običajen naziv socialno skrbstvo (staranja). Specifičnost pristopa socialnega skrbstva (staranja) je v tem, da se pri definiranju, uporabi in razvoju pojma socialnega primera ne omejuje le na tiste karakteristike in vrste socialnih primerov, ki jih zakon izrecno navaja kot zavarovane (zaščitene), ampak v tem pojmu na nediferenciran način poudarja predvsem "stanje socialne potrebe" kot zadosten razlog, da se posamezniku ali družini, kadar pridejo v tak položaj - ali zato, da ne bi prišli v tak položaj - nudi ustrezna oblika socialnega varstva (zaščite). Čeprav je v uporabi oblik socialnega skrbstva (staranja) manj pravnega avtomatizma in zato tudi manj pravne varnosti za uporabnike, je staljšče socialnega skrbstva etično širše in bolj v duhu narave odnosa, v katerem se izraža moralna vsebina socialnega varstva<sup>18</sup> (zaščite).

Bečinova opredelitev je zanimiva zato, ker socialni primer povezuje s stanjem socialne potrebe in opozarja na njegovo "nediferenciranost". Razlogi, zaradi katerih nastopi to stanje, so lahko zelo različni, tudi taki, ki ne bi bili primeren predmet pravnega urejanja. Očitno je treba razlikovati med ožjim pravnim in širšim socialnopolitičnim pojmom socialnega primera.

M. Milosavljević povzema in povezuje opredelitve Stuparja, Lakičevića in Bečina ter iz njih oblikuje mnenje, da je pojem socialni primer (slučaj) presežen, čeprav s tem ni izključena možnost njegove uporabe. Po mnenju Milosavljevića ta pojem izraža določene značilnosti socialnega zavarovanja in nominalistični pristop v odpravljanju posledic situacij, v katerih je ogrožena predvsem varnost posameznika. Družbena stvarnost pa kaže, da so vzroki, ki privedejo do poslabšanja življenjskih in delovnih razmer, zelo raznovrstni in kompleksni. Vendar pogoste neugodne življenjske razmere najpogosteje niso rezultat kakega določenega dogodka (npr. revščina), ampak so posledica določenega družbenega položaja ter trajnih in utrjenih socialnih razmer. Kolikor je uporaba pojma socialni primer upravičena v socialnem zavarovanju (osiguranje), kjer je treba ugotoviti vzročno zvezo med konkretnimi, v naprej določenimi dogodki in njihovimi posledicami za zavarovane osebe, da bi uveljavile določene pravice in obli-

ke varstva, ga ni mogoče uporabljati univerzalno, ker je preozek, da bi zajel vse relevantne elemente socialnega položaja, ki je neugoden, slab, ogrožujoč. To velja tem bolj, ker pojem socialnega primera ne vključuje družine, drugih družbenih skupin, slojev in razredov. Zato Milosavljević predlaga, da se pojem socialni primer zamenja s pojmom, ki ga v srbohrvaščini imenuje "socialna nesigurnost", ki bi ga v slovenščino, ker ne najdemo ustrežnejšega izraza, prevedli kot "socialna negotovost". S tem pojmom Milosavljević razume takšne socialne razmere in položaj posameznikov, družin, drugih družbenih skupin, slojev in razredov, pri katerih je podana, ali pa obstaja, verjetnost poslabšanja ali ogrožanja njihove socialne varnosti (sigurnost).<sup>19</sup>

Od vseh citiranih avtorjev je šel najdlje Milosavljević in sicer pri razvijanju in hkrati kritiki pojma socialni primer. Ločiti moramo uporabo tega pojma na pravnem in socialnopolitičnem področju. Glede prvega menimo, da je uporaba pojma socialni primer upravičena ne samo v socialnem zavarovanju v ožjem smislu, ampak v socialni varnosti kot pravni disciplinarni nasploh. Tudi na tistih področjih socialne varnosti, ki ne spadajo v klasično socialno zavarovanje, pripadajo uporabnikom prestatcije, za katere je predvideno sodno varstvo pri posebnih sodiščih zduženega dela. (Samoupravni sporazum o uresničevanju socialnovarstvenih pravic, 45. čl. 3. odst. v v nadalj.: SSUSVP).

Jasna opredelitev socialnih primerov, ki jih pokriva posamezne panoge socialne varnosti (kot sistema), je v interesu pravne in socialne varnosti (kot cilja) upravičencev. Pravice iz socialne varnosti so osebne pravice,<sup>29</sup> torej ne morejo pripadati različnim družbenim skupinam, od družin do razredov, kot jih našteva Milosavljević. Te skupine so sociološki in politološki pojmi. Ne morejo biti pravne osebe ter nosilci pravic in obveznosti. Poleg tega Milosavljevićeva "socialna negotovost" izključuje srečne dogodke. Nanaša se samo na socialni položaj, ki je neugoden, slab, ogrožujoč, torej predvsem na kurativo in delno preventivo, ne pa na socialni razvoj in izboljšanje kvalitete življenja. Novi pojem - kakorkoli ga imenujemo - bi moral razvoj upoštevati prav zato, ker se veže na skupine. Pri velikih skupinah avtor govori celo o razredih - ne gre samo za relativno

slabši položaj nasproti drugim, ampak za izboljšanje položaja vseh. Čim večja je skupina, manj je potreba (in s tem socialni primer) komparativna, odvisna od potreb drugih.

Po drugi strani pa je treba pritrrditi avtorju, da s prestacijami, namenjenimi posameznikom, ni mogoče reševati socialnih težav skupin. Pogosto z dajatvijo ali storitvijo, namenjeno posamezniku, ni mogoče odstraniti niti njegove težave, če je povzročena npr. z odnosi v družini ali podobnimi razlogi.

Za prestacije namenjene skupinam imamo lahko tudi urejanje zelenic in otroških igrišč, prireditve in letovanja za otroke ipd. Vendar ne gre za odziv na "socialno negotovost" temveč za boljšo uporabo prostega časa otrok. Kržišnik je take dejavnosti uvrščal v socialno politiko življenjskega standarda. Danes bi govorili o kvaliteti življenja.

Menimo, da na področju socialne varnosti kot pravne discipline pojma socialni primer ni treba nadomeščati s kakšnim novim, pač pa ga ne kaže širiti in prenašati na druga področja, ki mu spreminjajo vsebino in pomen. Kolikor ta pojem uporabljamo v socialni politiki in socialnem delu, se je treba zavedati, da ima na teh področjih drugačen in širši pomen kot v pravu.

### 3. Socialni primer v pozitivnem pravu

Zakonodajca SFRJ in SRS s področja socialne varnosti upošteva konvencijo MOD št. 102. Sama opredelitev posameznih primerov je sicer bolj ohlapna kot v konvenciji, vendar posredno, iz opisa dajatev, ki so predvidene za posamezne primere, izhaja tudi jasnejša opredelitev socialnega primera. Čeprav na vseh področjih ni izrecno uporabljen izraz "socialni primer", je iz konteksta razvidno, kateri so tisti objektivni dogodki oziroma okoliščine, ki so podlaga za pridobitev pravic iz socialne varnosti. Zato opredelitev socialnih primerov na tradicionalnih področjih socialne varnosti na tem mestu ne navajamo.

Bolj zapleten odnos med pojmom socialnega primera v ožjem pravnem in širšem socialnem oziroma socialnopolitičnem smislu je na področju socialnega skrbstva. Zakon o socialnem skrbstvu (v nadaljevanju ZSS) našteva "storitve in pomoči" socialnega skrbstva, ki so vsebinsko zelo raznolike. Vrsta predvidenih storitev in pomoči predstavlja strokovno delo socialnih delavcev, psihologov, pedagogov in drugih. To so zlasti različne oblike socialnega, svetovalnega, terapevtskega in podobnega dela. Končno sodijo v ta seznam tudi materialne pomoči, ki jih zakon podrobneje opredeljuje (II. člen). Postopek za uveljavljanje materialnih pomoči se določi s statutom in drugim samoupravnim splošnim aktom Skupnosti socialnega skrbstva Slovenije. Predvideno je sodno varstvo pred posebnim sodiščem združenega dela (ZSS, 85 in 86. člen). Menimo, da so materialne pravice oz. pomoči socialnega skrbstva (pri uporabi terminov materialna ter denarna pravica oziroma pomoč so predpisi socialnega skrbstva nedosledni) pravice iz socialne varnosti, tako kot denarne oziroma materialne pravice zdravstvenega ali otroškega varstva. To izhaja iz dejstva, da je za te pravice predvideno sodno varstvo pred sodišči združenega dela. Poleg tega je mogoče ugotoviti, da sta pri teh prestacijah izpolnjena tudi pogoja, ki ju navaja Radovan,<sup>20</sup> namreč da nastopi socialni primer in da je oseba, ki postavi zahtevek, v določenem pravnem položaju nasproti nosilcu socialne varnosti, v tem primeru skupnosti socialnega skrbstva.

ZSS ne definira izrecno socialnih primerov, za katere so predvidene denarne oziroma materialne pomoči, ampak s primeri našteva oblike teh pomoči, in sicer: stalna družbena denarna pomoč kot edini vir ali kot dopolnilni vir sredstev za preživljanje občanov; začasna, občasna ali enkratna družbena denarna pomoč posamezniku ali njegovi družini, doplačilo ali plačilo celotnih oskrbnih stroškov v socialnem zavodu ali doplačilo k stroškom oskrbe odrasle osebe v tuji družini; plačilo k stroškom za pomoč in postrežbo občana na domu ali doplačilo; plačilo rejnine; plačilo oskrbnih stroškov v zavodu za usposabljanje, v mladinskem domu ali internatu (II. člen). Podrobneje se oblike, pogoji in način uveljavljanja in izplačevanje denarnih pomoči, obveznosti in odgovornosti, ki jih imajo prejemniki, določijo s statutom ali drugim samoupravnim splošnim aktom občinske skupnosti socialnega skrbstva (ZSS, 13. člen).

Statuti občinskih skupnosti socialnega skrbstva urejajo družbene materialne pomoči v socialnem skrbstvu v bistvu na enak način z določbo: Skrbi za socialno varnost občanov zagotavljajo delavci, delovni ljudje in občani, združeni v občinski skupnosti, družbeno denarno in drugo materialno pomoč (v nadaljnjem besedilu: materialna pomoč) občanom, ki so nesposobni ali bistveno zmanjšano sposobni za pridobitno delo in ki so gmotno ogroženi, če tem osebam ni mogoče zagotoviti preživljanja oziroma jim pomagati na drug ustrezen način<sup>21</sup>.

Iz določbe izhaja, da je socialni primer, za katerega je predvidena materialna pomoč gmotna ogroženost kot posledica nesposobnosti ali bistveno zmanjšane sposobnosti za pridobitno delo.

Materialne pomoči socialnega skrbstva so zadnje v vrsti prestacij socialne varnosti. Uporabijo se, če težav prizadetega ni mogoče rešiti drugače. Citirani statuti SIS socialnega skrbstva predpisujejo, da se pogoji za uveljavitev in trajanje pravic do materialne pomoči, oblike materialnih pomoči, obveznosti in odgovornosti prejemnikov ter druga pomembna vprašanja določijo s posebnim samoupravnim splošnim aktom.

Akt s katerim so skupnosti uskladile navedena vprašanja, je samoupravni sporazum o uresničevanju socialnovarstvenih pravic (Ur.l. SRS, 26/84 v nadaljevanju: SSUSVP). Določila sporazuma se uporabljajo za socialnovarstvene pravice z različnih področij socialne varnosti poleg drugega tudi za pomoči, naštetje v 12. členu zakona o socialnem skrbstvu.

Vrstni red pravic, naveden v 3. členu, je hkrati vrstni red za uveljavljanje socialnovarstvenih pravic. Postavljen je tako, da imajo prednost pravice, ki so povezane z delom oziroma minulim delom.

<sup>21</sup> Statut Občinske skupnosti socialnega skrbstva Ljubljana Šiška, Ur.l. SRS, 20/85, 71. člen., Lodst. - enako statuti občinskih skupnosti socialnega skrbstva Ljubljana Vič-Rudnik, R 13/85, 71. čl., Lodst.; Litija, R 23/85, 105. čl., Lodst.; Ljutomer, R 5/84, 83.čl., Lodst.

Socialnovarstvene pravice, do katerih je upravičen občan, se uveljavljajo po navedenem vrstnem redu, dokler ni dosežena dogovorjena raven socialne varnosti. Ta je minimalna. Pod to mejo prejemkov je podana gmotna ogroženost, ki po našem mnenju predstavlja bistvo socialnega primera kot pravnega pojma v socialnem skrbstvu. Pri gmotni ogroženosti je načeloma podano dovolj natančno merilo, ki zahteva in omogoča pravno ureditev.<sup>21</sup> Ker je dogovorjena raven socialne varnosti odvisna od povprečnih osebnih dohodkov v Sloveniji, je sicer fleksibilno postavljeno, vendar v vsakem primeru določljiva.

Z vidika socialne politike bi torej različna stanja in dogodke, zaradi katerih ljudje potrebujejo pomoč socialnega skrbstva, lahko razdelili v dve skupini, in sicer na gmotno ogroženost, ki je socialni primer v pravnem smislu, in na druge ogroženosti, ki so "socialni primer" v širšem, socialnopolitičnem smislu. Za gmotno ogroženost so predvidene prestacije, s katerimi upravičenec doseže dogovorjeno raven socialne varnosti. Za druge primere socialno skrbstvo s svojimi dejavnostmi nudi različne strokovne oblike pomoči. Tudi do strokovne pomoči ima občan pravico, vendar ta ni definirana na tak način, da bi jo bilo mogoče uveljaviti po sodni poti.

Za pridobitev pravic iz socialne varnosti je poleg nastopa socialnega primera potrebno, da je oseba, ki postavi zahtevek, v določenem pravnem položaju nasproti nosilcu socialne varnosti. Z generalizacijo socialne varnosti, ki je presegla socialno zavarovanje, na področju socialnega skrbstva ni zavarovancev, izginjajo elementi pogodbenega odnosa, kot pravi Kržišnik.<sup>22</sup>

Generalizacija socialne varnosti se izraža v tem, da se status zavarovanca, ki je ožji, nadomešča s statusom uporabnika.

Socialno skrbstvo pomeni generalizacijo in ekspanzijo socialne varnosti v skladu z načelom univerzalnosti. Pravna vez med uporabnikom in nosilcem je zelo splošna. Prestacije je mogoče, če gre za gmotno ogroženost, ob upoštevanju gmotnega položaja družine uveljaviti po pravni poti;

storitve pa se uveljavljajo po potrebah in po strokovni oceni delavcev socialnega skrbstva.

#### 4. Dva problema pri opredelitvi in uporabi pojma socialni primer

Razvoj socialne varnosti v skladu z načelom univerzalnosti je privedel do pokrivanja vedno več socialnih primerov in vključevanja vedno večjega števila občanov - na nekaterih področjih praktično vseh - v sistem socialne varnosti. Opozoriti želimo na dva problema, ki ju generalizacija in ekspanzija socialne varnosti ter preoblikovanje pojma socialnega primera povzročajo pri opredelitvi in uporabi tega pojma.

#### 4.1. Socialni položaj družine

V sistemu socialne varnosti je družina upoštevana na dva načina: sorodstvene vezi so podlaga za pridobitev nekaterih pravic, npr. družinske pokojnine v pokojninsko-invalidskem zavarovanju. V tem primeru so pravice družinskih članov izvedene iz pravice zavarovanca in v določenem razmerju z izvirno (originarno) zavarovančevo pravico. To je značilno za tista področja socialne varnosti, kjer so se ohranili elementi zavarovanja oziroma delitve po delu.

Drugi primer, ko je upravičenost posameznika do pomoči odvisna od socialnega položaja njegove družine, je značilen za tiste prestacije socialne varnosti, ki temeljijo na načelu solidarnosti. Socialna varnost nastopi kot sistem, ki nadomesti tisto, česar upravičencu ne more zagotoviti družina. V teh primerih je socialnovarstvena pravica upravičenca obratno sorazmerna s premoženjskim stanjem drugih družinskih članov.

Krog družinskih članov je na različnih področjih socialne varnosti nekoliko različno opredeljen in se ne pokriva vedno z določili zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih. Razlike so bolj ali manj odvisne od različnih okoliščin in namena prestacij socialne varnosti.

Dajatve, ki zagotavljajo minimalno oziroma dogovorjeno socialno varnost,



v bistvu zagotavljajo socialno varnost družine, ne posameznika, čeprav je subjekt pravic in obveznosti posameznik.

V povezavi s pojmom socialnega primera se pojavi vprašanje, kaj je v 3 členu SSUSVP "socialni primer", gmotni položaj posameznih družinskih članov ali družine kot celote, ter kdo - posameznik ali družina - lahko uveljavi predvideno dajatev. S pravnega vidika je upravičenec do socialnovarstvenih pravic posameznik, ki te pravice lahko uveljavlja, če pri njem nastopi stanje socialne potrebe, pravno določeno kot socialni primer. Materialne razmere družine so le eden od pogojev za to, da posameznik lahko uveljavi socialnovarstveno pravico. Za tako pojmovanje govori tudi komentar SSUSVP, v katerem je poudarjeno, da imajo socialnovarstvene pomoči vedno določen namen in jih ne podeljujemo kot kakšen splošen prispevek k družinskemu proračunu. Tako je štípendija namenjena dijaku ali študentu, družbena pomoč otrokom (otroški dodatek) otroku, rejnina otroku itd.<sup>23</sup>

Z vidika socialnega dela je socialni primer in hkrati "predmet dela" vedno bolj družina in njen položaj. Vrsta problemov posameznikov, ki jih obravnava socialno delo sploh ni rešljiva drugače kot s obravnavanjem vse družine. Socialno delo ne more tako kot pravo abstrahirati vseh specifičnosti socialnega položaja posameznika ter številnih in raznovrstnih vezi, ki ga vežejo na družino. Upoštevanje družinskih razmer, ki je značilno za socialno delo, se je pri uveljavljanju socialnovarstvenih pravic preneslo tudi na pravno področje, v postopek uveljavljanja socialnovarstvenih pravic.

#### 4.2. Pravni standardi

Na področju socialne varnosti je pogosta raba pravnih standardov. Za pravni standard je značilno, da se vsebinsko prilagaja konkretnim okoliščinam, ne da bi se s tem spreminjalo njegovo bistvo. Pravni standard se sklicuje na družbeni standard, ki naj ga vsebinsko določi. Tako sklicevanje je neogibno iz pravnotehničnih razlogov in je utemeljeno v tistih

primerih, ko je vsebina družbenih standardov tako raznolika in odvisna od konkretnih družbenih razmer, da družbenega standarda ni mogoče prenesti v vsaj relativno določeno pravno pravilo oziroma pojem.<sup>24</sup>

Za ilustracijo pravnega standarda navajamo "težke socialne razmere" iz 9. člena SSUSVP, zaradi katerih lahko pristojni organ dodeli socialno-varstveno pomoč, čeprav je dogovorjena raven socialne varnosti (Izračunana na podlagi 12. člena) presežena; lahko pa pomoč tudi odkloni ali jo dodeli v nižjem znesku, kot bi občanu šla po določilih sporazuma, če je kljub izkazanemu nizkemu dohodku ugotovljeno, da socialna varnost občana oziroma njegove družine ni ogrožena. V komentarju k temu členu je rečeno, da je namen take ureditve omiliti togost dosedanjega avtomatizma cenusov in omogočiti ravnanje v skladu s stvarnimi socialnimi razmerami družine v njenem domicilnem okolju. Za oceno takih razmer naj bi bil v večini primerov potreben obisk socialnega delavca.<sup>25</sup>

S spreminjanjem življenjskih razmer se spreminjajo tudi družbeni standardi, to je pojmovanja ljudi o tem, kaj so sredstva za normalno pa tudi za minimalno življenjsko raven.

Na oblikovanje in aplikacijo pravnih standardov na področju socialne varnosti vplivajo tako splošno sprejeta pojmovanja ljudi kot tudi strokovno socialno delo. Socialni delavci, ob tem ko ugotavljajo in ocenjujejo socialne razmere ljudi, upoštevajo neka merila, ki jih bolj ali manj eksplicitno postavljajo, usklajujejo in uporabljajo. Bečič pravi, da socialno delo na ta način poleg pravno zagotovljenih elementov socialne varnosti zagotavlja tudi metodično - tehnično sposobnost družbe, da pravico do socialne varnosti učinkovito omogoči z ustrežno strokovno dejavnostjo.<sup>26</sup>

Ali je nastopil socialni primer - npr. grotne ogroženosti - je mogoče presoditi s pomočjo strokovnega socialnega dela. Pri uporabljanju socialne varnosti (kot prava) na konkretno aplikativni ravni je treba standarde, nanašajoče se na življenjske razmere ljudi, napolniti s konkretno vsebino. Pri tem se prepletata formalni postopek uveljavljanja socialnovarstvenih pravic in strokovno socialno delo.

V perspektivi bi razvoj strokovnega socialnega dela lahko omogočili, da bi posamezne pravne norme socialne varnosti nadomestili strokovni postopki socialnega dela. Vsekakor bi socialno delo kot stroka s svojimi spoznanji lahko prispevalo k oblikovanju meril in postopkov uveljavljanja pravic socialne varnosti, ki bi zagotavljali pravno varnost in ustrezno strokovno pomoč.<sup>27</sup> Ugotovitev, ali je v konkretni situaciji podan socialni primer, je hkrati aplikacija pravnega standarda in strokovno socialno delo.

## 5. Sklep

Socialni primer je eden tistih pojmov, ki sta ga socialna politika in socialno delo prevzela od socialne varnosti kot pravne discipline. Raba na drugem področju je pojem preoblikovala in hkrati prispevala k natančnejši opredelitvi socialnega primera kot pravnega in socialnopolitičnega pojma ter k razmejitvi med pravim in nepravim (socialnim) področjem.

V socialni varnosti socialni primer kot pravni pojem nikakor ni presežen. Če izraz "socialni primer" v socialni politiki in socialnem delu ne bo nadomeščen s predlaganim izrazom "socialna negotovost", se je treba zavedati, da socialni primer v pravu pomeni nekaj drugega kot v socialnem delu in socialni politiki.

Mejno oziroma skupno področje med socialno varnostjo kot pravom, socialno politiko in socialnim delom je zaradi različnih pristopov in silnic, ki ga obvladujejo, po eni strani vir nejasnosti, po drugi pa prav z vprašanji, ki jih postavlja, lahko prispeva k razvoju in sodelovanju vseh treh področij.

Z artikulacijo in integracijo interesov v socialni politiki se oblikujejo novi socialni primeri kot pravni in socialnopolitični pojmi. Socialni primer kot pravni pojem je pogoj za uveljavljanje pravic socialne varnosti in za pravno varnost upravičencev. Strokovno socialno delo prispeva k uporabi pravnih norm socialne varnosti, z odkrivanjem specifičnih in novih,

iz družbenoekonomskega razvoja izvirajočih potreb ljudi, pa spodbuja  
artikulacijo in integracijo interesov v socialni politiki.

Primeri socialne politike, ki so se pojavili v Sloveniji, so predvsem  
konkretni ukrepi, ki so namenjeni izboljšanju življenjskega  
razporeditve in oblikovanju mreže in področij uveljavljanja  
socialne pravice. To pomeni, da se socialna politika ne ukvarja  
s tem, kako ustvariti pravo varnost, ki bi zagotavljala pravo varnost  
vsega človeka, ampak s tem, kako ustvariti pravo varnost za  
vsakega človeka, ki je v nevarnosti. Socialna politika se ukvarja  
z ustvarjanjem prave varnosti in pravo varnosti v vsaki družini.  
Socialna politika se ukvarja s tem, kako ustvariti pravo varnost  
vsakega človeka, ki je v nevarnosti. Socialna politika se ukvarja  
z ustvarjanjem prave varnosti in pravo varnosti v vsaki družini.  
Socialna politika se ukvarja s tem, kako ustvariti pravo varnost  
vsakega človeka, ki je v nevarnosti. Socialna politika se ukvarja  
z ustvarjanjem prave varnosti in pravo varnosti v vsaki družini.  
Socialna politika se ukvarja s tem, kako ustvariti pravo varnost  
vsakega človeka, ki je v nevarnosti. Socialna politika se ukvarja  
z ustvarjanjem prave varnosti in pravo varnosti v vsaki družini.

OPOMBE:

1. **Miroslav Ružica:** socialna politika - Kritika teorijskih osnova VŠSD, Beograd 1985, str. 13.
2. Povzetek različnih klasifikacij potreb glej npr. pri:
  - **Ružica**, cit. delo, str. 14,
  - **Koviljka Romanić:** Samoupravno interesno organiziranje Teorija i praksa, Radniška štampa, Beograd 1984, str. 14.
3. **Ružica**, str. 15.
4. Te potrebe upošteva npr. pokojninsko-invalidsko zavarovanje z dodatkom za pomoč in postrežbo.
5. **Marx:** Kapital, I.zv., I.knjiga 1961, str. 194.
6. **Ibid**, str. 195.
7. **Albin Igličar:** Pravne institucije v Teme iz marksistične politologije, Študijsko gradivo Marksističnega centra Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani in Univerze v Mariboru, Fakultete za elektrotehniko v Ljubljani, Ljubljana 1983, str. 471.
8. **Adolf Bibič:** Dialektika države in družbe v političnem sistemu socializma, v: Teme iz marksistične politologije, str. 54.
9. **Adolf Bibič:** Politična znanost, ideologija, politike ČZP Komunist, Ljubljana, maj 1978, str. 43.
10. **Romanić**, str. 41.
11. **Albin Igličar:** Družba in pravo (Poglavja iz sociologije prava), Pravna fakulteta, DDU Univerzum, Ljubljana 1980 str. 73.
12. **Kyovsky Rudi, Aleksander Radovan:** Konvencije in priporočila MOD, Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana 1975, str. 320 in 341.
13. **Ibid**.
14. Glej: **Adolf Bibič:** Artikulacija in integracija interesov v družbenopolitičnem sistemu SFRJ Jugoslavije, v: Teme iz marksistične politologije, str. 49-100.
15. **Aleksander Radovan:** Socialna varnost v Rozman, Radovan: Delovna razmerja v združenem delu, Socialna varnost, 3. dop. izdaja. Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana 1978, str. 85.
16. **Mihailo Stupar:** Socialna politika, Savremena administracija, Beograd 1960, str. 95,96.

17. **Dušan Lakičević:** Uvod v socialno politiko, 3. Izd., Savremena administracija, Beograd 1982, str. 20,21.
18. **Aleksandar Bečir:** Socialni slučaj, v: Zbornik pojmova u socijalnoj politici, Beograd 1973, str. 215, 218.
19. **Miloslav Milosavljević:** Socialna sigurnost v samoupravnem društvu, Viša škola za socijalne radnike, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1984, str. 27, 29.
20. Glej op. 15.
21. **Anton Pernič:** Prispjevki za teorijo prava, Pravna fakulteta, DDU Univerzum, Ljubljana 1983, str. 61.
22. **Anton Kržišnik:** Uvod v zgodovino socialne politike, Partizanska knjiga, VŠSD, Ljubljana 1976, str. 14.
23. Več avtorjev: Samoupravna ureditev socialne politike v Sloveniji, ČZ Uradni list, Ljubljana 1984, str. 63 (komentar k 7. členu samoupravnege sporazuma o uresničevanju socialnovarstvenih pravic).
24. **Marijan Pavčnik:** Pravni viri v jugoslovanskem pravu, ČZ Uradni list SRS, Ljubljana 1983, str. 108.
25. Op. 23. str. 64, 65.
26. Op. 28. str. 217.
27. **Andreja Kavar-Vidmar, Polonca Končar:** Socialna politika in pravo, raziskava, VŠSD 1984, str. 48.

## SOLIDARNOST IN PROSTOVOLJNO SOCIALNO DELO V DRAVSKI BANOVINI IN V LJUBLJANSKI POKRAJINI (od leta 1948 do 1945)

Anton Kikelj

Pričujoči prispevek je odlomek iz daljšega teksta, ki sem ga napisal na to temo: narejen je bil na osnovi podatkov iz raziskave Socialno skrbstvo na Slovenskem v obdobju od leta 1940 do 1950. V zbiranju gradiva za to raziskavo je poleg avtorjev (mag. Milene Tansakovič-Lamut, Franca Stopajnika in Antona Kiklja), sodelovalo tudi okrog 50 študentov VŠSD.

Zaradi večkratnega krajšanja teksta sem bil prisiljen tiste dele, ki so bili že raziskovani in objavljeni, črtati, ostale pa skrajšati. Pri pisanju sem se dosledno izogibal obravnave vseh institucionalnih oblik socialnega varstva in sem zajel le tista dogajanja na področju socialnega dela, ki so slovela na neinstitucionalni solidarnosti. Seveda pa to ni bilo vedno mogoče, saj je država s svojimi organi vedno usmerjala solidarnostne procese; bolj ko je bila avtoritarna, bolj jih je usmerjala k uresničevanju svojih političnih in vojaških ciljev, v kritičnih obdobjih pa jih je v celoti institucionalizirala in vnesla vanje močne elemente prisile.

V prvem delu obravnavam (zelo skraćeno) Dravsko banovino (torej brez Slovenskega Primorja, ki je bilo pod Italijo), v drugem pa Ljubljansko pokrajino, torej tisti del slovenskega prostora, ki ga je italijanski okupator priključil h kraljevini Italiji.

### 1. Dravska Banovina

#### 1.1. Oblike razredne in stanovske solidarnosti (samopomoči)

##### Bratovske skladnice

V Jugoslaviji je bilo 5 samostojnih bratovskih skladnic, med njimi Bratovska

skladnica v Ljubljani, ki je zajemala Dravsko banovino. Bratovske skladnice so bile organizirane v večjih tovarnah, rudnikih, železarnah in v drugih večjih podjetjih na prostovoljni osnovi. Sredstva so se zbirala s prispevki (3-5% kategorijskega zasluga), namenjena pa so bila delavcem in delavskim upoko-jencem, ki so bili v stiski.

**Zveze združenj delavcev** so se ustanovljale v letih 1940 in 1941 in zbirale prispevke, s katerimi so pošiljale v Delavski dom v Ljubljani brezposelne delavce, ki so tavalji po deželi.

**Podporno društvo železniških delavcev** se je ukvarjalo z graditvijo poceni stanovanj za svoje člane.

**Trgovska in dobrotniška bolniška blagajna** je bila edina tovrstna ustanova v državi. Nudila je zavarovanje za primer bolezni za trgovce, obrtnike in industrijce, ki niso imeli obveznega zavarovanja.

V Mariboru je bila organizirana **Trgovska samopomoč**.

**Podporno društvo državnih in banovinskih uslužbencev Dravske banovine** je imelo posmrtni sklad, iz katerega je dajalo članom umrlih svojcev posmrtnine, in bolniški sklad, ki je zagotavljal brezplačne bolniške ordinacije in brezplačno dobavo zdravil. Dajalo je tudi podpore siromašnim porodnicam. Leta 1940 se je društvo preimenovalo v **Tovarištvo-podporno društvo finančnih uslužbencev v Ljubljani**.

**Triglavska samopomoč** (Maribor) je pomagala prizadetim, ki so ostali brez rejnika.

Poleg omenjenih je bilo v Dravski banovini še več društev, ki so delovala na principu samopomoči.

## 1.2. Humanitarne organizacije in društva

### Rdeči križ

Po začetku 2. svetovne vojne (1939) je RK začel izpopolnjevati zaloge



zdravstvenega in sanitetnega materiala, prirejal je bolničarske tečaje in nabiralne akcije. Pomagal je revnim, brezposelnim in družinam, katerih hranilci so bili vpoklicani na vojaške vaje. Pomagal je pri dostavljanju pošiljk vojnim ujetnikom in internirancem vojskujočih se držav ter pri iskanju pogrešanih svojcev. Opraviil je več nabiralnih akcij za primer vojne in organiziral naslednje zasilne bolnišnice v Ljubljani:

- v Alojzijevešču s 60 posteljami
- v Šlajmarjevem domu s 30 posteljami
- v Gluhonemnici s 50 posteljami
- v inštitutu za zdravlj. novotvorb s 45 posteljami
- v garnizijski bolnišnici, ki je bila cela rezervirana za delo RK.

**Jugoslovanska Unija za zaščito dece** je bila ustanovljena leta 1937. Zbirala je podatke o razmerah, v katerih so živeli otroci in njihovi starši, zlasti matere; o njihovi prehrani, vzgoji in drugem. Vodila je evidenco o zapuščenih otrocih in nudila svojim varovancem zaščito. Organizirala je predavanja, sestanke, roditeljske posvete, v programu pa je imela tudi ustanovitev zdravilišč, okrevališč in letovišč za otroke.

Bližajoča se vojna nevarnost je njeno dejavnost preusmerila na področje varstva otrok v vojni. Njene naloge so bile opredeljene v Uredbi o zaščiti pred zračnimi napadi in v Pravilniku o postopku za zaščito otrok v primeru vojne pred napadi iz zraka. Popisovala je otroke in pomožno osebje ter skrbelo za preskrbo otrok in ureditev naselij ob evakuaciji. Med šolskimi počitnicami, leta 1940, so izvedli poskusne evakuacije otrok.

**Državna krajevna zaščita dece in mladine** je bila najstarejša humanitarna organizacija za zaščito otrok (ustanovljena 1909). Namen organizacije je bil, odpraviti vse škodljive vzroke za bedo otrok in ustvariti ugodne razmere za vzgojo telesno in duševno zdravega otroka.

**Žensko društvo Maribor** je zbiralo obleko, oputev in perilo za revne Mariiborske otroke.

**Društvo Jadranska straža** je pošiljalo revne otroke na letovanja in izvajalo

nekatero drugo akcijo v prid otrokom.

**Društvo Naša skrb za pohabljenega deca** je bilo ustanovljeno, da bi pridobilo čim več sredstev za zdravljenje in okrepitev revnih in pohabljenih otrok ter plačevalo zanje zdravniške stroške.

**Društvo za podporo revnih dijakov in učencev v Mariboru** je iz lastnih virov in dotacij socialnega skrbstva podpiralo revne učence in dijake.

**Podporno društvo za gluhonemo mladino v Ljubljani** je izdalo knjigo Pomoč najbednejšim; postala je osnova za vzgojo gluhoneme mladine.

**Društvo Dom gluhih** je skrbelo za odrasle gluhoneme.

**Društvo prijateljev Golnika** je podpiralo siromašne jetične bolnike.

**Društvo Dom slepih** je skrbelo za odrasle slepe občane, zlasti za tiste, ki so zapustili vočevsko Banovinsko šolo za slepe otroke. Ustanovilo je Dom slepih v Stari Loki.

**Društvo Kneginje Zore** je podpiralo nadarjene srednješolce s podeželja.

**Solska društva** so imela socialne odseke, ki so pomagali otrokom revnih članov društev.

### 1.3. Cerkvena dobrodelnost

#### Karitativna zveza za ljubljansko škofijo

"Karitativna zveza za ljubljansko škofijo je zveza karitativnih organizacij v ljubljanski škofiji. S svojim delovanjem je pričela v letu 1931, in ima pravila, ki jih je potrdila tako cerkvena kot svetovna oblast. Po teh pravilih ima namen združiti na katoliških načelih in nagibih osnovano človekoljubno delo društev, zavodov itd. pod vrhovnim vodstvom cerkvene oblasti, ne da bi posamezna društva izgubila po svojih pravilih določeno samostojnost, zbirati vse, ki so blage volje, v veliko občestvo krščanskega človekoljublja, posega-

ti vmes povsod, kjer je treba lajšati človeško bedo itd., zato ustanavlja karitativna društva in jih podpira, zastopa katoliško dobrotelost; vodi karitativno statistiko, vzdržuje karitativno pisarno." <sup>1</sup>

**Družba sv. Vincencija Pavelskega za prostovoljno oskrbovanje siromakov in za varstvo mladine na Slovenskem** je bila ustanovljena leta 1876 in je bila najstarejša karitativna organizacija, ki je leta 1941 še delovala. Imela je 36 konferenc, od tega jih je bilo 19 na območju poznejše Ljubljanske pokrajine. Skrbela je predvsem za ubožne družine s številnimi otroki, za ubožno mladino in ubožne stare občane. Imela je svoje zavode za mladino (Jegličev dom, Mladinsko zavetišče na Viču, Zavetišče v Zeleni jami, Marijanišče, ki je bila osrednja tovrstna ustanova).

**Družba sv. Elizabete** je bila ustanovljena leta 1918 in je imela leta 1941 17 konferenc. Bila je organizirana povsem enako kot Vincencijeva družba, le da je bila ženska, Vincencijeva družba pa moška organizacija. "Družba ima namen, da v najtesnejši zvezi s cerkvijo izvršuje po možnosti telesna in duhovna dela krščanskega usmiljenja, kakor so zlasti: pomoč ubogim, varstvo osirotele, versko in npravno ogrožene učeče se mladine, oskrba bolnikov, skrb za služkinje, dela za dobro čtivo itd., in da tako v udih neti ljubezen do boga in bližnjega." <sup>2</sup>

Družba je imela delovne članice, podporne članice, dobrotnike in duhovne voditelje.

**Škofijsko društvo za varstvo sirot** je skrbelo za osirotele, zapuščene ali drugače ogrožene mladostnike. V Šentvidu pri Ljubljani je imelo mladinski dom Zavetišče sv. Jožefa, v katerem je bilo leta 1941 85 sirot.

**Ljudska in dijaška kuhinja v Ljubljani** je bila ustanovljena 1878. Leta 1940 je na dan sprejela od 1.200 do 1.400 gostov.

**Društvo za varstvo deklet** je vzdrževalo v Ljubljani Kolodvorski misijon - zavetišče in posredovalnico za služkinje in žensko mladino, ki je prihajala na delo v Ljubljano.

**Društvo za varstvo vajencev** je skrbelo za revne trgovske in obrtne vajence. Oskrbovalo jih je z obleko, hrano in delnimi prispevki za stanovanja.

**Društvo sv. Rafaela za izseljence** je bilo ustanovljeno leta 1906, da bi ščitilo izseljence.

**Zadruga Služkinjski dom** je imela svoj dom v Križevniški ulici v Ljubljani. Služkinjam je posredovala službo in jim nudila prenočišča.

**Društvo za mladinske domove** je ustanavljalo in podpiralo mladinska dnevna zavetišča ter organiziralo počitniške akcije. Imelo je počitniški dom na Zatreški planini pri Radovljici.

**Karitativna zveza** je imela Karitativno pisarno, ki je opravljala pisarniške posle za karitativna društva, organizirala karitativne krožke, imela svojo knjižnico in izdajala svoje glasilo Nova zapoved.

#### Druge oblike cerkvene dobroteljnosti

**Podporni odsek III. reda je delal v korist odsluženim poslom in uslužbencem.**

**Kruh sv. Antona** je bila frančiškanska ustanova v korist revežev. Prispevki so se nabirali v puščici v cerkvi, namenjeni pa so bili raznim proslincem, večinoma revnim družinam.

#### Solidarnost in samopomoč na osnovi ideoloških in političnih opredeljenosti

Čeprav ima vsaka solidarnost, tudi politična in ideološka, izhodišča in kriterije, tu obravnavam le tiste vrste solidarnosti, ki so bile namenjene članom in podprancem političnih strank. Če je bila stranka v ilegali, je morala biti takšna tudi vsaka oblika solidarnosti med člani.

**Rdeča pomoč** je znana iz zgodovine KPJ kot sestavina internacionalne delavske pomoči. Pomagala je žrtvam fašistične diktature, predvsem članom

KPJ v zaporih. Njeno delovanje je bilo tajno.

Ljudska pomoč se je leta 1936 razvila iz Rdeče pomoči in kot pollegalna organizacija razširila svoje delo na vse demokratične sile.

Samopomoč v okviru političnih strank in gibanj-takšno dejavnost so razvili Sokoli in verjetno tudi druge politične stranke in gibanja.

#### 1.4. Solidarnostne in dobrodelne akcije

Zimska pomoč se je v Dravski banovini prvič izvajala leta 1939. Iz dohodkov te akcije je mestna občina Ljubljana vzdrževala mestno kuhinjo v stari Cukrarni, kjer so zlasti pozimi dobili brezplačno prenočišče in hrano številni siromaki, in prehodni mladinski dom, v katerega so oddajali najrevnejše otroke, tavajoče po mestu. Iz teh sredstev so se izvajala v Ljubljani in Mariboru dokaj obsežna javna dela, s čimer se je vsaj deloma ublažila nezaposlenost. Leta 1940/41 se je Zimska pomoč izvajala v državnem merilu. V Dravski banovini je bil ustanovljen Banovinski odbor Zimske pomoči, v občinah pa občinski odbori. V akciji naj bi sodelovale vse dobrodelne organizacije ter humanitarne organizacije in društva. Pridružile so se ji tudi državne institucije, vendar je z zbranimi sredstvi razpolagala zimska pomoč in ne dobrodelne organizacije.

Druge akcije so organizirale posamezne dobrodelne organizacije in društva, po svojem obsegu in ciljih pa so bile omejene.

## 2. Ljubljanska pokrajina

Pri obravnavanju Ljubljanske pokrajine sem vzel kot izhodišče Kidričevo tezo o državi v državi. Dejansko sta ves čas vojne obstajali in vzporedno delovali okupacijska oblast in ljudska oblast pod vodstvom KP in v okviru OF.

### 2.1. Socialna dobrodelnost v režiji ali pod toleranco okupacijskih oblasti

### Nekatere upravne spremembe po priključitvi Ljubljanske pokrajine h kraljevini Italiji

Dne 3. maja 1941 je bila Ljubljanska pokrajina priključena h kraljevini Italiji. Zajemala je okraje: Ljubljana, Logatec, Novo mesto, Kočevje, Črnomelj in mestno občino Ljubljana. Z aktom o priključitvi je bila razglašena tudi avtonomija pokrajine. 18. aprila je bila uvedena civilna oblast. Za slovensko prebivalstvo je bila vojaška služba neobvezna. Ustanovljena je bila konzulta kot posvetovalni organ, vendar je kmalu razpadla.

Ljubljana je postala upravno središče Ljubljanske pokrajine. V njej je bil sedež visokega komisariata, fašističnega federala in XI. armadnega zbora. Gustota okupacije je bila najvišja v Evropi, saj je prišel en okupacijski vojak v pokrajini na 4 prebivalce, v Ljubljani pa na 3. Načelniki okrajev so bili Italijani, župane pa je imenoval visoki komisar (pretežno iz vrst bivših županov).

Za uradno moneto je bila uvedena lira, Službeni list Dravske banovine pa je postal uradni list visokega komisarja.

#### Pokrajinski podporni zavod

Decembra 1941 je visoki komisar ustanovil Pokrajinski podporni zavod pri visokem komisariatu, "... smatrajoč za potrebno, da se obče podporno delo v območju Pokrajine poenoti...

... Namen zavoda je podpirati po krajevnih odborih, ki se ustanovijo v občinah Pokrajine, posameznike in družine, ki so v posebno težavnih razmerah... Sredstva dobi od dohodkov, imovine, ministrstva, sredstev, ki jih nakaže visoki komisar, občinskega proračuna, nakazil ustanov in zasebnikov."<sup>3</sup>

S tem aktom so bile vse oblike samopomoči in druge oblike neinstitucionalne solidarnosti iz Dravske banovine postavljeni zunaj zakona. Prepovedano je bilo nabiranje kakršnihkoli sredstev mimo Podpornega zavoda, to so lahko počela le nekatera društva iz Karitativne zveze. V Pokrajino je bil uveden Italijanski sistem socialnega zavarovanja, pri čemer je Pokrajinski podporni zavod pokrival tiste, ki niso imeli lastnih dohodkov ali pa so bili le ti nezadostni, in je bil edina socialna institucija, ki je še zadržala elemente ka-

ritativne dejavnosti.

### Zimska pomoč

Med italijansko okupacijo je bila prepovedana tudi akcija Zimske pomoči, ki je bila obnovljena po nemški zasedbi Ljubljanske pokrajine, pozimi leta 1943/44. Vzrok za centralizacijo dobrodelnosti pod italijanskim okupatorjem je treba iskati tudi v demagoškem stališču, ki je izhajalo iz socialne zgradbe fašizma, "da se z nudenjem pomoči ne sme poniževati tistega, ki pomoč sprejema, in se mora deliti v prostorih, ki so primerni z moralnega in zdravstvenega stališča".<sup>4</sup>

Obnovljena Zimska pomoč je bila organizirana po nemškem zgledu kot socialna institucija z močnimi elementi prisile in je izključevala komuniste in njihove simpatizerje. Delovala je v okviru Pokrajinskega podpornega zavoda. Osebe Zimske pomoči je bilo podvrženo vojaški disciplini in je moralo izkazovati brezpogojno poslušnost. Prostovoljci so bili izključeni: "Volonterji so samo za nadlego in nepotrebno nerganje."

V načrtu Zimske pomoči je bila Rupniku (ki naj bi odprl akcijo) sugerirana tudi vsebina poziva, ki po svoje ilustrira uporabo prisile: "... Zato bi se v pozivu mogel poudariti tudi primeren uradni pritisk, primerna evidenca in primerna grožnja, da se bo stiskovitost primerno ocenila. Oblast ima toliko raznih sredstev na razpolago - od najmilejših do najstrožjih -, da lahko uveljavi svojo voljo."<sup>5</sup>

Pred akcijo so zasnovali široko propagandno kampanjo na radiu, v časopisih ter z letaki in lepaki.

Zbrana sredstva Zimske pomoči naj bi se razdelila med ljubljanski Podporni zavod (70 %) in druge podpirance: Rdeči križ, Karitativno zvezo (Vincencijeva družba, Elizabetina družba in Kolodvorski misijon), domobrance, Društvo slepcev in Društvo za slepce. Rupnik naj bi povabil na posvet vse delodajalske zveze (korporacije); določil namreč naj bi se jim prispevek, bogatim posameznikom, ki niso bili člani korporacij, pa bi z osebnim pismom

označili, kolikšna vsota se od njih pričakuje.

Organizirale naj bi se tudi "nabiralne akcije na cesti", ki pa bi "...imele kvečjemu moralni pomen..., kajti vsota, ki bi se zbrala od ubožnih ljudi na cesti, za potrebe zelo malo pomeni."<sup>6</sup>

Nabiralci naj bi bili člani dobrotelčnih organizacij, da bi "stvar izgledala strankarsko nevtralna."<sup>7</sup>

Razdeljevanje podpor je bilo centralizirano. Zato je pokrajinska uprava izdala **Podporne knjižice**, ki jih je v Ljubljani izdajal Podporni odbor za mesto Ljubljana. To knjižico so brezpogojno zahtevali pri kakršnikoli podpori, ki so jih dajale posamezne ustanove ali društva. Podpore so dobili le tisti, ki so jih bili "vredni in potrebni", to pa se je ugotavljalo s polzvedbami pri raznih organih. Skupaj je bilo opravljenih 3.226 polzvedb (pri škofiji 884, pri župnijskih uradih Vincencijevih in Elizabetinih konferenc 888, pri policiji 636, zaupnih 22 in LOP 996). Gotovo je, da so te polzvedbe poleg socialnih vsebovale tudi politične kriterije.

Podporni zavod je uvedel kartoteko prosilcev, ki je bila na voljo vsem, ki so rabili podatke o posameznikih. V knjižici vsakega prosilca je sam Zavod najprej na prvem mestu vpisal svoj delež in s tem dal vedeti, kolikšne podpore naj bo prosilec deležen. Blagajna Zimske pomoči je do 31. marca 1944, ko je bila Zimska pomoč ukinjena, izplačala 1.425 podpor, dobila pa je 9.845 vlog.

V nasprotju s prvotno zamisljivo je Zimska pomoč (ki naj bi po načrtih zbrala 8 milijonov lir) podpirala še naslednje institucije:

**Ljubljanski mestni socialni urad** - ta ni imel dovolj sredstev za podpirance, za katere je moral po zakonu skrbeti (socialno šibke in nesposobne za pridobitno delo, vse osebe do 18. leta starosti, ki niso imele sredstev za preživljanje in so bile pristojne v Ljubljansko pokrajino); **Odbor za povratnike in begunce na Ledini v Ljubljani** - ta je podpiral "begunce s podeželja", ki so "zbežali pred komunističnim terorjem", in **škofijsko dobrodelno pisarno**.



### Socialna pomoč

Zimska pomoč je prenehala poslovati 31. marca 1944, vse njene posle pa je prevzela Socialna pomoč. "Socialna pomoč se kot javna skrbstvena ustanova vključi v organizacijo skrbstvenih zavodov, stoječih pod vodstvom in nadzorstvom Pckrajinskega podpornega zavoda."<sup>8</sup>

Socialna pomoč je bila centralna socialna institucija, ki je izvajala prostovoljno in prisilno zbiranje sredstev in je bila za to delo **edina pristojna** (podčrtal A.K.). Socialna pomoč je sama razdeljevala zbrana sredstva posameznim dobredelnim in drugim organizacijam, ki so "...ohranile še svoje posebne naloge pri razdeljevanju podpor določenim krogom podpirancev ali imele še posebne druge naloge."<sup>9</sup> "Socialna pomoč skrbi še nadalje za begunce in povratnike, katere je tudi doslej že podpirala, čeprav je zanje skrbela tudi Škofljska dobrodela pisarna.

Prav tako prevzema Socialna pomoč skrb za one reveže, katere so podpirale Vincencijeve in Elizabetine konference, pri čemer pa dodeli navedenim organizacijam še posebne dotacije za izvrševanje posebnih nalog teh organizacij...

...Socialna pomoč pa pridobi po drugi strani izključno pravico do nabiranja sredstev za dobrodela namere in ta uporabi....deloma zase, deloma pa jih nakaže posebnim dobredelnim organizacijam... vendar pa so te organizacije dolžne dajati Socialni pomoči obračun glede posebej prejetih dohodkov kot tudi izdatkov. Razen tega bodo te organizacije, kolikor bodo same delile podpore, brezpogojno tudi dolžne pošiljati podatke centralni kartoteki, ki se bo obenem s Pokrajinskim podpornim odborom priključila Socialni pomoči in na podlagi katere bo razvidna točna evidenca glede vseh od kogarkoli izdanih podpor.

Na seji Pokrajinskega pomožnega odbora za socialno pomoč, novembra 1944, je nemški svetovalec nakazal "najbolj sodobne smeri socialnega skrbstva" - vse socialne pomožne ukrepe, ki se izvajajo dodatno, čez okvire zakonitega

ubožnega skrbstva je treba zbrati in voditi enotno. Velja naj načelo - vse primere bede in stiske ublažiti ter prizadetim nuditi možnost, da se iz stiske rešijo in postavijo na noge - sodelovati mora vse prebivalstvo brez razlike.

### Nabiralne akcije Socialne pomoči

Socialna pomoč je začela poslovati 1. aprila 1944 in delovala do konca vojne. Njeno delovanje je bilo omejeno na Ljubljano in v manjši meri na Novo mesto. Poskus ustanovitve Socialne pomoči v Slovenskem Primorju, ki so ga izvedli belogardistični veljaki, je propadel zaradi tega, ker prebivalstvo ni hotelo sodelovati.

Nabirke Socialne pomoči so bile stalne in posebne. Stalne so se izvajale nepretrgano, dnevno časopisje pa je dnevno objavljalo pozive k darovanju.

Posebne so bile akcije za pomoč beguncem iz pokrajine (ki so zbežali pred "komunističnim terorjem"): akcija za pomoč oškodovancem zaradi letalskega napada na Ljubljano; akcija za pomoč Idriji po 6. letalskem napadu, na podeželju, pa je bila akcija Kmet pomaga kmetu, namenjena kmečkim beguncem v Ljubljani in nekaterih drugih mestih. Pogoste so bile "Pobirke" po ljubljanskih cerkvah in pri domobranskih enotah.

### Škofijska dobrodelna pisarna

Ustanovljena je bila 30. julija 1942, s sedežem na Miklošičevi 7 v Ljubljani. O ustanovitvi je v Škofijskem listu izšlo naslednje obvestilo: "Na podlagi sklepa seje socialno-karitativnega sveta z dne 30. julija 1942 se je ustanovilo v okviru škofijskega ordinariata v Ljubljani "Škofijsko karitativno tajništvo," ki organizira in vodi Škofijsko dobrodelno pisarno."<sup>11</sup>

Škofijska dobrodelna pisarna je imela več odsekov.

**Begunski odsek** je dajal "beguncem iz pokrajine" hrano, obutev, obleko, denar in drugo. Do januarja 1943 je dobilo pomoč okrog 3.000 ljudi. V šoli na Ledini je bilo begunsko taborišče, v katerem je bilo do 14.1.1944 788 ljudi.

Sposobne za vojaško službo so pošiljali k domobrancem. Za begunce so organizirali protikomunistična zborovanja, obvezna predavanja in tečaje.

Oblačilni odsek je dajal obleko in denar.

Odsek za internirance je imel delno kartoteko internirancev. Odhajajočim in vračajočim se internirancem so nudili okrepčila na kolodvoru v Ljubljani. Vračajoče se internirance iz podeželja so prepričevali, da se zaradi "divjanja komunistov" ne morejo vrniti na domove in so jih pošiljali k domobrancem.

Splošna podpora akcija je bila namenjena družinam.

Odsek za srednješolce in akademike je podpiral učence in študente.

Odsek za pogorelce je dajal pomoč prizadetim, "ki so jim komunisti požgali hiše."

Pisarna je vodila **evidenco osebnih žrtev** s podatki ubitega, **evidenco materialne škode** po posameznih župnijah in **seznam beguncev s Štajerskega**. Pisarna je namestila 17 otrok, ki so se vrnili iz taborišč, v otroška zavetišča.

#### Škofijska dobrodela pisarna - podružnica Novo mesto

Ustanovljena je bila 23. aprila 1943. Pri ustanavljanju te podružnice je bilo precej težav. V okviru župnega oziroma dekanijskega urada naj bi se ustanovil "... dobrodelni odbor, ki bi pomagal beguncem, izseljencem in pogorelcem in sploh vsem, ki so postali žrtve vojnih razmer... Tako mislimo, da bi bilo prav, da se tudi pri vas pritegnejo k temu delu oni liberalni krogi, ki niso simpatizerji z OF..."<sup>12</sup> Podružnica je ustanovila Ljudsko kuhinjo, skrbela za nastanitev beguncev in izvajala nabiralne akcije.

#### Kmečka pisarna

Kmečka pisarna je imela sedež v Ljubljani. Čas ustanovitve ni natančno ugotovljen, vemo pa, da je 18. decembra 1943 Rupanik prevzel nad njo pokroviteljstvo. Njena naloga je bila "kulturni dvig in duševna zaposlitev beguncev."

Imela je 4 odseke: kmetijski, živinorejski, socialni in kulturni. Ustanovljen je bil poseben odsek za begunke, ki je organiziral protikomunistična predavanja in tečaje.

#### Karitativna zveza - delovanje med vojno

Podatki o delovanju društev Karitativne zveze segajo do konca leta 1943. Omenja se delovanje Vincencijeve družbe, Elizabetine družbe in Kolodvorskega misijona.

Obnovljena Zimska pomoč (1943/44), Socialna pomoč in ustanovitev Škofijske dobrodelne pisarne - vse to je neposredno vplivalo na usihanje samostojnosti in obsega dela Karitativne zveze in njenih društev. Karitativno socialno dejavnost je vse bolj neposredno prevzemala cerkev, o čemer priča tudi zapis z dušnopastirskega tečaja iz leta 1944: "Karitas in dušnopastirsko delo sta neločljivo povezana. Ideal je, da bi vsaka fara skrbela za svoje reveže. Zato je potreben pregled in posebna knjiga Matricula pauperum, ki jo sestavi župnik sam in opremi z vsemi potrebnimi opombami. Posebna pozornost je potrebna za take, ki svojo revščino skrivajo in jih je sram prositi. Takim je treba večkrat skrivaj hitro pomagati. Za podobne slučaje je potreben v vsaki fari župnijski podporni fond. Ta se lahko osnuje iz prostovoljnih prispevkov in zbirke "Kruh sv. Antona." Na splošno pa so za pomoč revežem karitativna društva. Člane vseh teh je treba pogosto opozarjati, da ne bodo tega vršili kot hladni uradniki. Vedno bolj se pa čuti potreba, da bi karitativno delo ne bilo prepuščeno le društvom, ampak da bi ga cerkev sama bolj neposredno opravljala in širokopotezno vodila. Tako že sedaj dela škofija med vojsko s svojo dobrodelno pisarno, ki naj bi ostala tudi po vojni...." <sup>13</sup>

Po vojni je bila Karitativna zveza razpuščena. Vsa premična in nepremična imovina je bila podržavljena, z njo pa so upravljali ljudski odbori.

#### Rdeči križ

Delovanje okupacijskega Rdečega križa v Ljubljanski pokrajini lahko razdelimo v tri faze:

V **prvi fazi** (od začetka okupacije do 26. oktobra 1941) je bil RK organiziran na enak način kot pred vojno, na vodilne položaje pa so bili postavljeni Italijani. V tej fazi velja omeniti velik prispevek RK pri proizvodovanju. **Odsek za proizvodbe za pogrešanimi** je bil ustanovljen 15. aprila 1941 in je imel 5 odsekov: prijavni, odjavni, kurirski, obveščevalni in odsek za vojne ujetnike. V Ljubljani je imel 20 (izključno prostovoljnih) delavcev in 72 kurirjev, ki so do 25. aprila 1941 "obdelali" 172 večjih mest in krajev v bivši Jugoslaviji in po Evropi in opravili več tisoč uspešnih proizvodb. Podobno akcijo je izvedel tudi okrajni odbor RK v Novem mestu.

Socialni odsek RK je skrbel za nastanitev in oskrbo priseljencev iz tistih krajev slovenskega prostora, ki niso sodili v Ljubljansko pokrajino, in iz drugih krajev bivše Jugoslavije.

V **drugi fazi** (od ustanovitve italijanskega Rdečega križa - avtonomne sekcije Ljubljana) je deloval le formalno. Ukvarjal se je s paketno službo in z raznimi obvestili in opozorili visokega komisariata.

V **tretji fazi** (po kapitulaciji Italije in ustanovitvi Rdečega križa Slovenije do konca vojne), je bilo delo Rdečega križa usmerjeno na povratnike iz Italije, predvsem v Ljubljani in v Logatcu.

#### Druge nabiralne akcije

Nabiralna akcija Olge Rupnik je bila izvedena decembra 1943 na pobudo Olge Rupnik, za obdaritev "najbolj prizadetih članov slovenske skupnosti - domobrancev."

**Vsestranske akcije** so se izvajale od leta 1938 do 1942. Prirejal jih je Vrhovni socialni svet "za lajšanje bede". Prispevki so se dajali ob vseh svetih, namesto vencev.

**Božičnice** so organizirali v korist socialnih zavodov.

**Podporna akcija** je bila organizirana na pobudo Grazioliija "za podpiranje

siromašnih slojev." V akciji naj bi sodelovali imovitejši delodajalci.

### 3. Prostovoljne socialne aktivnosti v okviru narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljanski pokrajini

Da se mi ne bi očitalo, da je ta prikaz nepopoln in celo površen, bom naštel vzroke zanj: 1. Omejena dolžina prispevka. 2. Mnoge stvari so bile že objavljene - glej Otroci v senci vojnih dni, ZPM Ljubljana, 1980; o Rdečem križu je pisala tov. Ivica Žnidaršič; o revolucionarni Ljubljani je napisanih veliko knjig ..., zato sem se usmeril na doslej manj raziskano in manj znano snov. 3. Specifičnost dogajanj v Sloveniji (tudi v Ljubljanski pokrajini) terja poseben metodološki pristop, ki v kratkem zapisu ni mogoč. 4. Mnogi socialni procesi v okviru NOG ima poudarjene značilnosti prostovoljnega socialnega dela; po ustanovitvi odseka za socialno skrbstvo pri SNOS, leta 1944, pa ugotavljamo vzporedne procese prostovoljnega in institucionalnega dela. Elemente institucionalnega dela zasledimo že pri prvih odborih OF in NOO kot začasnih organih oblasti, nanje pa so bile vezane množične organizacije (OF, Protifašistična ženska zveza, mladinske organizacije, Delavska enotnost) in partizanske čete, ki so pogosto opravljale socialne akcije.

Ti procesi niso bili povsod enaki. Odvisni so bili predvsem od tega, ali je bil kraj pod stalno okupatorjevo zasedbo (Ljubljana, Novo mesto), ali je bil pretežno osvobojen, z občasnimi vdori okupacijskih sil in posejan s sovražnikovimi postojankami (pretežni del podeželja), ali pa je bil dlje časa povsem osvobojen (Bela krajina).

V krajih, ki so bili pod stalno zasedbo, je bilo socialno delo v okviru NOG vseskozi ilegalno in usmerjeno k reševanju socialnih težav pripadnikov tega gibanja in njegovih podpirancev. Z izkušnjami, ki jih je imela KP iz predvojnega ilegalnega dela in z množično podporo prebivalstva, je bilo to delovanje mogoče držati v tajnosti, manj je bilo izdajstva, delo pa relativno varnejše kot na polosvobojenem ozemlju.

Na polosvobojenem ozemlju je bilo delo zaradi neobzdranih represivnih ukrepov okupatorja in domačih izdajalcev težavnejše.

Na osvobojenem ozemlju je bilo delovanje organov ljudske oblesti bolj ali manj nemoteno, prostovoljne socialne aktivnosti pa so se izvajale vzporedno z institucionalnim socialnim delom. Te aktivnosti so zajele vse prizadete, ne glede na njihovo pripadnost.

### Ljubljana - središče vseljidskega odpora

Že leta 1941 je bil v Ljubljani ustvarjen najpopolnejši sistem množičnega odpora proti okupatorju, kar jih je poznalo kakšno okupirano mesto; množična OF, propagandni aparat, obveščevalna služba, borbene grupe, narodna zaščita, množične organizacije (OF, mladinska OF, Delavska enotnost, SKOJ, Ljudska pomoč...), predvsem pa množična podpora prebivalstva (90 %). Zato je boj proti okupatorju lahko zajel vsa področja življenja in se je izvajal v najrazličnejših oblikah. Med bistvene komponente tega odpora uvrščamo tudi različne socialne aktivnosti.

### Ljudska pomoč (1936 - 1942)

Junija 1940 je bila na konferenci CK KP Slovenije postavljena zahteva, da Ljudska pomoč razširi svojo dejavnost na vse protifašistične in demokratične množice. Po italijanski okupaciji je hitro razvila mrežo svojih odborov in pododborov. Člani LP so prihajali iz številnih organizacij in društev in iz vseh družbenih slojev, ki so tvorili skupno fronto demokratičnih sil.

Odbori LP so bili sprva organizirani posebej, vzporedno z odbori OF, avgusta 1941 pa so se vključili v obstoječo organizacijo OF. Od tedaj naprej je bil v vsakem odboru OF tudi član odbora LP, ki je vodil vzporedni odbor LP.

V Ljubljani je po en član odbora LP odgovarjal za eno od naslednjih dejavnosti: za ilegalčke, zaporniški sektor, vojaško in civilno intendanturo, preiskrbo stanovanj ilegalcem, kasneje pa tudi za bolne in ranjene partizane.

**Sekcija za pomoč ilegalčkom** je skrbela za varstvo otrok ilegalcev, partizanov, umrlih v taboriščih, talcev in drugih pripadnikov odpora. To je bila svojevrstna oblika ilegalnega skrbništva. Ni natančnih podatkov o številu

ilegalčkov (doslej je znanih 107 otrok ilegalčkov in 76 otrok, ki so živeli s svojimi materami - vsi, razen enega, so preživelii vojno).

LP je tem otrokom zagotovila namestitev v internatih ali pri rejnikih, največkrat pod tujim imenom. Zanje je ilegalna tehnika priskrbela ponarejene dokumente in prave ali ponarejene živilske karte. Z vsemi potrebščinami jih je oskrbovala LP iz svojih skladišč. Otroški sektor LP (pozneje Slovenske narodne pomoči - SNP) je uspel zagotoviti popolno tajnost in varnost teh otrok. Za nekatere otroke so skrbeli stanovska združenja (profesorska, novinarska in druga), za otroke svojih članov pa so skrbeli tudi Sokoli in Krščanski socialisti, zato je praktično nemogoče zbrati vse podatke.

**Sekcija za pomoč zapornikom** je skrbeli za zapornike. Člani aktiva za zapornike pri LP (SNP) so bili odgovorni za posamezne zapore: na sodišču v Belgijski vojašnici, v šempetrski vojašnici, na ujetniškem oddelku splošne bolnice, v umobolnici na Poljanskem naslpu. Vsak izmed njih je imel 6-10 sodelavcev. Za sodelovanje so pridobili tudi paznike. Zapornike so oskrbovali s hrano, literaturo, prinašali so pošto in različne informacije. V tej sekciji so sodelovale v glavnem ženske.

**Sekcija za pomoč internirancem** je bila ustanovljena ob koncu leta 1941, ko so Italijani pričeli z interniranjem. Internirancem so pošiljali pakete s hrano in drugimi potrebščinami. Pakete so pošiljali znanim in neznanim internirancem, njihove naslove pa so dobivali iz taborišč.

**Sekcija za intendantco** je imela zastopnike v vsakem rajonskem odboru OF. Sekcija je zbirala material pod geslom "vse od šivanke do tanka", se pravi, da so zbirali vse, od opreme za dojenčke do orožja in vojaške opreme. Vsako dobljeno stvar so evidentirali in shranili v terenskih ali kvartnih skladiščih.

Ena najbolj množičnih akcij je bila "Akcija po žličkah", v kateri so v resnici po žličkah zbirali sladkor, moko, riž, testenine in maščobe za zapornike in internirance. Odziv je bil zelo velik, saj je večina družin prispevala za vsakega družinskega člana posebej. Te množične akcije so posebnost tudi zato, ker OF ni imela na voljo sredstev javnega obveščanja in ker so te ak-



cije izražale avtentičen čut solidarnosti z OF.

#### Slovenska narodna pomoč

IO OF je 20. januarja 1943 poslal dopis poverjenštvom IC OF in okrožnim odborom OF, v katerem navaja, da se LP preimenuje v Slovensko narodno pomoč (SNP). Poudarili so, da je SNP širša organizacija kot OF. Zajela naj bi vse tiste Slovence, ki so zgolj iz humanitarnih razlogov pripravljeni podpirati žrtve okupatorja in belogardističnega terorja. "SNP ne sme biti kaka okostenela organizacija s strogo opredeljenimi organizacijskimi principi. SNP je predvsem gibanje, ki mu je sicer treba ustvariti lastne forme, ki pa šteje za svoje pripadnike vse Slovence, kakorkoli podpirajoče protiokupatorsko in protibelogardistično gibanje."<sup>14</sup>

SNP je povezovala Slovensko protifašistično žensko zvezo (SPŽZ), Zvezo slovenske mladine, OF in LP. Na terenu so te organizacije delale ločeno, povezane pa so bile v odborih.

O obsežnosti akcij LP in SNP govori podatek, da je bilo v Ljubljani samo za podporo otrokom in družinam sprva razdeljenih 70.600 lir mesečno, pozneje 500.000, pred osvoboditvijo pa celo 1.000.000 lir, kar velja za območje znotraj žice. Domnevamo lahko, da je bila skupna količina zbranih sredstev, ki jih je zbirala LP (SNP), oprta na ljudske množice, večja, kot so jih zbrale uradne okupatorjeve institucije z metodami prisile in pritiskov ter ob široko zasnovani propagandi in uporabi javnih občil. Tako je bila Ljubljana v prvih vojnih letih najpomembnejši materialni vir oskrbe oboroženega boja in odpora na Slovenskem.

#### Prostovoljno socialno delo v okviru NOB na Notranjskem

Na polosvobojenem ozemlju, kakršno je bila Notranjska, so bile razmere povsem drugačne od tistih v Ljubljani. Prostovoljne socialne aktivnosti lahko spremljamo le kot skupne aktivnosti prebivalstva in partizanskih čet, z močnimi elementi samoobrambe in samopomoči. Bolj naključno izbrane dogodke, ki jih tu navajam, uporabljam zgolj za ponazoritev socialnih aktivnosti

na polosvobojenem ozemlju in ne za analiziranje tega dogajanja.

Na osvobojenem ozemlju Notranjske je bila poleti 1942 vzpostavljena nova ljudska oblast po odborih OF. IO OF je 27. maja 1942 izdal navodila za izvajanje Odkloka o postavitvi narodne oblasti, v katerih je med drugim zapisano:

- "1. Temeljni odbori OF na sedežih občinskih uprav prevzamejo od občinskih odborov, ki s postavitvijo civilnih oblasti seveda prenehajo obstajati, vso občinsko imovino. S to imovino razpolagajo v korist prebivalcev...
3. ... Organizira naj se načrtno shranjevanje zalog dobro hranljivih živil, v ta namen naj se v gozdovih uredi primerna mesta... Organizira naj se pomoč v hrani in obleki. Pogorelcem in drugim žrtvam fašističnega terorja ter rodbinam padlih partizanov in zaščitnikov naj se prav tako nudi ustrezna pomoč. Za begunce z zasedenega ozemlja naj se po potrebi organizira javne kuhinje...."<sup>15</sup>

Ker se je pripravljala roška ofenziva, so prebivalci začeli postavljati lesene barake v gozdovih (kar se je pozneje pokazalo kot neprimerno).

Mnogi prebivalci, ki so bili z javnim in aktivnim delovanjem za OF, so bili kompromitirani in postavljeni pred dilemo, ali naj zapustijo domove ali pa sovražnika počakajo doma.

Italijanska ofenziva je dosegla Notranjsko 26. julija 1942. Poveljujoči general Mario Robotti je takole pojasnil Musolinijeve smernice za ofenzivo: "...Nobenih pomislekov proti povečanju škode, ki jo osebno in stvarno prizadejamo upornikom... Zato smo ukrenili, da se postopoma vsi sposobni moški izselijo na Rab. Ni se treba ozirati na to, če je kdo neškodljiv. Torej popolna izpraznitev... Naj vas ne briga trpljenje prebivalstva. V polni meri moramo biti koristno kruti... Razume se, da interniranje ne izključuje streljanja vseh tistih, ki so krivi ali sumljivi komunističnega delovanja...."<sup>16</sup>

Posledice so znane. Poznamo jih iz številnih krajev po vsej Jugoslaviji. Množično streljanje talcev, požgane in izropane vasi, internacije, nastanek bele garde in kolaboracije. Po ofenzivi so na svojevrsten način izolirali preostalo

prebivalstvo: zasilno so ga preselili v utrjene postojanke. Izhod iz postojank je bil dovoljen le s posebnimi propustnicami. Simpatizerjem OF so bile odvzete živilske karte. Mnoge partizanske družine so bile v stalni nevarnosti pred maščevalnimi ukrepi okupatorja in domačih izdajalcev. Mnoge vasi so ostale prazne. V takih razmerah so nastale številne oblike solidarnostne pomoči med krajanami samimi in med krajanami in partizanskimi četami. Spravilo pridelkov, zasilno popravilo hiš, pomoč v hrani, obleki... to so le nekatere izmed mnogih oblik solidarnosti. Omeniti velja, da se je to delalo organizirano, po sklepih odborov OF, poveljstev partizanskih enot in političnega vodstva, ob sodelovanju množičnih organizacij.

#### Civilno taborišče (Slivniški bataljon)

Zaradi maščevalnih naklepov fašistov so partizani po sklepu notranjskega vojnega in političnega vodstva najbolj ogrožene partizanske družine odpeljali v gozdove. Tako je nastal Slivniški bataljon, v katerem so bili vključeni tako zdravi, za boj sposobni moški kakor tudi matere z majhnimi otroki ter ostareli in onemogli. V partizane so prišli 2. septembra 1942, taborili pa so pod Snežnikom na Notranjskem. Ta primer navajam kot svojevrstno obliko varstva ogroženega, nemočnega prebivalstva, ki simbolizira vezi med ljudstvom in njegovimi oboroženimi silami (več o tem glej: Anton Avsec: Pionirska četa Slivniškega bataljona, Otroštvo v senci vojnih dni).

#### 4. Nekaj zaključkov

##### 4.1. Dravska banovina

Čeprav je imela Dravska banovina relativno napreden sistem zavarovanja delavcev ter državnih in banovinskih uslužbencev, so bili številni stanovni popolnoma nezaščiteni. Najštevilnejši med njimi je bil kmečki proletariat, ki je bil nelzčrpen vir revščine in beraštva. V podobnih razmerah so živeli hišni in gospodlnjski posli in invalidi (ki svojih pravic niso mogli uveljaviti). Ker država po svojih institucijah ni pokrivala najnujnejših socialnih potreb nižjih in srednjih slojev prebivalstva, so se razvile mnoge oblike samopomoči, medsebojne pomoči in dobrodelnosti.

začetek druge svetovne vojne je razmere še zaostril. Prejšnjim težavam so se priključile množice nezaposlenih in draginja. Država se je zatekla k množičnim solidarnostnim akcijam (Zimska pomoč 1940/41), ki naj bi najbednejšim slojem omogočile preživetje.

Država je po svojih institucijah pokrivala le manjši del socialnoskrbstvenih potreb (v mestih 10 %, na podeželju pa praktično nič). Zato je breme prenesla na humanitarne organizacije, dobrodelna društva, cerkvene institucije in različne oblike solidarnosti na osnovi samopomoči in medsebojne pomoči. Neinstitucionalna solidarnost se je oblikovala po različnih kriterijih: stanskih, verskih, političnih in splošno humanitarnih. Država je izključevala le tiste oblike, ki so bile revolucionarne in usmerjene v rušenje obstoječega družbenega reda, kar je bilo v skladu z doktrino klerikalnega vodstva: "...Narava ukazuje, da bivata ta dva razreda v sožitju in v slogi drug ob drugem... potrebuta se med seboj. Kapital ne more živeti brez delavstva in delo ne brez kapitala. Vera uči delavca in obrtnika, naj v redu in pošteno izpolnjujeta pogodbe, ki sta jih sklenila in naj se nikdar ne dotakneta lastnine svojega delodajalca, niti naj ne žalita njegove osebnosti, naj se nikoli ne zateketa k nasilnim dejanjem, ko branita lastne zadeve, niti naj se nikdar ne združita, da bi povzročila vstajo ali nered...."<sup>17</sup>

Množična solidarnost je imela vrsto pozitivnih učinkov. Omogočila je prebroditi najhujše težave, poleg tega pa je pri vseh družbenih slojih ustvarjala čut solidarnosti in potrebne pogoje za razvoj mnogih pomembnih socialnih institucij.

#### 4.2. Ljubljanska pokrajina

##### Socialna dobrodelnost v režiji okupatorja

Italijanski okupator je v Ljubljanski pokrajini uveljavil italijansko fašistično socialno zakonodajo in uvedel obvezno socialno zavarovanje za vse kategorije delavcev in uslužbencev ter družinsko zavarovanje.

Uvedel je "zakonito ubožno skrbstvo" za tiste kategorije ljudi, ki niso imeli lastnih dohodkov oziroma jim ti dohodki niso zadoščali za preživljanje. Redni

viri "zakonitega ubožnega skrbstva" niso zadoščali za pokrivanje stvarnih potreb, zato je ustanovil Podporne zavode (odbore), prek katerih je zbiral manjkajoča sredstva. Zbiranje sredstev mimo podpornih zavodov je prepovedal. Posledica tega je bila, da so prenehale delovati vse prejšnje oblike solidarnosti (samopomoči, delovanje vseh humanitarnih organizacij in društev in vse solidarnostne akcije).

Po kapitulaciji Italije je nemški okupator obnovil in institucionaliziral Zimsko pomoč in prisilno zbiranje sredstev, predvsem pri premožnejših slojih. Celi akciji je poskušal dati videz nestrankarskega in prostovoljnega pristopa. Razdeljevanje se je izvajalo po kriteriju "potrebnosti in primernosti" prosilcev, ki so ga ugotavljali s poizvedbami, zato je dobila pomoč le približno 1/3 prosilcev. Po drugi strani se je iz teh sredstev financiralo slovensko domobranstvo in Škofijska dobrodelna pisarna.

Z ukinitvijo Zimske pomoči se je ustanovila Socialna pomoč, ki je prevzela organizacijo in metode dela Zimske pomoči. Razlika je bila le v tem, da je bila Socialna pomoč stalna institucija, ki je delovala do konca vojne. To je tudi razlog, da pozimi 1944/45 ni bila organizirana Zimska pomoč.

#### Prostovoljno socialno delo v okviru NOG

Celovitejša analiza tokov socialnega dela v okviru NOG še ni mogoča, ker so ti tokovi premalo raziskani. V prvem vojnem obdobju je bilo to delo namenjeno izključno pripadnikom NOG in njihovim družinskim članom. LP je bila sicer institucija nove ljudske oblasti, vendar je bilo zbiranje materialnih sredstev organizirano izključno na prostovoljni osnovi, zato lahko govorimo o prostovoljnem socialnem delu v pravem pomenu te besede. Preraščanje LP v SNP je pomenilo širjenje baze prostovoljnega socialnega dela, preoblikovanje v gibanje, ki naj bi zajelo vse Slovence, ki so kakorkoli podpirali protiokupatorsko in protibelogardistično gibanje. SNP je povezovalo Slovensko protifašistično žensko zvezo in Zvezo slovenske mladine (ponekod tudi druge organizacije), ki sta v svojem okviru razvili široke socialne aktivnosti, namenjene partizanskim enotam in žrtvam fašističnega terorja.

V nasprotju z okupacijsko stranjo, ki se je opirala predvsem na imovitejše posameznike, se je LP (SNP) opirala predvsem na ljudske množice, ki so tu našle svoj avtentični interes v boju za osvoboditev in obstoj. Z ustanovitvijo odseka za socialno skrbstvo pri SNOS leta 1944 in referatov za socialno skrbstvo pri pokrajinskih, okrožnih in okrajnih LO so mnoge naloge, ki jih je dotlej opravljala SNP, prešle na upravne organe za socialno skrbstvo, kar pa je bilo v celoti izvedljivo le na osvobojenem ozemlju. Na neosvobojenem ozemlju je SNP opravljala svoje naloge do konca vojne. Pomemben dogodek je bila tudi ustanovitev Rdečega križa Slovenije julija 1944, ki je prevzel proizvedovalno dejavnost ter mnoge naloge na področju socialnega in zdravstvenega varstva.

Z vsem tem se je področje prostovoljnega socialnega dela zoževalo. Namesto prostovoljnih prispevkov se je uveljavljal obvezni odkup, široke akcije za zbiranje sredstev pa so vse bolj prepuščale prostor ustvarjanju kriterijev za delitev, popolna centralizacija socialnega skrbstva po vojni pa je hudo omejila tudi možnosti prostovoljnega socialnega dela.

#### OPOMBE:

1. ŠKAL KZ fasc. II
2. Iz pravilnika družbe sv. Elizabete iz leta 1920, ŠKAL, Elizabetina družba, fasc. I
3. Slovenski narod, 20. decembra 1941
4. Slovenec, 9. maja 1942
5. Iz načrta Zimske pomoči 1943/44
6. Iz načrta Zimske pomoči 1943/44
7. Ibidem
8. Iz Rupnikove odredbe o ustanovitvi Socialne pomoči, Slovenec, 1.4.1944
9. IZDG ZP, Predlogi, 25. marec 1944
10. IZDG ZP, Poročila z dne 25. marca 1944
11. Škofijski list, leto 1942, št. 7-8, str. 37
12. Iz pisma Škofijske dobrodelnice pisarne iz Ljubljane dekanijskemu uradu v Novem mestu, IZDG ŠDP, fasc. 124
13. Dušnopastirski tečaj 1944, str. 25
14. Arhiv IZDG, fasc. 433/I.
15. Arhiv muzeja Ljudske revolucije v Ložu, fasc. 5 NOB-civil.
16. Franček Saje-Belogardizem, nastanek vaških straž na Notranjskem
17. Iz okrožnice papeža Leona III. Rerum Novarum iz leta 1891

## DRUŽBA, ODKLONSKOST, MI IN JAZ

(Razmišljanje o zaporni kazni)

Dr. Franci Brinc

### 1. Nenad

Pred Nenadom sem ostal brez besed in popolnoma nemočen. Kar sem prej samo slutil, se je sedaj tudi zgodilo. Zato želim opisati dogodek in svoje razmišljanje ob njem. Morda bom s tem vsaj malo zmanjšal svoj globoki občutek krivde, odgovornosti in nemoči pred človekom-obsojencem, odpuščenim s prestajanja kazni. Nenad je bil odpuščen iz Kazenskega poplajševalnega doma Dob pri Mirni v novembru 1980 in se je še istega dne zglasil v moji pisarni. Da bo prišel k meni, mi je obljubil junija istega leta, ko sem anketiral obsojence v KPD Dob. Vstopil je in mi ponudil roko. Vprašal me je, če se ga spomnim. Takoj za tem pa je postavil vprašanje: "Vi, ki imate naslov magistra, povejte mi, kako naj živim, da ne bom moral znova v zapor? Kaj piše o meni v vaših knjigah, ki jih imate na policah? Kaj piše o mojem življenju - 16 let sem preživel v kazenskih zavodih po Jugoslaviji. Lahko je človeka obsoditi, toda kaj sedaj, ko je konec kazni?"

Nenad na svoje vprašanje od mene ni dobil odgovora. Tudi od nikogar drugega ga ne bi dobil. Prepričan sem, da odgovora, ki bi enako zadovoljil Nenada in družbo, sploh ni, kljub vsem teoretičnim, zakonodajnim in praktičnim stališčem.

Nenad se je iz Ljubljane odpeljal naravnost v Beograd v "hišo pravice" in v Zvezni izvršni svet. Pisal mi je iz Beograda ob koncu novembra 1980: "Videz je, da nima nihče razumevanja za nas, izgubljene ljudi, v tej družbi. Kot človek sem vam hvaležen za vaše razumevanje in vas prosim, da se pogovorite o meni s tov. O., ki dela na Republiškem sekretariatu za pravosodje na področju postpenalne pomoči. Nič ne vem, kaj bo vnaprej z menoj."

Že marca 1981 sem ponovno prejel Nenadovo pismo. Sedaj ni bilo več nobe-

nih dvomov kaj bo z njim, ne zanj, ne za družbo in ne zame. Pisal je iz pripora v Celju. Nenadove težave so bile tako vsaj začasno rešene. V tem pismu, še več pa v deset strani dolgemu pismu mesec dni kasneje je Nenad opisal svojo "življenjsko pot" od odpusta iz kazenskega poboljševalnega zavoda do ponovnega pripora. Kasneje sem zvedel, da je bil na sodišču v Celju obsojen na dve leti zapora.

Ko je Nenad takoj po odpustu iz kazenskega zavoda prišel k meni, ni vedel, kje bo zvečer spal, in ni imel nikogar, ki bi ga pričakoval in bi se veselil njegove prostosti. Nenad je res bil na "prostosti", toda dejansko sploh ni vedel, kaj početi s svojo "prostostjo". Ta mu je povzročala več težav kot prijetnosti. Dokler je bil na prestajanju kazni je bil z vsem preskrbljen, imel je nastanitev, čisto in urejeno posteljo, urejeno prehrano, prijatelje med obsojenci: delavci zavoda so bili z njim prijazni, pomagali so mu in svetovali, kadar in kolikor je to potreboval. Na prostosti pa je bil sam s svojimi težavami, ni vedel ne kod ne kam. V pogovoru sploh ni omenjal imen določenih ljudi, temveč je govoril le o organih in službah, ki bi mu morali pomagati, nekaj dati ali preskrbeti. Sam pa ni imel nobenega življenjskega cilja. Morda se je v resnici nameraval zaposliti, vendar bi mu to lahko pomenilo le denar, ki ga človek potrebuje, da preživi. Človek pa potrebuje kaj več kot denar.

## 2. Postpenalni tretman

Ob postpenalnem tretmanu se postavlja več vprašanj. Najprej se postavlja vprašanje, zakaj je dosti več razprav in poročil o "postpenalnem" kot o "penalnem" tretmanu, s čimer mislimo na tretman obsojenca med prestajanjem zaporne kazni. Vprašanje je, kakšen je sploh odnos med "penalnim" in "postpenalnim" tretmanom. Ali sta in kako sta med seboj povezana in odvisna? Osnovno je to, da skuša družba s "postpenalnim" tretmanom človeku povrniti vsaj nekaj tistega, kar mu je vzela z zaporno kaznijo. Pri tem mislimo zlasti na zaposlitev, ki jo je obsojenec imel pred nastopom kazni, v posameznih primerih pa tudi na nastanitev, ki jo je obsojenec izgubil zaradi nastopa kazni. Vprašanje se tako v osnovi osredotoči na samo bistvo in namen kaznovanja ljudi. Kaj naj človek pridobi in kaj naj izgubi s kaznovanjem in prestajanjem zaporne kazni? Kakšen naj bo sploh položaj človeka



po prestani kazni? Šele natančno določeni nameni kazni bi lahko omogočili tudi izbor sredstev za doseganje teh namenov. Ali naj zaporna kazen človeku samo jemlje ali naj mu tudi kaj daje za prihodnje življenje? In kaj je tisto, kar se mu vzame in kar se mu lahko vrne po odpustu? Bolj natančno bi se vprašanje glasilo: Koliko socialnih vlog naj človeku sploh ostane med prestajanjem zaporne kazni? Kajti: več vlog ko mu zapor vzame, več bo imel težav po prestani kazni in večje bodo potrebe po postpenalni pomoči. Vprašanje je: ali kopičenje posvetovanj, seminarjev in poročil o postpenalni pomoči ne pomeni v resnici le priznavanja dejstva, da prestajanje kazni in "penalni" tretman ne dosegata svojih namenov in je zato treba vedno večji del tretmana prenesti na obdobje po odpustu s prestajanja kazni? Na to kažejo tudi vedno večje zahteve, da bi obsojencem po odpustu iz zapore postavili svetovalce.

Vprašanje je, kakšen naj bo položaj obsojenca po prestani zaporni kazni. Zakonodajca ureja le pravni položaj odpuščenega obsojenca in pravne posledice, ki trajajo še določen čas po prestani kazni. Odprto pa je vprašanje dejanskega položaja človeka po prestani zaporni kazni. Ta dejanski položaj se kaže v družini, med prijatelji, sorodniki, znanci, sodelavci in sploh ljudmi, s katerimi prihaja odpuščen obsojenec v stik. V organih in službah smo uveljavili pojem "odpuščen obsojenec". Vprašanje je, čemu in s kakšno pravico vodimo človeka v seznamih in spisih kot "odpuščenega obsojenca". Ali nam ta pojem pomeni stigmo, ki se drži človeka še po prestani kazni in nam narekuje, da smo v stikih z njim previdni, ker je že pokazal svojo družbeno nevarnost, ali pa nam človek pomeni klic po pomoči, razumevanju in svetovanju, če nas človek potrebuje. Koliko časa po prestani kazni je človek še "odpuščen obsojenec" in kaj ga razen vpisa v kazensko evidenco označuje kot takega. Kdaj neha biti "odpuščen obsojenec" in od česa je to odvisno: ali od njega in njegovega vedenja ali od nas, ko ga črtamo iz seznamov in spisov ali pa nanj enostavno pozabimo, ker nas več ne nadleguje s svojimi prošnjami in zahtevami? In kaj se zgodi v primeru, če ponovno stori kaznivo dejanje in je sodno obravnavan oziroma če je izdelana socialna anketa za kazenski zavod, v katerem je nastopil ponovno zaporno kazen - ali mu žig "odpuščenega obsojenca" bolj koristi ali bolj škoduje? Ali socialni delavci, ki pišejo socialne ankete, človekovo novo kaznivo dejanje raje in pogosteje pripišejo "odklonski naravi"

samega človeka in nesposobnosti, da bi se poboljšal, čeprav je že bil v zaporu, ali pa kdaj pa kdaj vendarle pomislijo tudi na svoje delo z "odpuščenim obsojencem" ob prejšnji prestani kazni in sploh na delo s tem človekom med prestajanjem kazni? Vprašanje je, ali sploh znamo na ustrezen način opisati, kaj delamo z obsojenci v kazenskih zavodih? In vse to, kar delamo danes in bomo delali zagotovo še dolgo časa - kakšen smisel ima vse to v življenju človeka-obsojenca? **Še več kakšen smisel ima naše delo v našem življenju?** Vsako človekovo delo tudi delo penoloških in socialnih delavcev, mora imeti svoj smisel. Ta smisel pa je lahko delavcu vsiljen od zunaj, delavec je vanj potisnjen po nekih nerazumljivih družbenih in individualnih zakonitostih; lahko pa človek sam želi določeno delo, vidi v njem svoj smisel, se tega smisla zaveda in najde v delu izpolnitev svojih življenjskih želja in potreb.

Če so cilji in načrti pomembni za življenje ljudi na prostosti (za te še zlasti tedaj, kadar se "odločajo" o storitvi kaznivega dejanja ali o "prehodu" ("passage à l'acte") v kakšno drugo odklonskost), so še toliko bolj pomembni za ljudi na prestajanju zaporne kazni. Za obsojenca je še zlasti pred odpuščanjem pomembno, da ima načrte in cilje, ki ga bodo v življenju na prostosti usmerjali. Zato priprava obsojenca na odpust ("pre-release treatment") zahteva postavitev načrta, predvidevanje ovir in težav pri uresničevanju načrta ter konkretne postopke za premagovanje težav in ovir. Obsojenec mora biti aktivno udeležen pri postavljanju in sprejemanju načrtov za svoje bodoče življenje. S tem postane načrt "njegov" in ne več samo načrt prevzgojne in socialne službe kazenskega zavoda. Obsojenec potrebuje po odpustu smisel življenja. Ta smisel pa spet ne more biti samo zaposlitev in nastanitev, kot vse pre pogosto mislimo, ko govorimo o postpenalni pomoči. Potrebuje zlasti ljudi, ki bi ga sprejemali in mu izkazovali pozornost, nekemu mora biti potreben, nekoga mora imeti rad in tudi njega mora imeti kdo rad. Zato je najtežje pomagati tistim, ki nimajo nikogar, ki bi jih pričakoval na prostosti. Zato imajo taki obsojenci tudi zelo nizka pričakovanja ali pa od odpusta, razen prostosti, ne pričakujejo nič. Prostost jim je tako le prehodno obdobje do storitve novega kaznivega dejanja, do odkritja, pripora, obsodbe in do prestajanja nove zaporne kazni.

Tudi Nenad je svoj življenjski problem rešil tako, da je storil novo kaznivo dejanje, bil priprt in zaprt. Nič več ga ni skrbelo, kje bo spal, kaj bo jedel, kaj bo oblekel, s kom se bo pogovarjal. Če Nenad ni bil potreben nikomur na prostosti, pa je bil potreben pravosodju (milici, tožilstvu, sodišču), da se je ukvarjalo z njim.

Morda pa Nenad s ponovnim odhodom na prestajanje kazni v resnici sploh ni nič izgubil. V štirih mesecih prostosti ni nikoli trikrat na dan jedel, nikoli ni spal v "svoji" postelji, nikoli ni stanoval v "svoji" hiši ali v "svojem" stanovanju, vedno je bil tujec povsod, kamor ga je zanesla njegova "usoda". Ta pa ga je po odhodu iz Ljubljane zanesla najprej v domačo občino v drugi republiko, kjer so mu socialni delavci "povedali", da niti ni treba niti mu ne morejo najti stanovanja in zaposlitve, dobil pa je enkratno denarno pomoč 800 din. Nato je "iskal" zaposlitev v Raši, na Reki, v Polju, Ljubljani, na Jesenicah, v Velenju, Trbovljah itd.; ker ni dobil dela, je decembra 1980 odšel v Italijo. V Trstu je nekaj dni delal pri izkopu temeljev za hišo in zaslužil 200.000 lir. Nato je odšel "globlje" v Italijo in iskal delo v Firancah, Rimu, Neaplju, San Remu, Ventimigliu, Milanu. Ker ni dobil stalne zaposlitve, je odšel v Švico. Bil je v Baslu in Luganu. Tu je sredi najhujše zime, brez zimske obleke delal 30 dni na žagi, tudi po 16 ur dnevno, in zaslužil 5000 SFR. Zmrznili sta mu obe nogi do gležnjev, bil je v bolnišnici v Luganu in plačal je oskrbo 3500 SFR za 27 dni. Potem je odšel v bolnišnico v Milano ker je mislil, da bo zdravljenje cenejše kot v Švici. Plačal je 400.000 Lir, da je rešil noge. Potem je prek Trsta in Kopra prišel ponovno v Ljubljano in od tod po nekaj dneh k znanemu. Tu pa se je njegova življenjska pot preusmerila v pripor in nato v zapor.

Postavlja se vprašanje, ali bi se bila Nenadova življenjska pot po prejšnji prestani kazni lahko obrnila tudi drugače. Teoretično je odgovor enostaven: kazenski zavod bi ga bil moral "poboljšati" in s postopenalno pomočjo bi mu bili morali nuditi "vsaj osnovne življenjske pogoje, dokler se ne bi ovarno-svojil in pričel s poštenim življenjem." Je za ponovno kaznivo dejanje odgovoren kazenski zavod, so odgovorni delavci postopenalne pomoči ali je odgovoren Nenad sam, ker ni hotel in znal ostati pošten državljan? Odgovor na to vprašanje ni več tako enostaven. Očitno je le, da ga prejšnje prestajanje kazni ni niti

poboljšalo niti zastrašilo, da ne bi več ponavljal kaznivih dejanj.

Vsak odpuščen obsojenec stoji po odpustu s prestajanja kazni na odločilnem življenjskem razpotju, zlasti po prvi prestani kazni. Na njegovo odločitev, ali bo še naprej vztrajal pri prestopništvu vpliva množica dejavnikov iz človekovega preteklega življenja in iz življenja po odpustu na prostost. Življenje v kazenskem zavodu pa je praviloma le majhen delček, ki nima in niti ne more imeti odločilnega vpliva na človekovo bodoče življenje in vedenje. Vprašanje je, ali zapor sploh lahko koristi. Nihče ne misli, da je zapor nekaj dobrega in zaželjenega. Zapor je vedno predvsem kazen in maščevanje za storjeno dejanje; poroč, prevzgoja, resocializacija itd., je šele drugega pomena. To nam dokazujeta vsa zgodovina zaporov in tudi sedanost. Zato je treba sprejeti misel, da noben odpuščen obsojenec ni poboljšani in rehabilitiran samo zato, ker je prestajal zaporno kazen. Prestajanje kazni v vsakomur, tudi tistemu, ki na prostosti nima ničesar, zmanjšuje možnosti za kasnejše uspešno prilagajanje družbenim zahtevam. Življenje v kazenskem zavodu se od življenja na prostosti še vse preveč razlikuje, da bi imel človek od življenja v zaporu izkušnje za življenje na prostosti. Človek ima v zaporu popolnoma drugačne socialne vloge, kot jih je imel ali jih bo imel na prostosti in za njegovo vedenje v zaporu veljajo drugačna pravila, različna od pravil, ki veljajo za življenje na prostosti. Kaj bo obsojenec izgubil in kaj bo pridobil z zaporom, je odvisno od številnih okoliščin, tako od samega zavoda in delavcev v njem kot od obsojenca, njegovih sposobnosti in pričakovanj. Zapor sam po sebi nikogar ne poboljša, če se obsojenec poboljša, je to lahko le rezultat naporenega načrtnega strokovnega dela delavcev v zaporu. Zato ni mogoče kar povprek trditi, da vsak zapor poboljšuje obsojenca. So tudi zaporji, ki tega ne zmrejo, ker si delavci še premalo prizadevajo, če bi obsojence poboljšali, nimajo ne dovolj znanja ne izkušenj, ali pa so kratkoročno prepričani, da mora obsojenec kazen ocvzema pricestiti doživeti predvsem kot kazen za storjeno kaznivo dejanje. Če že govorimo o prevzgoji obsojencev, je treba ob tem povedati tudi, da se prevzgoja lahko stopnjuje - nekateri so bolj prevzgojeni kot drugi. Zato ni dovolj postaviti le vprašanje, ali zapor prevzgoja ali ne, temveč tudi vprašanje kdaj in koliko prevzgoja. S tem pa se problem prevzgoje obsojencev z ideološkega (ali sploh verjame mo v to, če je namen zapora prevzgoja obsojencev?) preseli na strokovno

področje, kjer se pričnejo upoštevati tudi vse okoliščine v zvezi s posameznim obsojencem in kazenskim zavodom.

Če smo pravkar zapisali, da obsojenec ob odpustu ni poboljšan in rehabilitiran, potem to pomeni, da bo šele življenje na prostosti pokazalo, kakšen je. Odpuščen obsojenec seveda potrebuje pomoč, zlasti v začetku, ko ponovno sprejema in oblikuje svoje (nove) socialne vloge in ko so njegove napake še bolj pogoste in težje. Prehod na (nove) socialne vloge (npr. očeta, zakonca, delavca na delovnem mestu, občana v krajevni skupnosti, prijatelja, sorodnika, vznika na cesti, potnika v avtobusu itd.) je za odpuščenega obsojenca tem lažji, čim boljšo predstavo ima o novih vlogah in čim bolj si jih želi. Če si jih ne želi (npr.: ne želi si redne zaposlitve, ne želi živeti z ženo, ki se mu je med prestajanjem kazni odtujila, nima rad otrok, ker so se mu odtujili in ga ne ubogajo), jih bo čutil kot vsiljene in jih bo zavračal ter ob prvi oviri tudi opustil, zapustil bo delovno mesto, ki mu ga je s težavo "priskrbel" socialni delavec). Zato je nujno, da je obsojenec ob določanju svojih socialnih vlog aktiven in da sam sprejema odločitve in odgovornost za lastno ravnanje in vedenje. Noben socialni delavec ali vzgojitelj se ne more namesto obsojenca odločiti, ali bo na prostosti pošten in delaven ali pa bo ob prvi priložnosti zapustil delovno mesto in pričel s kaznivimi dejanji. Tudi nihče ne more namesto odpuščenega obsojenca vzpostavljati medčloveške stike z okoljem; socialni delavec mu lahko le svetuje, kako naj to stori in s kom, vzpostaviti pa jih moravedno le on sam. Pri tem obsojenec uporablja izkušnje iz kazenskega zavoda. Če mu je kazenski zavod še dodatno znižal zaupanje, če mu je vzel še zadnje ostanke odgovornosti za vedenje in ravnanje, če mu je kazenski zavod uničil zmožnost za samoodločanje, ker je vedno nekdo drug odločal namesto njega, potem je seveda malo verjetno, da se bo odpuščen obsojenec ustrezno znašel v okolju na prostosti. Če pa je kazenski zavod med obsojenci in delavci dopuščal demokratične odnose, če so delavci pokazali zaupanje do obsojenca, če so mu dopuščali tudi odločanje in če so mu vsaj ohranili, če mu že niso mogli povečati sarnozaupanja in izboljšati lastne podobe, potem je vsaj malo verjetno, da bo odpuščen obsojenec tudi po odpustu iz kazenskega zavoda ostal "prevzgojen in poboljšan." Če so delavci kazenskega zavoda obsojenca še česa praktičnega naučili, česa, kar mu bo koristilo v življenju, se bo s tem lažje in hitreje uveljavil v okolju in si ponovno pridobil ugled, zaupanje in osebno dostojanstvo. Morda je za uspeh zaporniške

prevzgoje še najbolj pomembno, kakšno predstavo ima o sebi sam obsojenec, ali misli, da je "kriminalalec" ali pa se sam kljub prestani zaporni kazni uvršča med "poštene" ljudi. To predstavo pa obsojenec nenehno oblikuje pod vplivom tega kar mislijo o njem delavci kazenskega zavoda (in po odpustu socialni delavci in okolje). Seveda obsojenec nikogar ne vpraša, kaj misli o njem, predstavo si ustvarja glede na ravnanje z njim in odnose drugih ljudi do njega. Miselnost in filozofija penoloških delavcev sta tako odločilni za oblikovanje obsojenčeve samopodobe in za njegovo "prevzgojo."

Ne glede na to, kako bolj črnogledo ali bolj rožnato, gledamo na vprašanje prevzgoje obsojencev v kazenskih zavodih, se nam pokaže, da je uspeh ali neuspeh kazenskega zavoda pri prevzgoji zelo zapleteno vprašanje. Kakšen bo prišel obsojenec iz kazenskega zavoda, je odvisno od številnih okoliščin, vseh znanost še niti ni mogla odkriti, pa tudi že znana spoznanja se v praksi in zakonodaji premalo upoštevajo. Del odgovornosti za tako stanje nosijo sami penološki delavci (v nobenem predpisu ni določeno, koliko mora biti kazenski zavod zastražen in zaklenjen, kako visoko mora biti obzidje okoli zavoda, ali mora biti na obzidju tudi električna žica in ali morajo pri čuvanju zavoda sodelovati tudi psi), del pa oblikovalci kriminalne politike (politika kaznovanja določa, koga kaznovati z zaporno kaznijo in za koliko časa).

### 3. Kako naj obsojenec ponovno vzpostavi odnose z okoljem

Vprašanje je, kaj v odnosih med ljudmi še dodatno obsodba, na zaporno kazen spremeni in kako naj oblikujemo izvrševanje te kazni, da bi se odnos med obsojencem in okoljem na novo vzpostavil. Kako naj obsojenec že med prestajanjem zaporne kazni dokaže, da si želi ponovno vzpostaviti odnose z okoljem? Temeljno vprašanje iz tega sledi: ali naj oblikujemo kazenske zavode tako, da bo življenje v njih samo sebi namen in da se bo obsojenec čim bolj prilagajal novim odnosom v kazenskem zavodu ali pa naj oblikujemo izvrševanje zaporne kazni tako, da bo ves "tretman" usmerjen na obsojenčeve odnose z okoljem že med prestajanjem kazni? Kakšni naj sploh bodo kazenski zavodi, da bo imel obsojenec od prestajanja kazni čim več koristi? Od tod tudi sodobna penološka prizadevanja, da naj se zapor oblikuje tako, da bo imel čim manj negativnih posledic za obsojenca, če je pozitivne posledici

ce težko doseči. To, da mnogim obsojencem zapor bolj škoduje kot koristi in da jim dosti več jemlje, kot jim daje, ni odgovornost samo peneloških delavcev (čeprav se svoje odgovornosti pri tem le ne morejo docela otresti, saj so končno le oni tisti, ki oblikujejo življenje v zaporu in so svoja spoznanja tudi dolžni posredovati družbi), temveč tudi družbe in vsakega posameznika, ki v zaporu vidi pretežno kazen in kaznovanje, o "poboljšanju" kot namenu kaznovanja in zapiranja ljudi pa govorimo (in mislimo!) le na strokovnih sestankih.

Danes so številni postopki v kazenskih zavodih brez pravih namenov in smisla, so le posledica tradicije. Če bi bilo poboljšanje obsojencev res namen kaznovanja, bi se bili morali kazenski zavodi v svoji 200-letni zgodovini dosti hitreje in bolj spreminjati, kot so se v resnici. Pri tem ne mislimo toliko na materialne, higienske in sanitarne pogoje bivanja obsojencev, kot na odnose med delavci in obsojenci. Za poboljšanje obsojencev je treba več duševnih in telesnih naporov tako delavcev kot obsojencev, več znanja, več razumskih in čustvenih prizadevanj in drugačnih medčloveških odnosov v kazenskih zavodih. Ne nazadnje proces poboljšanja obsojenca ne more biti skrit le za zaporniško obzidje ali ograjo, ne v terapevtski sobi zavoda, v kateri dela terapevtska skupina. Končno obsojenec ni nikomur od delavcev v zaporu storil nič slabega, da bi moral do njih pokazati drugačen odnos in se pred njimi pokazati "poboljšanega." S svojim dejanjem je obsojenec prizadel ljudi v svojem življenjskem okolju in za njih je med prestajanjem kazni še vedno "prestopnik" in bo tak ostal tudi po prestani kazni, če ne bomo nič storili, da bi obsojenec sam urejal svoje porušene odnose v okolju, v katerem je živel pred nastopom kazni in v katerem bo živel po prestani kazni. Nihče ne more biti hkrati dober obsojenec-zapornik in dober občan, zakonec, oče, delavec. Če od obsojenca zahtevamo samo to, da je dober obsojenec-zapornik, to najlažje, če ne gre zlepa, dosežemo s silo in disciplinskim kaznovanjem. Z današnjimi tehnikami nasilja je mogoče vsakega človeka zlomiti in prisiliti, da postane nekaj drugega, kot je ali kot bi bil rad v resnici. To je še zlasti dokazal zapor in dokazuje še danes. Vprašanje pa je, kaj bo s človekom, ko se bodo za njim zaprla vrata zapora.

#### 4. Poklic in etika

Penološki in socialni delavci lahko v človekovem življenju igrajo različne vloge. Želimo si, da bi igrali samo pozitivne vloge, v življenju pa so možnosti za to pogosto skromne ali zelo omejene. Pred vsakogar od nas se nenehno postavlja vprašanje, kaj želimo doseči s svojim delom, kakšne ljudi želimo oblikovati in napraviti, kakšen je sploh idealen človek, kaj mislimo o sebi, koliko blizu idealnemu človeku smo mi sami in po kakšni podobi želimo oblikovati druge, da bodo "socializirani" za današnjo družbo. Kdor se ukvarja s socializacijo, prevzgojo, poboljšanjem pa tudi s kaznovanjem in izvrševanjem kazni, bi moral nenehno razmišljati o sebi in družbi, o sebi in drugih ljudeh, o razlikah med tistimi, ki so odklonski, in seboj, moral bi veliko vedeti o človekovi duševnosti in procesih nastajanja odklonskosti katere koli vrste, moral bi zlasti izoblikovati **svoj lastni odnos** do človeka sploh in še posebej do odklonskega človeka, moral bi zaupati vase in v svoje delo, delu pa dati določen **osebni** in ne le **družbeni smisel**. Za človeka ne more biti dovolj le poudarjanje, da opravlja družbeno pomembno delo, če pa sam sploh ne vidi koristnosti in smotrnosti svojega dela **tako za sebe** kot za ljudi, s katerimi dela.

Pri delu z ljudmi zlasti socialni delavci pogosto ugotavljajo, da ljudje neradi sodelujejo ali si sodelovanja in pomoči sploh ne želijo. Ljudje si na sploh ne želijo sprememb v osebnosti in nočejo biti drugačni, po drugi strani pa o spreminjanju ljudi še zelo malo vemo, etično sprejemljivih in uporabnih metod in postopkov za doseganje drugačnih osebnosti je še zelo malo. Znano je, da človek z lahkoto zavrne nekaj, česar ne pozna-čim manj kako stvar pozna, lažje jo zavrne. Zato pa moramo ljudem, s katerimi delamo in želimo z njimi nekaj doseči, natančno razložiti namene in cilje, ki jih naj dosežejo. Eno so namreč naši nameni (npr. za obsojenca si želimo, da ne bi bil več povratnik), drugo pa so nameni človeka, s katerim delamo. Vsak človek ima pravico do svojega lastnega življenja, do svoje osebnosti, pravico ima biti različen od drugih ljudi in biti nekaj posebnega, nekaj kar njemu ustreza. Naša naloga je le, človeku pojasniti njegovo vedenje in mu ozavestiti **njegove in družbene probleme**, ki jih povzročata s svojim vedenjem, zlasti pa mu pojasniti posledice njegovega vedenja. Človek mora vedno sam začutiti vrednost in po-



sledice svojih odločitev, pri tem mu lahko le pomagamo.

Tudi pri obsojencu moramo stremeti zlasti za tem, da sam začuti vrednost in posledice svojih odločitev. Zato je treba obsojencu tako med prestajanjem kazni kot po prestani kazni natančno razložiti, kaj pomeni zanj udeležba v individualni ali skupinski terapiji ter pridobitev poklica ali poklicno usposabljanje, kaj pridobi, če sodeluje, in kaj izgubi, če ne. Obsojenec se bo prostovoljno odločil za ponujeni tretman le, če bo spoznal, da mu prinaša koristi med prestajanjem kazni ali šele po odpustu. Za svojo odločitev potrebuje obsojenec ustrezno motivacijo. V življenju na prostosti, ko se ljudje lahko prostovoljno odločajo, kako se bodo vedli in ravnali, tudi obstajajo razlogi za njihove odločitve, bodisi, da so v njih samih ali pa v kaznovanih pritiskih izven njih, v okolju (formalno nadzorstvo s policijo, sodišči in zapori ali neformalno nadzorstvo z ljubeznijo, prijateljstvom, odnosi med ljudmi). Številne odločitve so za ljudi na prostosti zelo enostavne, in to iz želje, da bi ljudje ugajali drugim, da bi zadostili sprejetim obveznostim, da bi dobili željeni položaj ali pričakovano korist od takšnega ali drugačnega vedenja ali ravnanja. Vsak človek se mora nenehno odločati in bojevati sam s seboj, ljudje moramo v življenju marsikaj nepriljetnega storiti, marsikaj žrtvovati, se marsičemu odreči in marsikaj potrpeti, da ohranimo svojo vrednost, svojo samopodobo, dostojanstvo in družbeni položaj. Zato je nenehno odprto vprašanje, zakaj kazenski zavodi ne zahtevajo nekaj podobnega tudi od obsojencev že med prestajanjem kazni in po prestani kazni. Vprašanje je, kako programe tretmana napraviti za obsojence tako privlačne, da bodo sami prostovoljno želeli v njih sodelovati. Če so poštenje, delavnost, poklicna izobrazba itd. resnična družbena in osebna vrednota, zakaj ljudje ne marajo biti poštenj, delavni, izobraženi? Kje je napaka? Ali so v zmoti penološki delavci, ki obsojencem ponujajo "prevzgojo", ali pa so v zmoti obsojenci, ki ne razumejo, da bi jim prevzgoja lahko koristila. Malo verjetno je, da bi bili vsi obsojenci toliko nerazumni, da bi zavračali nekaj, kar je izključno v njihovo korist, kar jim prinaša ugodje in zadovoljstvo. Verjetno prihaja do tega nesoglasja zaradi neizprosne resnice, da tudi družba sama, ki kaznuje in skuša prevzgjati, ni samo dobra in poštena, zato pa tudi ima toliko odklonskosti in prestopništva, kolikor ga zasluži. Prestopniki so odraz družbe in družbenih razmer, to, kako z njimi ravnamo, pa je še odraz kulturne stopnje in civilizacije po-

samezne družbe. Vsaka družba najde opravičilo za kaznovanje prestopnikov. Ali pa kaznovanje dosega namene in cilje-to je bilo in je osnovno vprašanje. V družbi so posebni poklici, ki se ukvarjajo samo z vprašanji kaznovanja in preprečevanja prestopništva. Zlasti ti, pa tudi vsi tisti, ki se pri svojem delu srečujemo s prestopniki in obojenci, bi morali o teh vprašanih več in pogosteje razmišljati. Morda bo ob globljem razmišljanju o teh vprašanih koga pričela boleti glava. To pa niti ne bi bilo tako slabo znamenje.

## SOCIALNE VREDNOTE V JUGOSLOVANSKIH USTAVAH

Dr. Tone Strojín

### I.

Jugoslovanska revolucija je imela za cilj narodno in socialno osvoboditev<sup>1</sup>. Osvoboditev ni bila mogoča drugače kot z revolucijo. Narodna osvoboditev je bila mogoča le z orožjem in za ceno ogromnih človeških in materialnih žrtev. Socialna osvoboditev pa se izvaja s socialno politiko, se razvija in prilagaja po področjih, čeprav jo ovirajo predvsem neugodna gospodarska gibanja.

Socialna osvoboditev človeka je v zagotavljanju njegove socialne varnosti v širšem pomenu besede. Podlaga za socialno varnost pa so socialne vrednote.

Začetke oblikovanja socialnih vrednot srečamo že med vojno, tako na osvobojenem kot na okupiranem ozemlju. To pionirsko obdobje nastajanja socialne varnosti in socialnih vrednot je imelo značilne oblike, negovane med NOB, kot pomoč sirotam, pogorelcem, invalidom, družinam izgnancev; pomoč v materialu itd. Za to obdobje je značilna praktična socialna pomoč, zlasti na osvobojenem ozemlju, s strani OF, aktivist AFŽ in drugih organizacij, ne pa akti, ki bi jo določali<sup>2</sup>.

Za povojno obdobje je spet značilno, da je bila vsaka dejavnost od obnove, ki je sicer tudi imela socialno naravo-obnoviti vse za vsakogar—do ustanovitve poverjeništev za socialno skrbstvo pri ljudskih odborih, v osnovi socialna, ker je bila namenjena ljudstvu. Gesla kot "Tovarne delavcem, zemljo tistim, ki jo obdelujejo", so imela razredno vlogo in socialno naravo. Celo udarniško delo in mladinske akcije so bile izpeljane v znamenju vzajemnosti in solidarnosti za obnovo domovine. V povojnem času je bil velik povdarek na kolektivizaciji. Vse, agrarna reforma, proizvodna sredstva in naravna bogastva v družbeni lastnini in celo prisilni ukrepi, npr. razlastitve in komasacije zemljišč ter zadružništvo, je bilo storjeno, da bi se doseglo kolektivizacijo. Čeprav se je pri tem tudi pretiravalo, prehitevalo dane možnosti in se ozko razlagalo, se je želelo ustvariti socializacijo z blagostanjem, z uresničitvijo na daljši rok.

Že prva ustava Demokratične federativne Jugoslavije z dne 31.1.1946 je v neka-

terih svojih določbah navajala nekatere socialne vrednote. Za to obdobje administrativnega socializma in šibkega materialnega standarda so bile bolj deklarativnega pomena, čeprav so bile prežete z vizijo prihajajočega socialističnega humanizma. Naj kot take socialne vrednote, ki so jih prinesla že NOB in avnojska načela, posebej poudarimo bratstvo in enotnost, demokratičnost, osvoboditev človeka, pravico narodov, da se sami odločajo za odcepitev (politične vrednote). A tudi materialnih vrednot v obliki ustavnih pravic ni manjkalo. Tako so bile po 24. členu takratne ustave z ustanavljanjem porodnišnic, dečjih domov in zavetišč že zaščitene koristi matere in otroka in pravica matere do plačanega dopusta pred porodom in njem (materialne vrednote). Zagotovljena je bila enakopravnost žensk z moškimi na vseh področjih, kar je v primerjavi s stanjem v stari Jugoslaviji pomenilo socialno preobrazbo v položaju ženske. Mladolletniki so bili pod posebnim varstvom države (26/6. člen), državi pa je bila naložena tudi skrb za dvig zdravja (36. člen).

Posebej pomembno za našo temo je načelo "Država zlasti ščiti in podpira siromašnega in srednjega kmeta s svojo gospodarsko politiko, cenenimi krediti in davčnim sistemom v (19/5. člen ustave). Žrtvam vojne tako vojnim invalidom država zagotavlja dostojno življenje in brezplačno usposabljanje za delo, otrokom padlih borcev in žrtvam vojne pa posebno državno skrb (po 35. členu ustave) (socialne vrednote).

Prehod v samoupravljanje s sredstvi v družbeni lastnini je spremenil kvaliteto socialnih vrednot, s tem da je odločanje in zagotavljanje pomoči prenesel s državnega na družbeno področje (deetatizacija) tja, kjer so tisti, ki odločajo, bližje socialno ogroženim, pomoči pa pravičnejše obravnavane in odmerjene. Sicer pa se tudi seznam pravic in dolžnosti državljanov z ustavnim zakonom z dne 13. januarja 1953 ni spremenil.

To obdobje, od sprejema ustavnega zakona do ustave iz leta 1963, bi lahko označili za prehodno, saj se je dejansko načrtoval prehod iz administrativnega socializma v samoupravno družbo. Prevladovala so klasične politične vrednote in politična organiziranost, množili in krepili so se mednarodni stiki, ki so privedli do neuvrščenosti, politika aktivne koeksistence, mirnega reševanja sporov brez uporabe sile - vse to lahko označimo kot socialne vrednote mednarodne vrednosti.

Samoupravljanje znotraj države uveljavlja staro socialistično načelo delitve po delu, a misli se tudi na dela nezmožne in socialno ogrožene. S krepitvijo ekonomske moči, a tudi z mednarodnimi posojili, se povečuje obseg prejemnikom socialnih pomoči vseh vrst, uveljavlja pa se tudi sama organizacija socialnega dela znotraj občin. Vendar država s svojimi organi še vedno pokriva in obvladuje problematiko urejanja socialne varnosti, čeprav se v socialni politiki kažejo vidne težnje po družbenem reševanju socialnih primerov.

Dejansko oživiljanje federalizma po ustavi iz leta 1963, ki je doseglo svoj vrhunec s sprejemom ustavnih amandmajev leta 1971 in, končno, ustave iz leta 1974, je utrdilo vlogo republik in pokrajin, kar se je pri bolj razvitih republikah in pokrajinah, ki so imele večje možnosti za reševanje socialnih primerov, odrazilo tudi v socialni varnosti. Osnovna delitev pristojnosti na področja socialne varnosti je bila izvedena že v zvezni ustavi, tako da je bilo določeno, da republike in pokrajine z zakonom urejajo sistem zdravstvenega varstva, pokojninskega in invalidskega zavarovanja, varstvo tistih rizičnih skupin, ki so to postale zaradi posledic vojne in nesreč pri delu, ter varstva družinskih razmerij in zakonske zveze. Priznavalnine za borce NOV so še naprej dajale republike oziroma občine, vendar so bile zaradi različnega narodnega dohodka na prebivalca že med občinami iste republike očitne razlike.

## II.

Že iz preambule ustave SFRJ iz leta 1974 izhaja razredna narava oblasti, izvedena iz NOB in socialistične revolucije<sup>3</sup>, ki pomenita boj zoper stari družbeni red, ki je temeljil na izkoriščanju, političnem zatiranju in nacionalni neenakopravnosti in začetek ustvarjanja družbe, v kateri bosta človek in njegovo delo osvobodjena izkoriščanja in samovolje in v kateri bodo ustvarjeni pogoji za svoboden in vsestranski razvoj slovenskega naroda<sup>4</sup>.

Še bolj je socialna osvoboditev človeka poudarjena v temeljnih načelih, ki pomenijo pravice naše ustavnosti. Med njimi več načel navaja, če že ne obravnava, tiste socialne vrednote, ki so omenjene v VII. načelu uvodnega dela ustave SR Slovenije. Tu je kot temelj socialne in ekonomske varnosti človeka in delavca, zlasti poudarjeno združeno delo, rizičnim skupinam in drugim pa se na podlagi vzajemnosti in solidarnosti zagotavlja premagovanje socialnih razlik, ki

izvirajo iz ekonomske nerazvitosti in ostalih neenakih možnosti za življenje in delo. Se posebej v 4. odstavku tega razdelka temeljnih načel ustava naglašča, "da delovni ljudje in občani organizirajo in razvijajo socialno skrbstvo kot dejavnost, s katero nudijo na temeljih vzajemnosti, solidarnosti in socialističnega humanizma pomoč ogroženim posameznikom, družinam in skupinam delovnih ljudi in občanov pri njihovem vključevanju v družbeno skupnost in usposabljanju za življenje in delo".

To VII. temeljno načelo izpostavlja razsežnosti in pomen združenega dela v več pomenih:

- dela kot temelja socialne in ekonomske varnosti,
- pomoči iz dela kot vira vzajemnosti in solidarnosti za premagovanje socialnih razlik in gospodarske nerazvitosti,
- dejavnosti samoupravnih interesnih skupnosti za zagotavljanje zdravstvenega varstva, pokojninsko-invalidskega zavarovanja, socialnega skrbstva in ostalega.

Pomen VII. temeljnega načela oblikujejo že predhodna temeljna načela ustave od I. - VI., ki predstavljajo moralne vrednote, vodila socialistične družbe in usmerjanje poti družbenega razvoja.

Tudi v preostalih temeljnih načelih ustave, od VIII. do XII., so opredeljene nič manj pomembne politične vrednote tega sistema.

Vloga temeljnih načel pri opredeljevanju vloge socialnih vrednot je v določanju korenin tistih socialnih vrednot, ki izhajajo iz dela in prispevka iz dela na podlagi vzajemnosti in solidarnosti delovnih ljudi in občanov. Ta načela rabijo tudi za razlago smeri in namena socialnih vrednot v jugoslovanski družbi, pri čemer je treba posebej poudariti politični pomen socialne varnosti v samoupravni družbi. Doslej se je poudarjalo in gledalo na socialne vrednote kot na izsek iz življenja in dela, morda kot na beneficijo iz dela ali celo kot nekak okrasni dodatek. Treba je podčrtati, da je pomen socialne varnosti in socialnih vrednot v SFRJ treba vedno povezati s celotnim njenim družbenopolitičnim in družbenoekonomskim sistemom.

### III.

Temeljna načela uvodnega dela ustave so socialistične vrednote jugoslovanske družbe. Te so v teh načelih opredeljene kot smer in podlaga, ne le za delovanje vseh in vsakogar v skupnem družbenem nadzoru, ampak so tudi socialne vrednote.

Za uresničevanje teh vrednot so zlasti pomembni materialna podlaga družbe, ki je uglasena na položaj človeka v združenem delu, družbena lastnina, združevanje dela in sredstev družbene reprodukcije, samoupravne interesne skupnosti kot tudi položaj kmetov in samostojno osebno delo s sredstvi, ki so v lastnini občanov.

Gotovo je v vsakem primeru na prvem mestu delo, združeno in osebno, kot jamstvo za osebno in kolektivno, socialno in ekonomsko varnost.

Družbena lastnina pomeni temelj združenega dela za večino izvajalcev in uporabnikov storitev, ki so opravljene s pomočjo družbene lastnine. Pri tem moramo ločevati dobrine splošnega pomena, komunalne dobrine in proizvajalna sredstva v družbeni lastnini.

Delegatsko združevanje v samoupravnih interesnih skupnostih, v našem primeru skupnostih socialnega skrbstva, že po sami možnosti predstavlja neko vrednoto, ker se le tako zagotovi možnost združevanja, omogoči vpliv na oblikovanje socialne politike v okviru danih možnosti in planira potrebe.

Od zgoraj naštetega nič manj pomembna so upravičenja do pravic, svoboščin in dolžnosti človeka in občana. Seznam pravic, ki jih zagotavlja ustava, je pester in vseobsežen, ker se ga od praktičnih (pravice samoupravljanja) prek klasičnih družbeno-ekonomskih (pravica do dela, izbire delovnega mesta, dopusta in oddiha) pa osebnih (pravica do načrtovanja družine, nedotakljivosti osebnega in družinskega življenja) do kulturno-prosvetnih pravic (izbire poklica, uživanja kulturnih vrednot). Znotraj njih so posebno pomembne tiste, ki se nanašajo na socialno zavarovanje, socialno politiko in socialno pomoč. Ustava dalje ne definira inštitutov socialne varnosti, ker uresničevanje socialno pravnih razmerij prepušča samoupravni organiziranosti.

#### IV.

Socialno pravna razmerja v jugoslovanskem pravu socialne varnosti oziroma socialnega prava<sup>5</sup> je mogoče razločevati po upravičencu:

- fizični osebi, ki je obravnavana kot socialni primer,
- kolektivni osebi, ki jo lahko označimo kot socialni problem,
- družbenopolitični skupnosti, ki jo štejemo kot manj razvito,
- področju naravne katastrofe (kot pomoč prizadetim krajem).

Za zadnji dve alineji je mogoče reči: kot dejanje socialistične in človekoljubne pomoči. Načini in ukrepi reševanja so od primera do primera različni, čeprav je socialna politika v reševanju načelno enotna po cilju, ki ga skuša doseči. Socialna varnost po tem, na koga se nanaša, je lahko na ravni:

- med republikami in pokrajinama in znotraj njih še med občinami, kar se lahko označi kot socialno izravnavanje med razvitimi in nerazvitimi (politična socialna varnost),
- gospodarskih panog in družbenih dejavnosti, kjer gre za usklajevanje razlik, ki izhajajo iz dela in po delu (ekonomska socialna varnost),
- posamičnih socialnih primerov in posameznih področij, ki so jih zadele razne nesreče in naravni riziki (osebna socialna varnost).

Za urejanje teh in takih primerov in področij je značilno, da niso pokriti s predpisi, temveč veljajo dogovarjanja o osnovah, skupnih podlagah za prispevanje, prispevnih stopnjah, rokih, merilih itd.

Pravni temelj za njih je v ustavi široko označen kot zagotavljanje osebne, ekonomske in socialne varnosti. Od samoupravne interesne dejavnosti je odvisno, kako bo izvedla socialno politiko, ki je eden od temeljnih akterjev jugoslovanske povojne preobrazbe.

Težava pri izvedbi socialnopravnih razmerij so načini (modifikacije), pogoji in primeri, kaj se šteje pod socialno politiko in do kam seže pomoč. Ker gre za prepletanje široko političnega z ozko socialnim vidikom, razločevanje marsikdaj ni bilo ne lahko ne pravično, večkrat je bila ta pomoč bližja bratstvu kot socialni potrebi.



Ugotavljanje socialnopravnih razmerij ali kratkoma socialnih primerov mora biti v prihodnosti strokovno socialno delo. Čeprav je dogovarjanje v primerjavah z zakonodajo boljši način reševanja socialnih potreb in stisk, mora biti ugotavljanje socialnopravnih razmerij strokovno opravilo. Da bi se pri preširokem tolmačenju, kaj šteje kot socialni primer, uveljavil red, morajo imeti odločujočo vlogo merila za socialni primer in prosti preudarek na strokovni osnovi.

Vedno in povsod naj bo viktimizacija zaradi socialne stiske, ne glede na to, ali izvira iz biološkega dogodka, podedovanega stanja, neugodnih gospodarskih razmer ali tehnološkega vidika.

Seveda pa se datjve iz socialne varnosti ne uresničujejo po enotnem modelu, temveč se predstavljajo kot:

- socialnoekonomske pravice, kot so pravica do dela in iz dela,
- socialno zavarovanje kot sistem socialne samozaščite prek skupnosti pokojninsko-invalidskega zavarovanja,
- socialna preskrba udeležencev NOB, španske vojne idr.,
- socialna pomoč tistim, ki so zaradi raznih vzrokov te vrste pomoči potrebni in smo jim kot humana družba na podlagi vzajemnosti in solidarnosti dolžni zagotoviti.

## V.

Socialne vrednote v jugoslovanski ustavi moramo ocenjevati z vidika funkcije, ki jim jih ustava daje, to pa so cilji njihovega uresničevanja, ki so zapisani v V. razdelku Temeljnih načel ustave SFRJ. Ta razdelek med drugim določa: "Delovni ljudje v organizacijah združenega dela in drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih si na temeljih solidarnosti, vzajemnosti in socialističnega humanizma zagotavljajo ekonomsko in socialno varnost in ustvarjajo čedalje ugodnejše možnosti za življenje in delo in za razvoj vsestranske osebnosti delovnega človeka. Ti cilji socialne politike se uresničujejo z nenehnim izboljševanjem in izenačevanjem življenjskih razmer in delovnih pogojev, s tem da se na temeljih solidarnosti in vzajemnosti premagujejo razlike, ki izvirajo iz materialne nerazvitosti in drugih neenakih možnosti za življenje in delo, izenačujejo možnosti za izobraževanje in delo ter onemogočajo in odpravljajo socialne

razlike, ki ne izvirajo iz uporabe načela delitve po delu.

Socialistična družbena skupnost zagotavlja materialne in druge pogoje za ureničenje pravic borcev, vojaških invalidov in družin padlih borcev, ki se jim zagotavlja socialna varnost."

Obseg normiranja socialnopravnih razmerij je zamejen z določbo 3. točke prvega odstavka 281. člena ustave SFRJ, ki določa, da federacija po zveznih organih ureja temeljne pravice delovnih ljudi in zagotovi njihovo socialno varnost in solidarnost. To pomeni, da federacija določa sistem, pri čemer ta sistem, predvsem pa vsebina temeljnih pravic v ustavi ni nikjer prej opredeljena, kaj šele določena.

Določanje o tem, kaj je v pristojnosti republik in pokrajin, je v njihovih ustavah. Za Slovenijo velja, da v okviru svojih pristojnosti uredi z zakonom tudi druga razmerja, kot tudi sistem zdravstvenega varstva, pokojninskega in invalidskega zavarovanja, varstva invalidov, invalidnih otrok in mladine, borcev NOV, španskih borcev, predvojnih revolucionarjev, borcev za severno mejo in slovenskih prostovoljcev ter civilnih invalidov vojne kakor tudi družinska razmerja in zakonsko zvezo (15., 16. tč. 32. člena ustave SRS).

Z zakonom se lahko določi načela tudi v otroškem varstvu in socialnem skrbstvu - delovni ljudje in občani ju samostojno urejajo v občini, krajevni skupnosti, samoupravnih interesnih skupnostih in organizacijah združenega dela.

## VI.

Socialne vrednote po jugoslovanski ustavi predstavljajo:

- sistem vrednosti, ki vse niso tesno vezane na predpise, temveč izhajajo iz našega družbenopolitičnega in družbenoekonomskega sistema, kakor jih tolmačita v zvezi s položajem delovnega človeka v njem,
- nedotakljivo podlago človeka, ki se aktivira v pravice in obveznosti, ko nastopijo socialne potrebe in stiske,
- jamstvo socialne varnosti vseh in vsakogar.

Koncept jugoslovanskega modela socialne varnosti je gibljiv, vendar kljub neugodnim gospodarskim gibanjem, ki odmerjajo in določajo socialnopravna razmerja in oblikujejo socialne potrebe človeka, občana in delavca zagotovljen vrednostni sistem.

**OPOMBE:**

1. Glej Slovenski poročevalec št. 28 z dne 14.7.1942.
2. Glej Fočanske predpise iz leta 1942.
3. Prva alineja preambule ustave SR Slovenije.
4. Prav tam.
5. Glede poimenovanja ni enotnega mnenja.

## K REHABILITACIJSKEMU TRENUTKU

Tone Brejč

Zdi se mi, da se, kadar utegnemo malo premišljevati o svojem delu, pokaže tudi dvojnost našega rehabilitacijskega "dejanja in nehanja": bolj ali manj smo vsi ujeti v prostor, ki ga omejuje tisto, kar dosegamo, in tisto, kar bi želeli. Razpeti smo med težnje in dejansko ravnanje zato se nam je marsikdaj najudobneje zateči v varno okrilje samozadostnega prakticizma, nesposobnega kritične refleksije rehabilitacijske dejanskosti. Vendar pa je čas tak, da tudi ta dejanskost ne more biti otok zmerom primernih in v celoti uspešnih nazorov in ravnanj, še več, znaki strokovne in družbene apatije ter vztrajanja na doseženih pozicijah so vsaj toliko očitni, kolikor so razvidne težnje, da bi jih prikrili z voluntarističnim normativnim (pre) urejanjem in administrativno-tehnokratskimi poskusi poenotenja in povezovanja razdrobljenega, zapletenega in včasih prav malo učinkovitega rehabilitacijskega sistema. Kaj torej postaja del "rehabilitacijskega sindroma" sodobne slovenske družbe, ki pogostoma deklaracije zamenjuje z resničnostjo, ki vse težnje po novem in drugačnem lovi v mreže vsakršnih partikularizmov in ki se neuspešno pretvarja, da struja splošnih družbenih procesov ne more kaj dosti premikati dobrih starih temeljev na katerih počiva aktualna skrb za invalide osebe? Če poskušamo poiskati nekaj odgovorov, se moramo najprej na kratko pomuditi pri poskusu "kritike tradicionalnih teoretičnih pristopov in prakse rehabilitacije" oziroma "definiranja pojavov na osnovi njihove narave, ne pa praktične pojavnosti", kar naj bi bila ena temeljnih teženj novega premišljevanja o rehabilitaciji<sup>1</sup>. Močno namreč dvomim, da lahko izpeljemo kaj več kot zgolj poskus, saj ne moremo govoriti o neki uveljavljeni koherentni teoriji rehabilitacije v smislu pojmovne (konceptualne) opredelitve pojavov in procesov, s katerimi se v rehabilitaciji ukvarjamo, ter metod, ki jih pri tem uporabljamo. Dejstvo je pač, da nimamo razvite **problemske teorije rehabilitacije**, bolj ali manj imamo opraviti z njenimi zametki, sicer pa je večina znanj in spoznanj organizirana na ravni prakseologije. Z drugimi besedami: v mišljenju o rehabilitaciji srečamo predvsem **konceptcije**, ki opredeljujejo pojave na operativni (izvršilni) stopnji, se pravi, kako (naj) se nekaj v rehabilitaciji "delá" (opravlja). V rehabilitaciji torej manjka splo-

šen vseobsegajoč **logos**, ki bi pojave in procese opredeljeval na pojmovni (konceptualni) ravni, se pravi na ravni teorije. Zato si z relativnim obiljem empiričnega in študijskega gradiva ne moremo kaj prida pomagati, saj prinaša uspeh neki družbeni aktivnosti, to pa navsezadnje tudi je rehabilitacija, le tisto gradivo, ki to aktivnost preverja s stališča družbene filozofije in teoretičnih tez.

Takšno stanje povzroča vrsto miselnih zadreg. Najbolj očitna je ta, da imamo dokaj resne težave pri opredeljevanju določene družbene prakse v zvezi z rehabilitacijo, to je pri razvijanju **doktrine rehabilitacije**, zapadamo v kratkoročni praktičizem in sterilni pragmatizem, saj pač manjka tisti usmerjevalni duh, ki temelji na razumevanju narave, zgodovinske pogojenosti in družbene funkcionalnosti rehabilitacije. Ta duh seveda lahko polno odrazi le **antropološko in teleološko umevanje rehabilitacije**, ta tudi omogoča, da se prepoznajo vsi nazori, ki so postali preživetli ali zgrešeni. Naj na kratko spomnimo, da je za to umevanje značilno, da mora doktrina rehabilitacije temeljiti na takem antropološkem modelu, ki meni, da mora akcijski prostor rehabilitacije zajeti vse tiste vidike, ki omogočajo popolno uveljavitev človeka kot generičnega, družbenega in osebnega bitja. To pomeni preseganje pragmatizma in utilitarizma, ki izpostavljata koristnost rehabilitacije v smislu izboljšanja človekove funkcionalnosti oziroma dviga produktivnih sposobnosti: pred te koristne cilje rehabilitacije je postavljena teleološka norma, omogočiti uveljavitev (oblikovanje) celovitega človeka. Rehabilitacija torej ni delovanje (služba) za "obnovo zdravstvene in poklicne sposobnosti do največje možne mere", pač pa dejavnost, ki ima za cilj doseči celovit razvoj in popolno uresničitev posameznika v korist skupnosti, v kateri živi. Ali ni, na primer, razbitost na posamezne discipline, ali, kar se dogaja v zadnjem času, celo po finančnih virih, posledica pomanjkanja nekega osmislujočega, celovitega pogleda na rehabilitacijo? In, ali ni s tem v zvezi tudi iluzija o avtonomiji posameznih področij zgolj posledica zgodovinsko določene delitve dela, ne pa stalnica rehabilitacijske prakse? Če imamo tedaj opraviti z "utopičnostjo" rehabilitacijskih delavcev, ima potemtakem t<sup>o</sup> svoje korenine predvsem v pomanjkljivi miselni osveščenosti o realnih pomenih in dosegih njihovega dela. V takih duhovnih razmerjih se "utopičnost" najbolj pokaže v nezadostni in celo napačni analizi rehabilitacijske in družbene resničnosti, vodi v izmišljanje novih pristopov in organizacijskih oblik, vsebina pa je pri tem

zanemarjena. Mar ni prenos pristojnosti za strokovno-praktične naloge v zvezi z delovnimi invalidi na ozde lep primer take "utopičnosti"? In ali ni nekaj samozavarovalnega sprenevedanja, ko slišimo, da se invalidu rehabilitacija "ne izplača", da mu prinese kaj malo koristi (ali pa je celo materialno na škodi), hkrati pa ničesar bistvenega ne storimo, da bi stvari postavili drugače?! Emancipacija "invalidov" je seveda predvsem in najprej udejanjenje zavzete in odgovorne navzočnosti rehabilitacijskih delavcev v **skupnem življenju** z njimi.

Priznati moramo, da v aktualni rehabilitacijski praksi na Slovenskem delujejo nekatera konfliktna dejstva in realna protislovja. Medicinski pristop (model) v rehabilitaciji kot posebna oblika socialne kontrole, postaja vedno bolj nevzdržena dominacija sistema in ideologije zdravstvene oskrbe in "lidnih ljudi", v katerem prevladuje usmerjenost v patologijo, ohranja tisto obliko "strokovnega gospostva", ki nujno ogroža enakovrednost in "normalnost" prizadetih ljudi. Takšno gospostvo utrjuje tudi prevladujoči rehabilitacijski pozitivizem. Vse rehabilitacijsko delo se želi opreti na čimveč "objektivnih" podatkov, ki se štejejo za več vredne kot izkušnje rehabilitanda. Njegovi izkustveni podatki se upoštevajo le kot stranski pojav: znanstvena resnica o njem naj bi bilo predvsem tisto, kar je v njegovem dosjeju in tako se za celoto proglašajo enostranski seštevek delov, ki jih vsebuje dosje. To metodološko omejevanje spoznavnega procesa zgolj na tisto, kar prinašajo podatki, kaže na dogmatično težnjo po "tehnokratski kontroli" (Habermas), ki pozablja, da je to le ena oblika vednosti, ki je podvržena vsem slabostim dosežene stopnje metodološkega razvoja znanosti, ki so udeležene v rehabilitaciji, in njihovim metafizičnim predpostavkam. Fenomen rehabilitacije nujno zahteva kritično metodo, ki je sposobna prikazati večstranske ravni in okvire - tem pripadata obe strani, ki se srečujeta v rehabilitaciji: strokovnjak in rehabilitand - in ki zna prikazati ter razumeti medsebojno povezanost med interesi obeh skupin, ki koreninijo v izkušnjah. Če se želi rehabilitacija dejansko uveljaviti kot socialna znanost, potem mora seči prek pozitivizma v interpretativnost. Interpretativnost pa je mogoča le, če pristanemo na številne resničnosti, ki so plod različnih življenjskih okoliščin udeležencev rehabilitacijskega procesa. S tem pristanemo tudi na različne vrednote in na nujnost, da se razkrije povezava med cilji, metodami za njihovo dosego in vrednotami. Interpretativni pristop v rehabilitaciji končno tudi pomeni, da je treba problem prizadetih ljudi postaviti med "zdrave" in v okviru družbenega

sistema.

Priznati pa je tudi treba, da je prizadevnost oziroma oviranost predvsem **osebna zadeva**, individualno doživetje ovir, ki jih družba postavlja pred telesno in (ali) duševno drugačne, in šele nato zdravstvena oz. družbena zadeva. Klasičen, medikocentrični rehabilitacijski odnos predstavlja torej del problema, ne pa njegove rešitve, to kar potrebuje je, da se tudi pri nas v polni meri uveljavi **nova paradigma neodvisnega življenja**, ki bo preseгла obstoječi prevladujoči odnos med "rehabilitacijskimi strokovnjaki in klienti", podrejen sistemu in institucijam, in razvila dejaven, odprt odnos, v katerem bo ob dostojanstvu "rizika", ki nujno spremlja potrebo po svobodnem odločanju v procesu rehabilitacije, tudi dovolj čvrstega delovanja izven in prek okvirov institucij za spreminjanje ovirajočih duhovnih in materialnih družbenih pogojev. Nekateri znaki, zlasti kar zadeva spodbudno delovanje invalidnih organizacij, kažejo, da takšen paradigmatški preobrat ne bi pomenil nevarnega prekúcuštva, čeprav bi prinesel sveže vode v rehabilitacijske žive in mrtve rokave.

Očiten je tudi problem prevladujočega etosa strokovnjakov, ki so s svojim ravnanjem udeleženi v sami opredelitvi problema invalidnosti. Mar ni nesmiselno znamenje preživetega ločevanja med "normalnostjo" in "deviantnostjo", ki pa seveda poskrbi za primerno socialno razdaljo v odnosu med "dajalci pomoči" in prizadetim osebami, da jih v vseh uradnih postopkih najprej **etiketiramo kot socialno drugačne** (npr. "težje zaposljive osebe") in jih s tem tudi nehote marginaliziramo? Ocenjevalna rehabilitacijska praksa kljub vsem besedam in geslom očitno ni pripravljena sprejeti dokončne in javne legitimizacije njihovega statusa, seveda v smislu odprtih in spodbudnih možnosti za osebni razvoj do največje možne mere. Zato tudi rehabilitacijski postopki reintegracije, ki jih izvajajo tisti, ki so sami udeleženi pri marginalni opredelitvi t.i. "invalidske problematike", težko presegajo v tradicionalna družbena razmerja med "socialno potentnimi" in socialno manj "potentnimi" državljani.

Seveda so prav stališča oz. vrednote strokovnjakov, ki poudarjajo **koristnost, smotrnost in učinkovitost** rehabilitacije na račun **kakovosti** rehabilitacijskega odnosa, bistvena ovira boljšemu nudenju pomoči. Stalni organizacijski posegi, ki po eni strani povečujejo razdrbljenost po drugi pa vodijo v hiperorganiziranost rehabi-

litacijskega sistema, pri čemer se le v manjši meri odpravljajo metodološke vrzeli, ne morejo povečati splošne nizke rehabilitacijske učinkovitosti: oblika ne more reševati vsebine. Zdi se, da so tudi "rehabilitatorji", tako kot družba nasploh, preokupirani sami s seboj; frustracijo, ki jo povzročata stopnjevanj proces invalidizacije slovenskega ljudstva, poskušajo odpraviti predvsem s tem, da se še bolj ukvarjajo z zunajmi znaki svojega delovanja, po možnosti zapisanimi v različnih sporazumih in pravilih, v bistvo odnosa pa ne posežejo. Zato je danes ključni problem slovenske rehabilitacije predvsem problem operativnih, konkretnih ciljev in metod, ki pomagajo te cilje doseči, zlasti na področju poklicne rehabilitacije. To je pravzaprav vprašanje, ali bodo prevladali strokovni nad finančnimi, pravno-formalnimi in politično-taktičnimi kriteriji. Kajti če je formalno-pravna segmentarizacija posameznih faz rehabilitacijskega postopka, ki omogoča povsem birokratskim nivojem odločanje o strokovnih vprašanjih, taka, da je izvajanje kontinuirane rehabilitacije stvar vsakokratnega posebnega tehtanja, potem smo seveda še daleč od intenzivnega, dinamičnega in učinkovitega postopka, ki bi bil v prid prizadetim osebam, ne pa v prid sistemu, ki mu različni rehabilitacijski delavci tako samoumevno služijo. Mar se potem lahko sploh še čudimo, da kar precej invalidnih oseb doživlja naš sistem rehabilitacije kot nespodbuden in raje ostane v varnem zavetju zajamčenih pravic, ki jim jih ni treba potrditi s kakšnim dodatnim rehabilitacijskim prizadevanjem?

Naša ujetost v rehabilitacijske danosti se pokaže na poseben način tudi dedaj, ko poskušamo pogledati prek domačega plota in se ozreti za aktualnimi razvojnimi trendi v sodobni rehabilitaciji. Zdi se najprej, da je velik poudarek, ki ga dobiva v zadnjih letih prevencija prizadetosti, pri nas dobil kaj malo praktičnega odmeva. Resničnih preventivnih posegov, zlasti v industrijske pogoje dela, kjer je v nekaterih panogah invalidizacija prav množična, skorajda ni. Nekako izven dejavne rehabilitacijske zavesti je spoznanje, da prizadetost sama po sebi ne vodi v oviranost (hendikepiranost), pač pa je to posledica slabih, neustreznih in nepopolnih ukrepov. Vrednote in institucionalna ureditev družbe lahko celo povečajo možnost, da se bo nekdo zaradi prizadetosti znašel v slabšem položaju. Zato je pomemben preventivni ukrep **edukacija javnosti in strokovnih delavcev**. Žal kažejo naše razmere na to, da je edukacija strokovnih delavcev predvsem omejena na stroko, ki ji pripadajo, prave rehabilitacijske, transdisciplinarne praktično ni, javnost pa je deležna le sporadičnih, dostikrat predvsem manifestativnih informa-



cij, ki le počasi najdejo predstavo o drugačnosti prizadetih in o težavah življenja skupaj z njimi.

V svetu tudi narašča težnja po prenosu rehabilitacijskih uslug iz posebnih ustanov v splošne javne ustanove oz. iz ustanov nasploh v skupnost. Na ta način naj bi se izpeljala praktična integracija rehabilitacijske dejavnosti v siceršnje delovanje javnih služb. Tak premik je mogoč tudi zaradi tega, ker se menja duh aktivnosti: tradicionalno pojmovanje rehabilitacije kot vrste programov in uslug, ki se nudijo prizadeti osebi v neki ustanovi, najpogosteje pod brezpogojno avtoriteto strokovnjakov, nadomeščajo programi, ki so odprti v skupnost, pritegujoč predvsem družino, delovno organizacijo in druge sile v skupnosti. Pri nas pa se zdi, da bolj utrjujemo obstoječe inštitucije in jim dodajamo nove, ali pa izvedemo volunтарыstično "deinstitucionalizacijo" rehabilitacije na način, ki ne more obroditi dobre sadove, na primer, ko smo poklicno rehabilitacijo delovnih invalidov "izročili" delovnim organizacijam.

Težnja po izenačitvi možnosti prizadetih oseb ima svoj najbolj značilni odraz v uveljavitvi prizadetih samih kot najbolj avtentičnih zastopnikov svojih interesov. Pri nas so sicer dobro organizirani, vendar je vprašanje, če imajo že dejanski vpliv na odločanje v rehabilitacijskih zadevah. Izenačitev možnosti na področju izobraževanja pomeni imeti **enake možnosti**: formalno imajo prizadeti ljudje enake izobraževalne možnosti, v praksi pa se zadeve zapletajo zaradi nestrokovnosti (pedsodkov) in organizacijskih vrzeli. Kako si namreč lahko drugače razložimo dejstvo, da na primer skrajšami programi usmerjenega izobraževanja kljub svoji primernosti ostajajo bolj ali manj zaprti za lažje duševno prizadete mladostnike.

Gospodarska kriza je posebej pospešila oblikovanje posebnih programov za razvoj sposobnosti za delo (zaposlitev) in ustvarjanja delovnih mest: brez ideološkega dogmatizma se v svetu lotevajo vseh ukrepov, ki lahko prispevajo k večjim zaposlitvenim možnostim - odpirajo zaščitne in invalidske delavnice, uvajajo kvotni sistem, dajejo delodajalcem olajšave, organizirajo različne oblike kooperativnega dela in dela na domu itd. Naša kriza očitno še ni povsem odpravila omahovanja, stagnacije in obotavljivih iskanj tako da je odločnega, pretehtanega in sistemsko nedvoumnega ter stimulativnega delovanja na področju usposabljanja in zaposlovanja prizadetih oseb bolj malo. V tem je ena največjih vrzeli, pa tudi priložnosti

naše rehabilitacije.

In končno, popolno sodelovanje prizadetih ljudi v vseh temeljnih enotah družbe, ki je bistvo človeške izkušnje, je mogoče le, če se odpravijo vse fizične in socialne ovire. Svet, ki ga živimo in vzdržujemo, seveda še ni tak, da bi lahko to omogočal. Zato je ključno in uveljavljeno spoznanje sodobne rehabilitacije, da dosedanji prevladujoč odnos, ki je meril na prilagoditev posameznika družbi, ne zadošča več: treba je spremeniti družbo. To pa je tudi tista nujna zavest, ki bi jo morali vsi rehabilitacijski delavci sistematično gojiti in zaradi česar so se najbrž tudi edino upravičeni sklicevati na smiselnost svojega poslanstva.

OPOMBE:

1. Glej: Klajnčič, Neuman: Invalidnost, rehabilitacija in delinvalidizacija, ZRI-FSPN, 1983.

## (DE)TEOLOGIZACIJA REHABILITACIJE KOT POSEBNE DRUŽBENE PRAKSE IN (DE)PERSONALIZACIJA DRUŽBENE VLOGE REHABILITACIJSKIH DELAVCEV

Ciril Klajnšček

Bistva današnjega invalida ne najdemo v množici učenih knjig, ampak na najvišji stopnji kot čutno konkreten pojav. Ne kot omejenost invalidov ampak kot omejenost invalidne družbe. Invalid je individualno bivanje invalidne družbe na sebi.

avtor<sup>1</sup>

Družbeni napredek zato ni v ukinitvi posredovanj, marveč v razločitvi stvari kot stvari in stvari kot elementov družbene strukture oziroma v razločitvi človeka kot človeka in človeka kot vloge. Ni v uničevanju, marveč v diferenciranju in deteologiziranju form družbenosti, se pravi v depersonaliziranju družbenih vlog in diferencirani interpretaciji posebnih družbenih področij (dejavnosti), kot so ekonomija, politika, kultura in komunaliteta. Predpogoj tega je spoznanje o necelovitosti človeka in necelosti družbe.

Tine Hribar<sup>2</sup>

### I. Circulus vitiosus prakse socialnega inženiringa

Vstop rehabilitacijskih delavcev v **družbeno prakso rehabilitacije**<sup>3</sup> običajno pomeni osvojitve določenih interpretativnih shem, vključitev v določeno funkcijo v okviru predpostavljene delitve dela, osvajanje institucionalnih pravil vedenja, pridobivanje določenih veščin, spretnosti in navad, dokler naposled človek bolj ali manj uspešno ne zafunkcionira znotraj tega "obvladljivega konteksta". **Uspešno funkcioniranje** pa v tem kontekstu ne pomeni ničesar drugega kot rutinsko dobro opravljen posel, ki se ga da tako kot vsako drugo delo na področju ustvarjanja materialnih dobrin spraviti v ta ali oni sistemski okvir<sup>4</sup>. Delokrog posameznika postaja jasno definiran, rezultati njegovega dela pa v obliki storitev časovno in količinsko merljivi, kar omogoča, da jih jasno finančno ovrednotimo in menjamo na "trgu".

Delo posameznika se na ta način dejansko **instrumentalizira** in **tehnologizira**. In tako kot se socialni sistem pod pritiskom vse večje sistemizacije (institucionalizacije) postopoma spreminja v tehnološki sistem, tako se po drugi strani (deklarirano) nudenje pomoči na osnovi (prav tako deklariranih) principov kompleksnosti oz. človekove celovitosti počasi **spreminja v personifikacijo družbene vloge** rehabilitatorja. Sklop pravic, obveznosti in pričakovanj v zvezi z opravljanjem njegove družbene funkcije se sčasoma **internalizira** do tiste mere, da posameznik vse bolj **služi** nekakšni postfestumni tehnologiji socialnega inženiringa, katerega funkcija je vračanje in prilagajanje dezintegriranih (invalidov) v taiste, torej invalidizirajoče družbene odnose oziroma razmerja.

Tega ljudje ne vedo, toda to delajo. Morda res ne v tako čisti obliki, toda bolj ali manj je to vzorec, kateremu se vse bolj in bolj približujejo pod težo sil, ki so močnejše, ki so nad posamezniki, ki jih oni sicer čutijo in zaznavajo, vendar jih običajno ne razpoznavajo. Ta, od njih odtujena, torej njihova lastna družbena moč se jim kaže kot tuja, zunaj njih stoječa sila, za katero ne vedo, ne kod ne kam z njo, in je zato tudi ne morejo obvladati.

V okviru takšnega stanja stvari, kjer se bistveno človeški problemi zvajajo na problem tehnične narave (zaradi česar potem tudi ni bistveno, ali to delo opravlja "dober" ali "slab" človek), ter v okviru teoretičnih pristopov, ki pomenijo zgolj slavnostno dopolnitev tovrstne prakse, se problemi invalidnosti, rehabilitacije in same družbene vloge rehabilitatorja obravnavajo nezgodovinsko:

- predpostavke biološkega in družbenega determinizma se zreducirajo na individualno patološko stanje,
- invalidnost kot zunajzgodovinska kategorija se ontologizira ter postaja nekakšna "usodna omejenost človekovega življenja",
- invalidna oseba se zunaj dejanskega družbenozgodovinskega konteksta spreminja v "bitje specialnega družbenega pomena",
- uspešno funkcioniranje znotraj obstoječih struktur je nujno kot ena osnovnih predpostavk zdravja, normalnosti ter validnosti,
- pod vprašaj se ne postavlja obstoječa stvarnost in logika njenega funkcioniranja in ne postavlja se vprašanje "dezintegratorja" izključenih ter poreklo družbenih norm oziroma določevalcev družbeno željenega vedenja,

- In končna posledica takšnega pristopa je ta, da rehabilitacija nujno ostaja brez iskanja zgodovinsko možnih tendenc, alternativ in rešitev, "obsojena" na spreminjanje svoje oblike, medtem ko njeno notranje protislovno bistvo ostaja nedotaknjeno in nespremenjeno.<sup>5</sup>

Ker se rehabilitacijski delavci ne sprašujejo po dejanskih osnovah in predpostavkah svojega dela in ker ne vidijo nujne razlike med realno in idealno podobo družbe, katere integralni del predstavljajo, nujno ostajajo UTOPISTI in si nenehno izmišljujejo odrešilne modele in sisteme ter iščejo nekakšno preporodno znanost. Seveda vse v duhu prepričanja, kako je svet, v katerem živijo, pač institucionaliziran in so zaradi tega tudi vloge zdravega (normalnega, validnega=vrednega) in bolnega (nezdravega, invalidnega = ne-vrednega) institucionalizirane in se lahko izvajajo le v okviru posebne družbene pomoči znotraj posebnih institucij.

Ena izmed posledic takšne ideologije oziroma utopizma pa se kaže potem pri samih invalidih, v njihovi želji, da bi bili samo delno emancipirani.

Za kaj gre?

**Invalidi hočejo emancipacijo.** Kakšno emancipacijo? Državno, politično emancipacijo, torej (formalno) izenačenje z validnimi, v okviru katerega imajo potem pravico, da se do validne večine vedejo po invalidsko, na "privilegirajoč" način. In s tem ko država dovoljuje ločevanje validnih in invalidnih, hkrati dopušča, da si invalidi ustvarijo iluzijo o svoji posebnosti, specialnosti in izdvojenosti, da si domišljajo, kako imajo pravico do ločenosti od človeštva, da se načelno ne udeležujejo zgodovinskega gibanja in da pričakujejo prihodnost, ki nima ničesar skupnega z občo prihodnostjo človeštva.

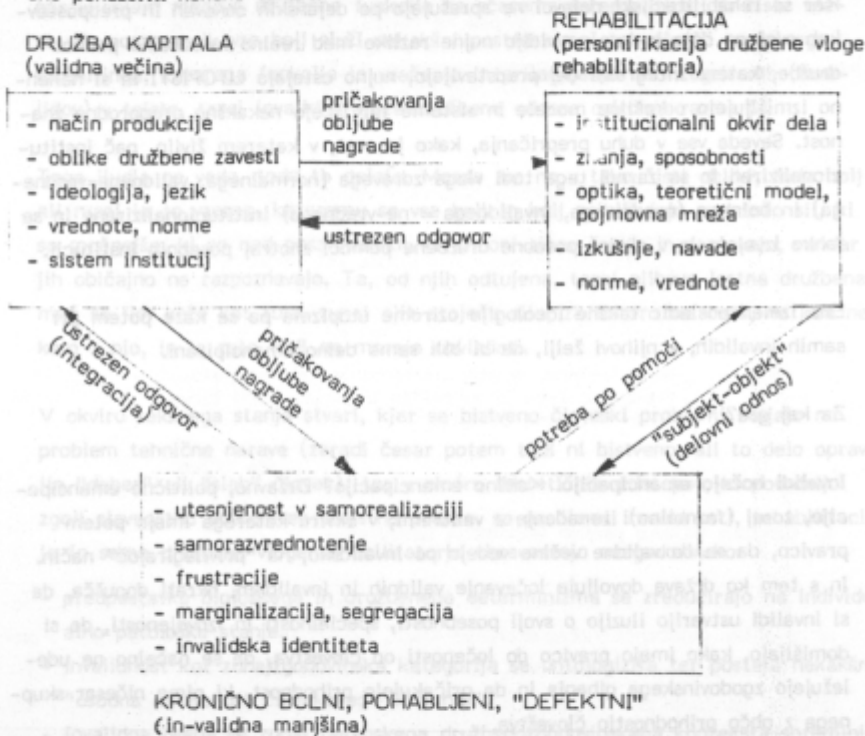
In tukaj je magični krog sklenjen: **doker je družba (država) invalidna in invalid invalidski, sta oba eno: to nezmožna, da bi emancipacijo bodisi dejala bodisi sprejemala!**

**Protislovja**, v katera se vpleta družba (država), so očitna:

- na eni strani se družba (država) hoče emancipirati od invalidnosti, na drugi strani pa ne ustvarja resničnih pogojev za njeno radikalno ukinjenje,

- človeka hoče osvoboditi omejenosti, ne da bi bil resnično, v celoti svoboden,
- invalidnost hoče zvesti na minimum; istočasno pa obvladovana po samonikli, človeku odtujeni (s součinkovanjem ljudi ustvarjeni) moči-kapitalu sama nujno (re)producira pogoje invalidnosti.

"Circulus vitiosus", katerega posledice so omenjena protislovja, bi lahko grafično ponazorili nekako takole:



## 2. Položaj invalidov v naši družbi

Če je naloga sociologije ta, da mora posamezniku, kakor tudi kolektivni zavesti, rigorozno in brez idealiziranja predočiti objektivnost pojma družbenosti,<sup>6</sup> potem je treba brez sramu in zadržkov povedati, kako dejanski položaj invalidnih oseb -

vsej doktrinarno-politični superiornosti navkljub<sup>7</sup> - kaže na to, da ti še vedno niso enakopravni integralni del te družbe, ampak še naprej ostajajo na neki način izdvojeni, posebni, zaznamovani, zapostavljeni, marginalizirani in segregirani ter predstavljajo posebno entiteto v svetu "zdrave večine", znotraj katere imajo svoje "rezervate", "gete" in "subkulture". Poleg tega se srečujejo z vse preveč zapletenimi in često neusklajenimi mehanizmi in procesi skrbi zanje, z odklonilnimi stališči, predsodki in stereotipi širšega okolja, z neznanjem in neinformiranostjo ljudi o njihovih dejanskih potrebah in problemih ter z - iz tega izhajajočimi - osebnostnimi, izobrazbenimi in zaposlitvenimi težavami itd.

Sledeč znanemu metodološkemu napatilu klasikov, da mora empirično opazovanje v vsakem posameznem primeru empirično in brez kakršnekoli mistifikacije pokazati na zvezo družbene in politične členitve s produkcijo<sup>8</sup>, pa to ne pomeni ničesar drugega, kot da ima ta družba vsej svoji programsko-ideološki usmerjenosti in sistemski urejenosti navkljub še vedno značaj kapitalske oz. meščanske družbe. Resda ne v enaki meri in na enak način kot družbe, ki jih kot take eksplicitno pojmuje, toda nesporno je dejstvo, da se družba lahko DEINVALIDIZIRA<sup>9</sup> le toliko, kolikor se ljudje dejansko osvobajajo logike kapitala, proizvodnje viška vrednosti in (re)produkcije kapitalskega odnosa. Tega pa se spet osvobajajo le toliko, kolikor se vzpostavlja nova - osvobajajoča "organizacija" dela in življenja, ki poraja in omogoča nove oblike družbenosti in nove bolj človeške medsebojne odnose. In nobenega dvoma ni, da se asociacija svobodno združenih (samo) proizvajalcev in (samo)upravljalcev še niti približno ne razvija že kar sama, po svoji lastni notranji železni nujnosti.

Toda kakor hitro se znebimo lakiranja obstoječega stanja in opustimo pozicijo obrambe tega ali onega posebnega interesa - kar pomeni, da razmišljamo s pozicije spoznanja o identiteti (zgodovinskih) interesov invalidov in vseh naprednih sil družbe - dejansko sestopamo iz neba teorij, doktrin, sistemov in modelov na globka tla vsakodnevnega življenja. Znotraj tega pa se tudi pri nas srečujemo z zakonitostmi in protislovji, ki sem jih nakazal v prvem delu teksta. Seveda je vprašanje, do kakšne mere in na kakšen način oziroma - v čem je specifičnost pojavljanja teh protislovij in zakonitosti v našem družbenem kontekstu!

Protislovij in zakonitosti torej ni mogoče zanikati in se jih ni treba sramovati.

Zato pa jih je treba sprejeti kot dejstvo, ki enakovredno sodi ob bok vsem ostalim dejstvom, in jih obravnavati skupaj z njimi, z enako intenziteto, na enak način. In tako kot sleherno izmed spoznanj o naši družbi jih je treba obravnavati v kontekstu globalne družbene reprodukcije in njenega nadaljnjega razvoja. Razen če ne pristajamo na znano pravilo razredne družbe, to je skrb za preskrbljene!

### 3. Smeri razvoja rehabilitacijske prakse

V okviru razmišljanja o smereh razvoja se ne mislim spuščati v kakršnekoli prognoze ali dokončne ocene tega, koliko se bodo nakazana protislovja zaostrovala oz. koliko se bomo "oddaljivali" od opisanega "začaranega kroga", marveč želimo zgolj opozoriti na nekaj spoznanj (dejstev), ki nas navajajo na potrebo po globljeni proučitvi razmerij med:

- invalidnostjo kot "marginalnim" družbenim pojavom (posebno pojavno obliko družbenostrukturne neenakosti),
- rehabilitacijo kot marginalizirano družbeno prakso socialnega inženiringa,
- procesom družbene reprodukcije v perspektivi (možnostih) osvobajanja od tiste oblike razvoja, znotraj katere je človek (vse bolj) ponižano, zapuščeno, zatirano in prezirano bitje,
- ter vlogo in mestom samih rehabilitacijskih delavcev v tem kontekstu.

Gre namreč za vprašanje, kakšni: tehnološki, družbenostrukturni, pravnoinstitucionalni, kulturnovrednostni, spoznavnoteoretični in osebnostni **pogoji oz. predpostavke** za razvoj rehabilitacijske dejavnosti se zarisujejo znotraj procesov, ki generirajo v današnjo vsesplošno krizo svetovnih razsežnosti. Ali z drugimi besedami, kakšne družbene in osebnostne predpostavke za:

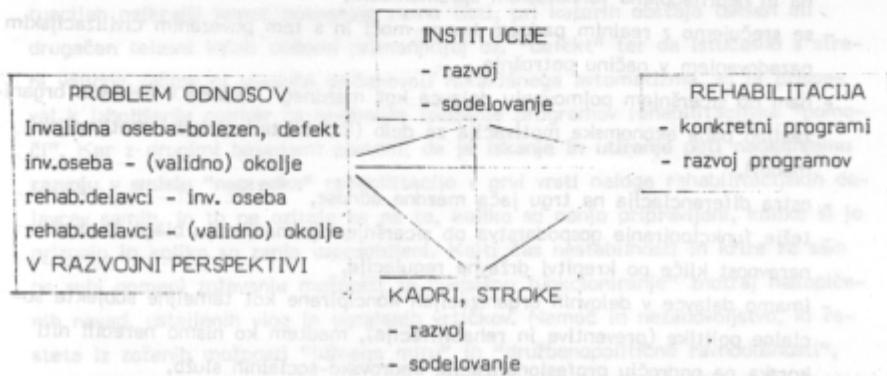
- a) deteologiziranje družbenosti na področju rehabilitacije,
- b) depersonaliziranje družbene vloge rehabilitatorja (in rehabilitanda - invalidne osebe v procesu obravnave) ter
- c) za diferencirano (enakopravno, vendar ob upoštevanju specifičnosti dane forme družbenosti) "obravnavanje" te dejavnosti

se kažejo iz perspektive današnjega trenutka jugoslovanske družbe in kakšne je moč



pričakovati v prihodnosti?

Razlikujoč **smernice** (tisto, kar naj bi bilo) in **dejanske smeri** (trende, tendence) razvoja, pa nam za jasnejšo predstavljalnost lahko služi naslednji shematski prikaz o povezanosti posameznih sestavin rehabilitacijskega "sistema" (kot takega) v kontekstu omenjenih pogojev oz. predpostavk.



Prvo opozorilo, ki se vsiljuje kar samo po sebi, se navezuje na ugotovitve iz gradiva Komisije zveznih družbenih svetov za vprašanje **gospodarske stabilizacije "Temeljni okvir dolgoročne socialne politike"**, da so **etične norme in humano ravnanje** (tovarištvo, vzajemno spoštovanje, bratstvo in enotnost, spodbujanje konstruktivnega tekmovanja, nematerializirano prijateljstvo in ljubezen, medsebojna pomoč, komunikativnost, prostovoljno delo ipd.) v zadnjih letih močno opešali, ker so se v v medčloveških odnosih uveljavila merila kapitalistične **gospodarske mentalitete**. Ključne vrednote, kot omenja gradivo, so materialne dobrine; vlada izrazita potrošniška miselnost, vrednost in veljavo človeka pa se ocenjuje po bogastvu ipd., zavlada sta odtujenost in dehumanizacija odnosov na delovnem mestu in kraju bivanja, agresivno obnašanje ipd.

V zvezi s tem se neposredno vsiljuje **vprašanje o povezanosti sprememb** v vrednostnem sistemu in medčloveških odnosih z našim **vsesplošnim vključevanjem** v sve-

tovni trg, ob tem ko:

- nam je reprodukcijska sposobnost gospodarstva že leta na ravni enostavne reprodukcije,
- ko smo se leta in leta naslanjali predvsem na kupovanje tujih licenc in tuje tehnologije, kar nas je pripeljalo v veliko tehnološko in ekonomsko odvisnost od tujega kapitala,
- je naša ekonomija, podrejena politiki, v veliki meri ostala zaprta, samozadostna in neprilagojena tehnološkim spremembam,
- se srečujemo z realnim padcem kupne moči in s tem povezanim civilizacijskim nazadovanjem v načinu potrošnje,
- nam ob siceršnjem pojmovanju delavca kot meznega delavca v delovnih organizacijah pada ekonomska motivacija za delo (kar zahteva prisilni motivacijski model),
- ostra diferenciacija na trgu jača mezdne odnose,
- težje funkcioniranje gospodarstva ob siceršnjem pomanjkanju blaga in deviz naravnost kliče po krepitvi državne regulacije,
- imamo delavce v delovnih organizacijah koncipirane kot temeljne subjekte socialne politike (preventive in rehabilitacije), medtem ko nismo naredili niti koraka na področju profesionalizacije kadrovsko-socialnih služb,
- se očitni togosti v iskanju novih organizacijskih rešitev na ravni delovne organizacije pridružuje birokratizacija na nivoju javne uprave oziroma posameznih samoupravnih interesnih skupnosti (posredniških, paradržavnih institucij),
- smo namesto funkcionalne in ekosistemske integracije, temelječe na kvalitetnih razvojnih načrtih, priče razdrobljenosti gospodarstva, republiških in občinskih ekonomij ter "razdruženega dela",
- se s strani političnih forumov in družbenopolitičnih organizacij vse češče prenaša splošna odgovornost za inflacijo na delavce; delavce se želi usmerjati v pragmatični boj za večji kos kruha ob istočasnem večjem odrekanju ter hitri inflaciji vedno novih ukrepov,
- smo priče hiperinstitucionalizacije samoupravljanja kot institucije in atrofije samoupravljanja kot gibanja,
- se vse bolj srečujemo z odrivanjem humanih ciljev socializma na rob ter istočasnim dajanjem prednosti kratkoročnim, operativnim, zgolj ekonomsko upravičenim rešitvam ter težnjo po nenehnem indeksiranju življenja (tako-imenovani "vulgarni ekonomizem"),

- se ob odmaknjenosti nekdanj velikih idealov humanizma v nejasno in negotovo (bližnjo ali daljno prihodnost)<sup>10</sup> vse bolj krepiča ekstrinzična motivacija (plača) in utilitarni individualizem.....

Glede na to, da nadaljnji razvoj ni zajet le v nekakšnih objektivnih trendih, marveč predvsem v človeški akciji, si moramo z vso resnostjo zastaviti predvsem vprašanje o možnih odgovorih rehabilitacijskih delavcev na izzive (razmere in pogoje) današnjega časa. Kajti nobenega dvoma ni, da v vseh kriznih situacijah najkrajši konec potegnejo ravno tisti, pri katerih obstaja takšen ali drugačen telesni in/ali duševni primanjkljaj oz. "defekt" ter da istočasno s strani validne večine ni mogoče pričakovati nikakršnega avtomatizma, ki bi prispeval k izboljšanju razmer za uspešnejše izvajanje programov rehabilitacijske "pomoči". Kar z drugimi besedami pomeni, da je iskanje in utiranje poti nadaljnjemu razvoju v smislu "napredka" rehabilitacije v prvi vrsti naloga rehabilitacijskih delavcev samih, in to ne oziraje se na to, koliko so nanjo pripravljeni, koliko si jo priznajo in koliko so zanje usposobljeni. Kajti čas nestabilnosti in krize že sam po sebi pomeni zoževanje možnosti za "uspešno funkcioniranje" znotraj nakopičenih navad, ustaljenih vlog in ograjenih vrtičkov. Nemoč in nezadovoljstvo, ki raste iz zoženih možnosti "lažnega miru" in "družbenopolitične ravnodušnosti", ter že tradicionalna odrinjenost od praktičnega vpliva na odločanje o pogojih in rezultatih lastnega dela (torej njihova marginaliziranost) pa rehabilitacijske delavce naravnost silijo h kritični osvetlitvi njihovega lastnega položaja, vloge, mesta in pomena v današnjih razmerah, s tem pa k temeljitemu in poglobljenemu razumevanju zveze med posebnimi in splošnimi družbenimi pogoji njihovega dela, sicer je zapadlost idejni in habitualni (vedenjski) konfuziji in s tem povezana še večja nemoč njihova nelizbežna usoda!

#### 4. Idejnopolično revolucioniranje rehabilitacijskih delavcev

Poglobljanje družbene narave problemov, s katerimi se srečujejo rehabilitacijski delavci, ne pomeni le deteologiziranja družbenosti v nekem njenem specifičnem zornem kotu (marginaliziranosti), marveč pomeni tudi ustvarjanje kritične zavesti rehabilitacijskih delavcev o lastni vpetosti v protislovja, zakonitosti in razvojne procese globalne družbe, katere integralni - determinirani in determinirajoči - člen predstavljajo. Pomeni torej njihovo direktno idejnopolično revolucioniranje,

kajti z osveščanjem družbenozgodovinskih, razrednih in splošno civilizacijskih determinant invalidnosti (kot posebne pojavne oblike družbenostrukturne neenakosti oz. kot protislovja resničnega življenja) in rehabilitacije (kot posebne družbene prakse) si oni že avtomatično obujajo zavest o lastni marginaliziranosti znotraj vztrajanja v funkciji socialnega inženiringa, prek tega pa tudi zavest o lastni filozofiji, ideologiji, iluzijah in utopizmu, s pomočjo katerih racionalizirajo svoje delovanje. Od tod naprej pa je potem potreben samo še korak (?) k redefiniranju lastnega izkustva, k iskanju novih odgovorov na stara vprašanja, k opuščanju ustaljenih navad ter k njihovemu odpiranju k sočloveku in svetu nasploh. Ali z drugimi besedami: zavest o vzrokih lastne nemoči oziroma o pogojih, ki jo porajajo, že implicite spodbuja energijo občutka življenja, je do moči oziroma voljo do spreminjanja obstoječih in ustvarjanja drugačnih pojav-takšnih, ki porajajo oziroma omogočajo bolj človeške, neposredne oblike družbenosti in medčloveških odnosov.

Smo torej z obstoječo krizo na pragu obdobja, ko bodo rehabilitacijski delavci izstopili iz svoje družbene izolacije ter osvobajajoč se paternalizma in dušebrižništva začeli ustvarjati solidarnost z "invalidi" na osnovi identitete skupnih (zgodovinskih) interesov? Smo nemara na pragu dobe, ko bodo rehabilitacijski delavci v notranjem protislovnem bistvu rehabilitacije (kot socialnega inženiringa) odkrili revolucionarni potencial - kot nekakšen lastni vir razvoja, ki naj bi prispeval k depersonifikaciji njihove družbene vloge in spreminjanju rehabilitacije iz "gašenja požara" v nekakšno aktivno slabo vest družbe? Oziroma: smo na pragu dobe, ko bodo tudi rehabilitacijski delavci obrnili hrbet tehnokratsko-birokratski manipulaciji in abstraktnemu humanizmu ter dali svoj lastni prispevek k razvoju revolucionarne družbene zavesti in praktičnemu revolucioniranju obstoječih razmer? Ali pa je rehabilitacija zaradi nekaterih zaostrojučih se razmer že vnaprej obsojena na zgolj molčeče orodje kapitala in zatorej usodno zapisana lastni te(le)ologizaciji, instrumentalizaciji in tehnologizaciji? In kaj potem-takem sploh še ostane od humanizma, če ne zgolj megla za prikrivanje dejanske dehumanizacije, razčlovečenja oziroma odtujenosti?

## 5. Sklepne misli

Ne cziraje se na različne možne odgovore na zastavljena vprašanja - bodisi v

obliki prognoze oziroma tistega, kar bo prinesla sama praksa ali razvoj - lahko z veliko mero gotovosti zaenkrat ugotovimo le to, da obstoječa kriza objektivno samo še zaostruje položaj rehabilitacijskih delavcev s tem pa daje tudi večje možnosti za porajanje in razvoj njihove kritične družbene samorefleksije. Koliko se bo ta potencialna možnost spremenila v spoznano nujnost, je odvisno od (notranjih in zunanjih) činiteljev. Eden izmed njih se nahaja v samem bistvu sociologije. Le-ta lahko predstavlja in mora (sicer je družbeno povsem irelevantna) v kontekstu družbene prakse rehabilitacije predstavljati njeno slabo vest. Toda z vztrajnim deteologiziranjem različnih form družbenosti sociologija obenem neposredno prispeva k depersonaliziranju družbene vloge rehabilitatorjev. Depersonaliziranje njihove družbene vloge pa spet ne pomeni ničesar drugega kot krepitev njihove lastne emancipacijske sposobnosti, dvlg njihove kritične (samo)zavesti ter spoznanje o njihovih lastnih zgodovinskih interesih in načinu oziroma poteh njihovega uresničevanja. Zaradi česar se potemtakem tudi sama rehabilitacijska dejavnost, vsej svoji "posebnosti" navkljub, postopoma tudi sama spreminja v aktivno slabo vest družbe kot celote. To pa postane takrat, ko so rehabilitacijski delavci sposobni spregovoriti invalidom na naslednji način:

"Glede na to, da ste lahko politično emancipirani, ne da bi se popolnoma odrekli invalidnosti, sama politična emancipacija ni človeška emancipacija. Če potemtakem želite biti emancipirani, ne da bi se sami emancipirali človeško, potem polovičnost in protislovnost ne tiči v vas, ampak v bistvu politične emancipacije, ki se v vašem primeru kaže v tem, da dobite v politični državi pravice državljanov - morda celo posebne pravice, medtem ko vas samo družbeno bistvo sili v to, da živite v večni izdvojenosti in s tem ohranjate invalidnost celote".

#### OPOMBE:

1. INVALIDNOST, REHABILITACIJA IN DEINVALIDIZACIJA, stran 119.  
Dejansko gre za pojmovanje invalidnosti po načelu "Ad humanum", znotraj katerega nas invalidi ne zanimajo več zgolj s stališča njihovega individualnega funkcionalnega karakterja, marveč predvsem kot ljudje, ki prihajajo do svoje invalidske identitete znotraj nekih povsem konkretnih pogojev življenja in dela, t.j. tistih, ki jim daje splošno osvetlitev kapital. To pomeni, da gre v našem primeru za uporabo kompleksnega pojma, skozi katerega se kaže povsem določeno razumevanje človeka in sveta, določeno razumevanje družbenega razvoja in zgodovine nasploh.
2. METODA MARXOVEGA KAPITALA, stran 455.

3. Eno je rehabilitacija kot delovni proces, ki pada pod obči zakon produkcije, drugo pa je rehabilitacija kot posebna družbena praksa znotraj totalitete družbenega reprodukcijskega procesa (poudarek je v tem primeru na družbenosti - na delitvi in organizaciji dela). Medtem ko lahko prihaja znotraj rehabilitacije kot delovnega procesa do razkoraka med sistemom vlog in zahtevanim socialnim sistemom, pa rehabilitacija kot družbena praksa predstavlja že tudi področje za artikulacijo družbenih protislovij.
4. "Družbena stvarnost se na neki način pojavlja kot skupek podsistemov, ločenih s prazninami in belinami. Vsak podsistem je sedaj sredstvo, sedaj cilj za to ali ono skupino, ki se ga želi poslužiti ali ga celo učvrstiti." (H.Lefebvre, ANTISISTEM, stran 117.)
5. Sleherno vztrajanje znotraj teorije in prakse socialnega inženiringa oziroma krpanja luknj po sebi zdrave, normalne ter validne družbe ima v prvi vrsti kontrolnokonzervativno, ne pa humanizirajoče oziroma osvobajajoče funkcije.
6. Adorno-Horkheimer, SOCIOLOŠKE STUDIJE, stran 119.
7. Ta "superiornost" je morda še najbolj razvidna iz nekaterih skupnih točk med načeli rehabilitacije in samoupravljanja:
  - a) med tem ko je temeljni princip rehabilitacije humanost, predstavlja samoupravljanje (kot gibanje) proces humanizacije življenja na globalnem nivoju,
  - b) medtem ko se v rehabilitaciji pristopa k človeku kot celovitemu bitju, je samoupravljanje usmerjeno v osvobajanje človeka od prikovanosti na neki izključni krog dejavnosti oziroma gre za boj za celovitost človeka,
  - d) medtem ko gre pri samoupravljanju za vzpostavljanje nove organizacije življenja in dela, za ustvarjanje novih, bolj neposrednih ter odprtih in preglednih oblik družbenosti (medsebojne odvisnosti, povezanosti, odnosov), se želi doseči iste cilje v rehabilitaciji s timskim načinom dela.
8. MEID II, stran 23-24.
9. Pričakovati je namreč, da bodo vse ideologije, miti, vrednote in stališča, ki se spletajo okrog invalidnih, izginiли šele takrat, ko bo izginiła njihova svetovna osnova in da bo z izginjanjem vseh ostalih oblik družbene neenakosti izginiła tudi delitev družbe na validne in invalidne. Kar pomeni, da antropološke in psihične razlike nasploh ne bodo nikdar izginiłe, toda namesto defektnih, kategoriziranih ter INVALIDOV bomo (morda) nekoč imeli le še opravka s telesno prizadetimi, slepimi, gluhiimi itd. LJUDMI, ki ne bodo več utesnjeni v svojem samouresničevanju z družbenostrukturnimi pogoji svojega bivanja oziroma z družbenimi odnosi kot nekakšno osamosvojeno silo nad njimi.
10. "Vprašanje je, ali sploh še imamo svojo utopijo? Ali imamo neko vizijo prihodnje Jugoslavije, ki bi bila temelj množične koorientacije in temelj več ali manj spontane koordinacije množične aktivnosti. Moja domneva je, da takšne utopije nimamo, ali če hočete, nimamo je več. Še vedno vstrajamo zgolj pri ideji samoupravnega socializma, ne da bi določneje opredelili, čemu naj ta samoupravni socializem koristi. Zaradi tega postaja samoupravni socializem vse bolj idejni stereotip, ki niti ne angažira niti ne usmerja množične aktivnosti. Nacionalizmi, usmerjeni v rehabilitacijo preteklih vrednot, so samo živa priča tega, da naš projekt samoupravnega socializma nima več zadosti pri-

vlačne moči." (V.Rus, ODGOVORNOST IN MOČ V DELOVNIH ORGANIZACIJAH, 1972, stran 231.)

#### LITERATURA:

- Adam, France: Sociologija kot uporabna znanost. Teorija in praksa št. 4/84.  
Adorno-Horkheimer: Sociološke studije. Školska knjiga, Zagreb 1980.  
Boičič, Silvano: Razvoj i kriza jugoslovenskog društva u sociološkoj perspektivi. SIC UK SSO, Beograd 1983.  
Bučar, France: Izživ zgodovinskega trenutka. Nova revija, št. 26/27.  
Hribar, Tine: Marxova metoda kapitala. CZ, Ljubljana 1983.  
Jovanov, Neca: Diagnoza samoupravljanja. SNL, Zagreb 1983.  
Kim, Andrej: Marxovo razumevanje znanosti in tehnike. MK, Ljubljana 1978.  
Klajnšček, Ciril: Institucionalizacija življenja in dela z ljudmi, v zborniku ProstoVOLjno delo na področju socialnih dejavnosti VŠSD, Lj. 1984.  
Klajnšček, Ciril: Produkcija, prevencija in rehabilitacija invalidov v organizacijah združenega dela. Časopis za kritiko znanosti, št. 68.  
Klajnšček-Neuman: Invalidnost, rehabilitacija in deinvalidizacija. ZRI-FSPN, Lj., 1983.  
Lefebvre, Henry: Antisistem. Radniška štampa, Beograd 1973.  
Vrcan, Srdan: Ad hoc krizologija ili teorija savremene krize? Naše teme, št. 3/84.  
Županov, Josip: Marginalije o društvenoj krizi. Globus, Zagreb 1983.

## SOCIALNI DELAVEC V DELOVNI ORGANIZACIJI IN ALKOHOLIZEM

Dr. Jože Ramovš

### I. Alkoholizem in socialno delo

V našem narodu je pitje alkoholnih pijač tako razširjeno, da sleherni bolj ali manj pozna raznovrstne posledice pijanosti in alkoholizma. Socialni delavci, zlasti tisti po centrih za socialno delo in tisti, ki opravljajo "čisto socialno delo", na strokovnih srečanjih in v pogovorih zatrjujejo, da je nad dve tretjini človeških problemov, ki jih rešujejo, neposredno ali posredno vezanih na alkoholizem. Življenjsko težo pa vsemu temu daje dejstvo, da zaradi alkoholizma zelo trpi nekaj sto tisoč Slovencev, med katerimi alkoholiki organsko in osebnostno nezadržno propadajo, njihovi zakonci živijo tragično in so življenjsko prikrajšani v osnovnih človeških potrebah, najbolj v nebo-vpijoča pa je pri tem krivica, da se v takih razmerah usodno zastrupljajo otroci v svojem osebnostnem in socialnem oblikovanju. Vsi ekonomski in drugi kazalci alkoholizma, pa naj dosegajo še tako vrtoglave številke, so drugotni v primerjavi s tem.

Ena od bistvenih značilnosti alkoholizma, na katero se navadno pozablja, je njegova večplastnost. Dojamemo ga lahko le v naslednjih glavnih razsežnostih:

1. Z medicinskega vidika je alkoholizem bolezen, pravzaprav splet več različnih obolenj, v začetku blagih, na koncu pa smrtno nevarnih.
2. S psihološkega vidika je duševna motnja, ki se kaže kot zmanjšana zavest, okrnjeno občutenje in dojetje stvarnosti ter neustrezno ravnanje. V luči odnosne psihodinamike pa so alkoholiki odnosi delegati ali grešni kozli, v katere lahko vsi drugi projicirajo negativne vidike svojega jaza in družbenih odnosov.
3. Ekonomsko gledano je velik izdatek zaslужka in imetja. Ta izdatek se dandanes pri povprečnem ekonomskem stanju sicer sprva da pokrívati z dodatnim delom ali kako drugače, prej ali slej pa, vsaj nižje stoječe družine, tudi gmočno ogrozi. Poleg tega pa je alkoholizem z ekonomskega vidika tudi neizčrpen vir dohodkov za proizvajalce in prodajalce alkoholnih pijač, prek davka pa tu-



di za države.

4. S pravnega vidika ga zaznavamo v luči zločinov in prekrškov, prometnih nesreč in prepírov, ki so bili narejeni v opitosti.
5. V moralni luči se razgali kot nepregledna vrsta prevar, prelomljenih obljub, žalitev in podobnega proti vsem osnovnim moralnim načelom.
6. Z vzgojnega vidika je temeljna življenjska nezrelost, ko človek ne obvlada vsakdanjih življenjskih obremenitev niti se ni pripravljen tega nenehno učiti, zato beži v omamni opoj.
7. S socialnega vidika pa je alkoholizem največje kotišče slabih medsebojnih odnosov med ljudmi, zlasti v zakonu in družini, ter eden od glavnih virov socialnih težav.

Lahko bi naštel še nekatere plasti alkoholizma. Predvsem bi se morali ustaviti pri odvisnosti, ki je ena od osnovnih danosti tega pojava, strokovno sicer še zelo slabo raziskana in pojasnjena. Mnogi gledajo na alkoholizem tudi kot na počasen samomor posameznika in družine, če pa je zelo množičen, je to predvsem simptom bolne družbe. Toda za nas je tukaj dovolj ugotovitev, da nobena od obstoječih strok ne more sama celostno preučevati in dojeti alkoholizma, še toliko manj pa se lahko z njim uspešno spoprijema, pa naj gre za zdravljenje že obolelih alkoholikov in njihovih družin ali za preprečevanje. Pač pa ima vsaka od teh in drugih antropoloških strok po nekaj znanja, ki je za spoprijem z alkoholizmom neobhodno potrebno.

Menim, da je socialno delo po svoji interdisciplinarnosti in strokovni usmeritvi v svojih metodah med vsemi strokami najbolj primerno, da bi bilo osrednji strokovni nosilec in razvojno torišče metod za zdravljenje alkoholikov, urejanje njihovih družin in siceršnje celotno spoprijemanje z alkoholizmom v družbi. K temu ga obvezuje poklicna etika; če je namreč to največji vir socialnih stisk, ki jih socialno delo "obravnavata", je tudi njegova največja poklicna dolžnost. Poleg tega pa ima socialno delo tudi nekatera področja znanja, ki so neobhodna za uspešen spoprijem z alkoholizmom, kot na primer skupinsko delo, družinska terapija, odnosne motnje, ekonomske in vedenjske motnje v družini ipd.

Dejstva kažejo, da pobude in delo socialnih delavcev niti zdaleč ne dosegajo teh možnosti in nalog. Čeprav veliko socialnih delavcev dela tudi na področju alkoholizma in si pri tem mnogi zelo prizadevajo, nimamo na tem področju vidnega strokovnega mesta, pač pa smo socialni delavci v glavnem le bolj ali manj dejavni člani v verigi, ki naj bi bila vpeta v medicinsko lokomotivo, čeprav se zdravstvo v praksi otepa takega celostnega spoprijemanja z alkoholizmom, ker nima omenjenega socialnega znanja in ker hoče ostati zdravstvo. Razumljivo, da ima praviloma posluš predvsem za telesne in duševne motnje alkoholizma, manj pa za tiste plasti alkoholnega sindroma, ki niso medicinske narave.

Da bi socialno delo kot stroka vspoprijemu z alkoholizem dobilo vodilnejšo strokovno in organizacijsko vlogo, mislim, da bi bilo treba storiti naslednje:

1. Socialni delavci bi se morali med svojim študijem sistematično seznaniti z alkoholizmom in konkretnimi možnostmi uspešnega spoprijema z njim. Za tiste, ki bi se z njim ukvarjali terapevtsko, bi morala biti pri študijski in podiplomski alkoholološki specializaciji velik poudarek na metodiki skupinskega dela in družinske terapije. Glede na to, da je alkoholizem v vzročni zvezi z večjim delom socialnih problemov, bi bil sleherni center za socialno delo primerno središče družinskega urejanja alkoholizma, ker bi s tem v temelju reševal in preprečeval tudi mnoge druge probleme, zlasti zakonska neskladja, mladostniško prestopništvo, ekonomsko ogroženost družin, zanemarjanje otrok in podobne.
2. Dvigniti bi bilo treba poklicno identiteto in etiko socialnih delavcev. Kazalci tovrstne pomanjkljivosti so na primer: sorazmerno velik beg iz poklica, mnogi socialni delavci delajo bolj upravno-administrativne zadeve, pa celo "kakršnekoli" zadeve, kot pa svetovalno-terapevtske; stroka socialnega dela prevzema svoje strokovno izrazje bolj po pravu in upravi, kot tipičnima predstavnikoma države in s tem prisile, kot pa po medicini, psihologiji, pedagogiki in podobnih pomožnih vedah socialnega dela, ki so po svoji naravi usmerjene na pomoč ljudem v stiski. Stukturalna analiza jezika in strokovnega izrazja pove marsikaj bistvenega o usmeritvi stroke! Kot primer bom navedel nekaj tipičnih upravnopravnih izrazov v svetovalno-terapevtski praksi socialnega dela: stranka za človeka v potrebi ali stiski, uradni zaznamek za zapis pogovora s človekom v potrebi ali za popis njegove težave, obravnava stranke za pogovor s človekom v potrebi, za reševanje, zdravljenje ali urejanje težav ipd. Nizko poklicno identi-

teto dalje odkriva tudi število in raven poklicnih simpozijev, kongresov, združenj in strokovne publicistike ter aktivna udeleženos socialnih delavcev iz prakse pri vsem tem.

Najbrž je bila medicina predvsem zaradi visoke poklicne identitete z dobro izdelano poklicno etiko in dobro poklicno organiziranostjo primernejša za vodenje alkoholološkega dela, čeprav je po svoji izobrazbi in poklicni usmerjenosti socialno delo veliko bliže temu delovnemu področju. Če bi naše socialno delo za urejanje alkoholičnih družin razvilo uspešne metode in pri tem delu uspevalo v praksi, bi v enem desetletju veliko pridobilo na poklicnem ugledu.

Pri socialnem delu, kakršno je vpeljana v naših delovnih organizacijah, je delo na področju alkoholizma eno od področij dela; bolj v ospredju so ponavadi stanovanjske in invalidske zadeve, razna področja družbenega standarda delavcev in rekreacije. Socialni delavec oziroma delavka - saj so v tem poklicu večinoma ženske - skuša ob vsem drugem delu v delovni organizaciji "reševati" tudi najbolj vidne "primerke" alkoholizma, ki bodejo vodstvo delovne organizacije v oči.

Sam delam v veliki gradbeni delovni organizaciji SCT v Ljubljani, ki ima skoraj deset tisoč zaposlenih. Večinoma delavci delajo na oddaljenih gradbiščih, velik del delavcev pa ima družine po drugih republikah zato stanujejo po samskih domovih. Socialnih delavcev nas je več, zato zadnja leta polovico delovnega časa posvečam samo alkoholizmu. Poleg tega že več kot desetletje delam v drugi ustanovi kot terapevt v terapevtskih skupinah in klubih zdravljenih alkoholičkov. Za delo z alkoholiiki, za skupinsko delo in družinsko terapijo sem se torej dodatno usposabljal. Pri svojem dolgoletnem delu na področju alkoholizma v delovni organizaciji in po nešteti izmenjavah izkušenj z drugimi socialnimi delavci s tega delovnega področja dela sem prišel do spoznanj in praktičnih delovnih izkušenj, ki jih pravkar pripravljam za tisk v obliki priročnika; ugotovitve, ki bodo sledile v tem članku, so povzetek nekaterih poglavij iz te knjižice.

Socialno delo na področju alkoholizma v delovni organizaciji obsega tri vrste dela:

1. delo z delavci alkoholiki,
2. delo z delavci zdravljenimi alkoholiki in
3. delo pri preprečevanju alkoholizma.

Bežno bomo preleteli vsako od teh treh področij.

## 2. Delo z delavci alkoholiki

Morda bi delo socialnega delavca z alkoholiki v delovni organizaciji opredelili nekako takole: strokovno delo z delavci alkoholiki, ki motijo delovno razmerje, ter učinkovito pomaga delavcem in njihovim družinam, ki so zaradi alkoholizma v stiski in želijo to stisko rešiti.

To delo sodi bolj v prostore obratne ambulante kot v prostore uprave in vodstva delovne organizacije, kajti socialni delavec - alkohololog v delovni organizaciji na noben način ne sme in ne more "preganjati" delavcev alkoholikov, vohuniti za njimi, si delati spiskov zapitih in jim vsiljevati pomoč.

Alkoholizem se v delovni organizaciji kaže v kršitvah delovnih dolžnosti in pravil humanih medčloveških odnosov. Upravljanje, vodenje, usmerjanje in nadzorovanje delovne discipline je delovno področje cele verige vodij in predpostavljenih, od delovodij do generalnega direktorja, kadrovske službe, službe za varstvo pri delu, disciplinske komisije in podobnih pod vodstvom delavskega sveta, z druge strani pa sindikata in drugih družbenopolitičnih organizacij, ki so odgovorne za usmerjanje družbenih vrednot in norm ter za humano in solidarno klimo med vsemi delavci. Vsi ti so odgovorni za red in disciplino, delovno storilnost in ustrezne delovne odnose. Ko se kateri od delavcev zapija, sodelavci to vidijo, zato imajo samo oni v okviru delovne organizacije realno možnost za ustrezne pritiske, ki pripeljejo na zdravljenje, in za solidarno tovariško ozračje, ki je potrebno za polno delovno rehabilitacijo po zdravljenju alkoholizma. Poleg jasnega razgovora z delavcem o njegovem stanju, disciplinskega ukrepanja proti njegovim prekrškom zaradi pitja in podobnega sodi k njihovi dolžnosti tudi to, da takega delavca usmerijo k socialnemu delavcu. Oni zatem delavca, njegovo družino in delovno okolje s strokovne plati ustrezno pripravi na zdravljenje, pozneje pa to zdravljenje in rehabilitacijo spremlja.

Socialni delavec torej prihaja v prvi stik z delavci alkoholiki predvsem tako, da jih k njemu pošiljajo vodstveni delavci, disciplinska komisija, varnostna služba, kadrovska služba in podobno, zlasti splošni zdravnik v obratni ambulanti. Poleg tega mu razne ustanove od zunaj (na primer Centri za socialno delo pošiljajo pozive naj obravnava nekatere zapite delavce, včasih pridejo po pomoč svojci delavca alkoholika, izjemoma sam delavec alkoholik.

Njegovo nadaljnje delo je v tem, da:

- ugotovi sprožilni dogodek v delovnem ali domačem okolju, ki je povzročil pretres, da je prišlo do tega obravnavanja. Alkoholizem se je namreč razvijal že dolgo, toda vsi alkoholikovi sistemi, zlasti domači in delovni, so do tega sprožilnega dogodka živeli v labilnem, čedalje bolj bolnem ravnotežju;
- se osebno pogovoriti z alkoholikovo ženo in morda še s kom od njegovih najbližjih svojcev, na primer z odraščajočimi otroki, da ugotovi, koliko mu je okolije pripravljeno pomagati in se samo vključiti v spreminjanje pri zdravljenju. Pri tem skuša motivirati vse te, kolikor je to v njegovi moči. Predvsem gre za posredovanje izčrpnih informacij o bistvu alkoholizma in realnih možnostih zdravljenja le-tega. Socialni delavec mora imeti na zalogi različne priročnike o zdravljenju alkoholizma, da jih alkoholik lahko takoj kupi in se doma sam seznaní z naravo alkoholizma in odloči zazdravljenje;
- osebno vodi in usklajuje priprave alkoholika, njegove družine in delovnega okolja na začetek zdravljenja v ustrezni ustanovi, bolnišnični ali ambulantni, ki obsega že znane postopke, zato jih tu ne bom ponavljal. Poudaril bi samo eno od dobrih izkušenj pri tem, in sicer: družino alkoholika, ki se pripravlja na začetek zdravljenja, povežem s' primerno družino sodelavca zdravljenega alkoholika, ki se zdravi v isti ustanovi, kot se bo predvidoma on. Za lažje delo v tem obdobju priprave na zdravljenje imam razmnoženih vrsto kratkih informacij za svojce in predpostavljene na delovnem mestu, na primer: Kako naj ravna predpostavljeni s svojim delavcem alkoholikom, da se bo le-ta vključil v uspešno zdravljenje alkoholizma?

Kadar priprava v zdravljenje pri alkoholikovi ženi in pri predpostavljenih na delovnem mestu lepo steče, navadno s samim alkoholikom ni nobenih večjih težav: po enem ali nekaj razgovorih z vsemi skupaj steče zdravljenje v ambulanti ali

bolnišnici, za katero se med spoznavanjem alkoholizma iz knjige in med razgovori odločijo. Toda takl primeri so v manjšini.

Veliko pogosteje do zdravljenja sploh ne pride, bodisi da gre za že tako propadle alkoholike, ki so se morda že večkrat poskusili zdraviti, pa ni šlo - skratka, za ireverzibilne alkoholike - bodisi da enega ali drugega ali pa vseh prizadetih zdravljenje ne zanima. Delo v takih primerih ima čisto svojevrstne značilnosti, upoštevajoč načelo, da niti zdravljenja niti kake druge usluge ni mogoče nikomur vsiljevati, da pa je treba vsakemu, ki je potreben pomoči in jo sprejema, pomagati, kolikor in kakor se v danih okoliščinah da. S takimi alkoholiki je delo zelo pestro: od invalidskega upokojevanja, ponovnih razgovorov, ki olajšajo stanje njim in njihovim domačim, do hitrih ukrepov pri akutnih duševnih motnjah zaradi alkoholizma na delovnem mestu, ko je treba poskrbeti za hitro prevoz v zdravstveno ustanovo.

Ob najbolj propadlih alkoholikih - vodstvo in delovno okolje jih je mirno gledalo, kako propadajo, celo desetletje in šele potem skušalo "nekaj ukreniti" - pa je veliko možnosti za osveščanje o alkoholizmu in pravem pristopu do njega. Zaradi občutka krivde so namreč vsi bolj pripravljeni prisluhniti strokovnim informacijam in tudi odločneje ukrepati pri delavcih, ki so v zgodnjih obdobjih razvoja alkoholizma. Prav zaradi tega imam tudi v primerih ireverzibilnega alkoholizma razmnoženo kratko informacijo za predpostavljene z naslovom Ob delavcu alkoholiku, pri katerem kaže, da so zamujene vse možnosti za uspešno zdravljenje alkoholizma.

### 3. Delo z zdravljenimi alkoholiki

V Ljubljani je več različnih ustanov, ki zdravijo alkoholike, in naši delavci se zdravijo v vsaki od njih. Poleg dobre strani je tudi slaba, saj njihovo delo ni usklajeno in se zdravljenjci od ustanov in terapevtov nalezejo medsebojnih nasprotovanj in podcenjevanja.

Večina ustanov, kjer se zdravijo naši alkoholiki, želi tesno sodelovati z delovno organizacijo. Socialni delavec sodeluje pri osnovnem zdravljenju, pomaga pa tudi pri prehodu v klub zdravljenih alkoholikov. Če se le da, naše delavce usmerjamo v tiste področne klube, kjer je že nekaj naših delavcev. S klubom zdravljenih al-

košolnikov, kjer je kak naš delavec, sodelujemo tudi tako, da ga kot gost iz delovne organizacije obiščemo za letno skupščino ali pa vsaj na vsakih nekaj let na sestanku, ko naš član slavi obletnico zdravljenja. Dobro je, če ima velika delovna organizacija v okviru svoje obratne ambulante lastno terapevtsko skupino za ambulantno zdravljenje alkoholikov in njihovih družin ter lastni klub zdravljenih alkoholikov, zlasti če v bližini ni dovolj možnosti za zdravljenje in rehabilitacijo.

Poudariti je treba, da se socialni delavec v delovni organizaciji praviloma ne bi smel službeno vmešavati v zdravljenje tistih delavcev alkoholikov, ki so šli na zdravljenje brez vednosti, pobude in pomoči delovnega okolja, ampak so jih k temu primorale le družinske razmere. Če ustanova, kjer se tak alkoholik zdravi, zahteva socialno in delovno poročilo, socialni delavec diskretno zbere objektivne podatke o delavcu in jih strne v kratko poročilo: ne spušča pa se v osebne pogovore, kar je v tem primeru popolnoma nepotrebno, saj bo ustanova, kjer se delavec zdravi, sama dobila od njega veliko več osebnih podatkov, če jih potrebuje, kot pa bi jih v enem ali dveh pogovorih socialni delavec. Poleg vsega tega tudi ni pošteno, da po človekovih subjektivnih ranah brska več ljudi, kot je nujno potrebno.

Najbolj pereča točka na področju zdravljenja alkoholikov v taki delovni organizaciji, kot je naša, pa so samski delavci alkoholiki in delavci alkoholiki iz drugih republik. Vsi ti stanujejo po samskih domovih, kjer je zelo slabo okolje za zdravljenje in rehabilitacijo, zlasti pa je težko, ker nimajo ob sebi, ali pa sploh nimajo, svojcev. Delavce iz drugih republik včasih pošljemo na zdravljenje v njihov domači kraj, kar se bolj obnese, vendar pa za to strokovno popolnoma opravičeno odločitev zdravstvena skupnost glede plačila večkrat nima razumevanja, čeprav je zdravljenje v domačem kraju cenejše in zaradi povezave z družino edino perspektivno.

#### 4. Delo pri preprečevanju alkoholizma

Resnično preprečevanje alkoholizma je ena najbolj težavnih družbenih nalog. V delovni organizaciji lahko na tem področju največ storijo samoupravni, vodilni in vodstveni organi ter družbenopolitične organizacije. Socialni delavec, ki je specia-

liziran na alkoholološkem področju, je pri tem osnovna strokovna moč - vsem tem je na voljo z informacijami in pobudami za smiselno ukrepanje, seveda pa tudi pri izvajanju prevzema vse strokovne naloge od njih. Bistveno je, da kot strokovni delavec sam ne prevzema in ne vodi akcij za preprečevanje alkoholizma, ker za to nima niti družbenih pooblastil niti socialne moči.

Pri zgolj administrativnih ukrepih, kot je na primer prepoved točenja alkoholnih pijač v obratni menzi, ni treba, da bi sodeloval socialni delavec. Njegove možnosti in naloge so drugod:

- Razna predavanja in krajši seminarji o alkoholizmu za vajence, delovodje, tečajnike na raznih tečajih za kvalifikacijo, za člane disciplinskih komisij in podobno. Pri tem je važno, da sodeluje na predavanju tisti, ki ima najvišji socialni status v populaciji, za katero je predavanje, in da predavanje ni šolsko, suhoparno in abstraktno, ampak konkretno reševanje njihovih vprašanj.
- Osebni pogovori z vodstvom, zlasti ob konkretnih primerih problemov zaradi alkoholizma.
- Lastno strokovno izobraževanje, sprotno nabavljanje strokovne literature zase in za tiste, ki jih to področje zanima, občasno sodelovanje na alkohololoških manifestacijah in strokovnih zborih, po možnosti tudi kaka manjša raziskava in objavljene ugotovitve iz nje.
- Pisanje primernih člankov v glasilu delovne organizacije, zlasti pa skrb, da o tem pišejo tudi drugi. Posrečena oblika je intervju o perečih vprašanjih alkoholizma z vodilnimi delavci in drugimi, ki imajo v delovni organizaciji velik ugled in vpliv.

Največ pa prispeva k preprečevanju alkoholizma zgled dobro zdravljenih alkoholikov. Brez njihove navzočnosti v delovni organizaciji ni mogoča nikakršna druga preventiva.

##### **5. Nekaj osnovnih načel o delu socialnega delavca v delovni organizaciji na področju alkoholizma**

Ob socialnem delu na področju alkoholizma v delovni organizaciji, zlasti ob napa-  
kah in uspehih pri tem delu, sem si postopoma izdelal nekaj načel, kot so:



- To delo mora biti vedno pomoč ljudem v stiski.
- Delati moram v okviru norm in možnosti svoje delovne organizacije, ne v pravih pogojih, ki bi si jih sam zamislil ali zaželel.
- Pri delu se moram nenehno izpopolnjevati, sicer bi alkoholiki lahko manipulirali z menoj, sodelavci pa se iz mene norčevali.
- To delo je breba opravljati nevsiljivo.
- Govoriti smem samo konkretno, brez sleherne fraze.
- Tesno moram sodelovati z ambulanto ter vsemi institucijami in posamezniki, ki si prizadevajo za isto stvar.
- Nikoli ne smem jadikovati, ampak črpati delovni elan iz konkretnih uspehov pri rehabilitaciji alkoholikov.

Delo socialnega delavca v delovni organizaciji na področju alkoholizma je najbolj zahtevno od vsega socialnega dela v delovni organizaciji. Je pa tudi najbolj specifično, saj gre za resnično in vsestransko pomoč ljudem v osebnih in socialnih stiskah. Poleg veselja in osnovne izobrazbe je za to delo potrebna tudi posebna dodatna izobrazba in stalno usposabljanje. Zelo pomembno pa je, da je socialni delavec poleg svojega rednega dela na področju alkoholizma v delovni organizaciji tudi sam terapevt ali koterapevt v nekem klubu zdravljenih alkoholikov.

#### LITERATURA:

Lippmann Ch., Sozialarbeit und Sozialpolitik im Betrieb, Kohlhammer, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1980.

Lexikon der sozialen Arbeit, Kohlhammer, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1978.

Hudolin V., Bolesti ovisnosti, Zagreb 1977.

Lang B., Psihoterapija i terapijska zajednica alkoholičara, Zagreb 1982

Ramovš J., Alkoholo omamljen, Mohorjeva družba, Celje 1981.

Ramovš J., Boj za življenje družine, Mohorjeva družba, Celje 1983.

Ramovš J., Socialni delavec v delovni organizaciji in alkoholizem, referat na 3. jugoslovanski konferenci o alkoholizmu, nikotinizmu in narkomanijah v Zagrebu, 12.-14.10.1984.

Ramovš J., Ko ni več pomoči..., v: Delavska Enotnost, 18.julij 1985, str.10.

Ramovš J., Socialni delavec v delovni organizaciji in alkoholizem (priručnik v pripravi).

Rugel J., Alkoholizem in združeno delo, Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana 1981 in 1984.

Rugel J., Zmagovita pot, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1985.

## KLIC V DUŠEVNI STISKI - PRIMER TELEFONSKEGA POGOVORA

Mira Virant-Jaklič

Pregled prvih 1000 klicev naše telefonske službe "Klic v duševni stiski", ki deluje v Ljubljani od začetka leta 1980, nas opozarja na skupino klicalecev, ki želijo pomoč zaradi osamljenosti in zapuščenosti. Po številu so ti klicanci na tretjem mestu. Naš prvi pregled ni proučeval ozadja osamljenosti in zapuščenosti v podrobnosti, to naj bi bila ena izmed naših nalog ob nadaljnjem spremljanju teh klicalecev. V to skupino naj bi spadali klicanci, ki so zaradi nenadnih sprememb ali dogodkov v svojem življenju ostali sami, npr. smrt partnerja ali otroka, razveza, osamosvojitvev otrok, upokojitev.

V eni izmed dežurnih noči se oglasim na telefonski klic, slišim le hudo prizadet jok ženske, ki ne more začeti pogovora. Spodbujam jo, vendar mi ne uspe. Slišim le: "Saj mi nihče ne more pomagati." Klicalka je prekinila zvezo. Uro kasneje spet kliče, še vedno v joku: "Sem že klicala, pa mi je bilo tako hudo, da nisem mogla spregovoriti."

Klicalki, stari 60 let, upokojenki, je pred dvema mesecema umrl mož - smrt je prišla iznenada. Ne more sprejeti tega, da ga ni več. Samo joka, tava po stanovanju, vsak dan je na pokopališču. Očita si, da ga je peljala v bolnico, morda bi še živel.

To se ji je zgodilo ravno zdaj, ko sta si tako lepo uredila življenje. Dve leti sta bila v pokoju, imata avto, vikend, lepo stanovanje, primerne dohodke. Z možem sta se veliko pogovarjala o tem, kako bosta preživelata starost, bala sta se le bolezni. Zdaj pa je iznenada ostala sama, v stanovanju nič ne najde, čisto je nebojgljena, pri vratih kar pozvoni in misli, da jih bo odprl mož.

Saj ima dva otroka, sina in hčer, oba sta poročena, vsak ima svojo družino. Ne razumeta njene bolečine. Ima stike z njima, vidi, da jima je s svojim jokom odveč. Rada bi se zadržala, pa si ne more pomagati. Nanjo postajata nejevoljna, češ da je zdaj tega dovolj, da naj neha jokati. Hči ji celo očita, da postaja za-

nemarjena in sitna.

Začela je razmišljati o stvareh, s katerimi se v življenju ni nikoli ukvarjala, npr. o veri, vrednosti življenja, o tem, ali je po smrti še kaj ali nič. Čutili, da ji je vedno hujše, razmišlja tudi o tem, da bi s svojim življenjem končala in se pridružila možu. Pomislila je že na plin. Če gre čez cesto, nič ne pazi na nevarnost. V torbici nosi listek, na katerem ima napisano, da voznik, ki bi jo podrl, ni ničesar kriv. Shujšala je 10 kg, nima apetita, nobene volje do dela, včasih je rada brala, zdaj s silo vzame knjigo, le strani obrača, ne da bi vedela, kaj bere.

V vikend hišico si sploh ne upa, preveč je bolečih spominov. Najhujše pa so noči, zadremlje, pa se zbudi, vstaja, hodi po praznem stanovanju, strah jo je.

Tako se počuti tudi danes, ni vzdržala, poklicala je našo številko, da bi slišala nekoga, da bi se z njim lahko pogovarjala, karkoli, samo da bi pozabila na grozljivo samoto v stanovanju.

Veljala je za vedrega človeka, rada je bila v družbi, z ljudmi je dobro shajala. Zdaj ji ni do nikogar nič.

O naši telefonski službi sta z možem brala v časopisu.

Klicalko sem dojela kot resno ogroženo osebo, ki se je na izgubo partnerja odzvala s hudo depresivno simptomatiko in suicidalnimi tendencami, imeli sva enourni pogovor, ponudena ji je bila možnost, da naj še pokliče, če ne bi mogla zaspati. Dogovorili sva se, da se bo v jutranjem času oglasila na našem dispanzerju, kjer se bo lahko pogovorila s strokovnjakom.

Tudi psihiater je pacientko ocenil kot depresivno in ji ponudil krajšo hospitalizacijo na našem oddelku psihiatrične hitre pomoči. Pacientka je pomoč sprejela, vendar se je na poti na oddelek premislila. Zaskrbljena zanjo, jo iščem na domu.

Pravzaprav je prijetno presenečena, ker vidi, da se zanjo ponovno zanimam. Na poti v bolnico je veliko razmišljala o tem, ali naj gre na zdravljenje ali ne. Priznati mora, da ji je že pogovor sredi noči veliko pomagal. Lahko je povedala

vse tisto, kar se ji mota po glavi, lahko je govorila z nekom, ki jo je poslušal, ki ji ni dal čutiti, da ima njenega tarnanja dovolj. Za bolnišnico pa se ni odločila zato, ker misli, da take sramote svojima otrokoma ne more napraviti. Do zdaj ni nikoli potrebovala psihiatrične pomoči.

Moram priznati, da sem o tej klicalki veliko razmišljala. Depresivna in suicidalna simptomatika, ki sem jo razbrala iz anamnestičnih podatkov klicalkice, me je močno opozarjala na resnost klica, na to, da je pri ženi indicirana čimprejšnja strokovna pomoč. Šele kasneje so mi iz najinega pogovara začele izstopati njene besede: "Rada bi se pogovarjala, govorite karkoli z menoj, samo da slišim še kak drug glas."

Svetovalci naše telefonske službe so strokovni delavci, največ je psihologov, nekaj psihiatrov, psihiatričnih socialnih delavcev in medicinskih sester. Ob pripravah na organizacijo telefonske službe smo veliko razpravljali o vključevanju prostovoljcev, vendar dalj od diskusij nismo prišli. Zaskrbljeni smo, češ, da imajo prostovoljci premalo strokovnega znanja. Navedeni primer pa nas opozarja, da so naši ukrepi včasih prehitri, preveč "strokovni". Morda bi prostovoljec veliko bolj prisluhnil želji klicalkice po pogovoru in razumevanju njene bolečine. Nadaljnji stik s klicalko bi bil lahko veliko bolj neposreden, bolj človeški in tudi brez pečata psihiatričnega pacienta, ki ga dobi vsak klicalec, ki je prek telefonske službe usmerjen na strokovno ustanovo.

## PSIHIATRIČNI PACIENT IN DELOVNO OKOLJE

Marinka Pahole

Kaj človeku pomeni delo?

V doživljanju in ravnanju vseh nas ima delo zelo pomembno in zapleteno vlogo. Če se poglobljamo v zgodbe naših bolnikov, kmalu ugotovimo, najsi bo na zavestni ali izvenzavestni ravni, da podoba dela pomeni dosti več kot "proizvajanje in pridobivanje življenjskih potrebščin" (Trstenjak 1951).

Gallagher (1953) pa takole našteva, kaj lahko človeku pomeni delo:

- DOHODEK- za večino je delo nujno sredstvo za vzdrževanje sebe in družine,
- POLOŽAJ- delo pomeni status na lestvici zaposlitve, status v širšem smislu dostojanstva, hkrati pa zavest, da ljudje upoštevajo attribute, ki jih daje delo.
- AKTIVNOST-kot možnost sproščanja telesne in duševne energije, kot možnost zavestnega ustvarjanja.
- NAČIN, KAKO PREBIJEŠ SVOJ ČAS - delo zavzema pomemben del dneva, tedna.
- SOCIALNI KONTAKT IN SOCIABILNOST - zelo pomembna vsebina dela.
- SPECIFIČNE ČLOVEKOVE POTREBE - nekatere zaposlitve so odraz potreb in sposobnosti delavca.

Delo je po eni strani ena od osnovnih človekovih potreb, po drugi strani pa neizbežen davek, ki ga daje posameznik na oltar družbeni celoti. Česa bo posameznik ob delu več občutil, ali tistega erosa - tiste notranje vne, spričo katere sta človeku lahko proces in zaključek delovne naloge že sama tudi plačilo za vloženi trud - ali pa tistega občutja, da pri tem troši svojo energijo, da nekemu ali nečemu žrtvuje svojo substanco, kar je odvisno od treh dejavnikov: narave dela, človekovih in osebnostnih značilnosti in družbene klime.

So zaposlitve in opravila, ki so vsem ljudem bolj zoprna kot druga. So ljudje,

ki znajo v slehernem delu najti vsaj nekaj zadovoljstva; so pa drugi, ki vsakršno zadolžitev že od vsega začetka sprejemajo z nejevoljo in nezaupanjem. Vemo pa, kako se tudi pod vplivom družbene klime lahko elan (eros) prostovoljnega dela izrodi v občutje prisiljenosti, v tlako, čeprav se delovna vsebina ne spremeni. Te in še druge okoliščine končno oblikujejo odnos do dela, ki mimo tistega pravišnega odnosa, sprejemajočega delo brez odpora in z realistično mero erosa, lahko uide v dve skrajnosti (Trstenjak 1951):

- BEG V DELO - človek hoče sublimirati in konvertirati svoje druge težnje v delo.
- BEG PRED DELOM - človek v prid svojemu osebnemu udobju, želi po počitku, ki presega fiziološke potrebe, manjša delež, ki ga družba od njega pričakuje.

Storilnostna družba ne more brez svojih menedžerjev, ki v svoji ihti tudi uživajo, so mogoče psihosomatsko ogroženi, se pa sami nimajo za bolnike in tudi njihovi delodajalci jih ne obravnavajo kot takšne. So pa med delavci tudi taki, ki so zares samo leni in se zavestno izmikajo obveznostim, ki izhajajo iz njihovega delovnega razmerja. Družba je v glavnem občutljiva le za drugi vzorec deviantnega odnosa do dela in reagira s pravnimi ukrepi zoper delomrznost. Predpisi socialnega zavarovanja pa želijo, hkrati ko varujejo existenco bolnemu delavcu, preprečiti zlorabe ugodnosti olajšav delovne obveznosti iz bolezenskih razlogov, kot so:

- bolniški stalež,
- dodelitev lažje zaposlitve,
- skrajšana delovna obveznost,
- invalidska upokojitve.

Predstavljamo si, da bodo isti izvenbolezenski dejavniki, ki vplivajo na pogostnost izostankov od dela, prisotni tudi med determinantami, ki porodijo željo po predčasni upokojitvi. Taylor (1974) v študiji bolezenskih izostankov navaja kot pomemben dejavnik, ki človeka veže na zaposlitev, zadoščenje pri delu, ne pa dohodek (o katerem pravi Herzberg, da je edini motivator). Da je človek z delom zadovoljen, mora imeti delo kot pravi Taylor, naslednje karakteristike:

- STATUS, DOHODKI IN DELOVNI POGOJI morajo biti sprejeti kot ustrezni.

- delo mora človeku nuditi NEKAJ OSEBNE VZPODBUDE, pa tudi MOŽNOST RAZVIJATI SPOSOBNOSTI IN ODPIRATI PERSPEKTIVE;
- ČLOVEK MORA VEDETI, NE SAMO TO KAJ JE NJEGOVO DELO, temveč mora vedeti to, KAKO NAJ GA OPRAVLJA;
- priložnost naj ima O NEČEM ODLOČATI, po drugi strani pa naj ve, OD KO-GA LAHKO PRIČAKUJE POMOČ;
- jasno MORA VEDETI, KAKO SE NJEGOVO DELO POVEZUJE Z OPRAVILI SODELAVCEV in DA VSE TO VODI DO ZAŽELENEGA PRODUKTA.

Veliko ljudi je, ki ob svojem delu tega ne doživljajo. Precej pa jih je, ki so z določenimi vidiki dela zadovoljni, z drugimi pa ne. Ankete kažejo, da imajo delavci, ki so z delom zadovoljni, polovico manj bolezenskih izostankov kot tisti ki so nezadovoljni. Pomanjkanje zadovoljstva je torej rezultat kombinacije nekaterih značilnosti zaposlitve in osebnostnih značilnosti. Ni pa nujno, da povzroča bolezen; nedvomno lahko zmanjša človekovo motivacijo, da bo šel na delo tudi kak deževen dan, takrat ko se ne počuti najbolje.

Eysenk pravi, da je storilnost v veliki meri odvisna od zadovoljstva z delovnim mestom. Tudi odnos do podjetja je zelo pomemben motivacijski faktor. Delavec, ki ga zanima le kuverta z osebnim dohodkom in ki ima občutek, da delodajalec gleda nanj le kot na zamenljiv kolešček v velikanskem stroju, tak delavec ne bo storil nič več, kot je nujno, in omejuje svojo storilnost le na to, kar se od njega brezpogojno zahteva. Če pa ima občutek, da se podjetje zanima tudi za njegovo osebnost in da vodstvo podjetja upošteva in ceni njegove lastne interese, in če mu delo v resnici vzbuja tudi zanimanje, bo dal več od sebe kot sicer.

To bi bilo nekaj splošnega o vplivu dela na človeka. Če pa te vplive apliciramo na psihiatričnega bolnika, se odražajo še bolj potencirano.

Današnji razvoj psihiatrije gre v to smer, da se psihiatričnega bolnika čimprej vključi nazaj v delovno okolje in da to okolje čimbolj sodeluje v procesu zdravljenja.

Ker psihiatrični socialni delavec vzdržuje povezavo bolnice z okoljem, največkrat

naleti na te probleme. Okolje nam daje zrcalno sliko našega dela in dela celotnega tima na oddelkih. Proces rehabilitacije naj bi bil zasnovan tako, da bi se delovno okolje vključilo v zdravljenje že na samem začetku. Delovno okolje, ki s svojimi posebnostmi ustvarja pogoje za ohranjanje duševnega ravnotežja, lahko tudi patogeno vpliva na posameznika.

V psihološki in sociološki dinamiki družine lahko mnogokrat najdemo podobnosti, ki jih upoštevamo v delovnem okolju. Posameznik namreč svoje emocionalne vezi in izkušnje prenaša na odnose v delovnem okolju. Tukaj išče svojo vlogo, identificira sebe in svoje sodelavce z vlogami svojega zgodnjega obdobja v primarni družini. Ker pacient veže na delovno okolje tako pomembne izkušnje, je to silno pomembno v procesu zdravljenja.

Najlažje navežemo stik z delovnim okoljem, če ga obiščemo. Opažamo, da je delovno okolje iz dela v odnosov daljših bolezenskih izostankov že pred tem razbralo pacientove težave. Vendar do takrat, "ko se nekaj ne zgodi", to okolje največkrat ne naredi ničesar, če pa naredi, ravna neustrezno, ker ne išče vzroka, ampak rešuje posledice.

Dokler pri sodelavcu te težave ali spremembe še niso opazne kot bolezenske, se mu skušamo prilagoditi. Tako ga ali premestimo na drugo delovno mesto, ali dopustimo, da je dolgo v bolniškem staležu, ali pa predlagamo upokojitev; če pa se še vedno pojavljajo iste težave, začnemo iskati vzrok in ga morda napotimo k psihiatru. Ko se izve, za kakšno bolezen gre, pa ta dogodek pomeni prelomnico v odnosih. Opažamo različne čustvene reakcije, ki so na eni strani odraz splošnega družbenega odnosa do duševne motenosti, na drugi strani pa odraz individualne bojazni pred duševno boleznijo, ki jo vsak od nas zavestno ali podzavestno doživlja kot grožnjo. Prepad, ki nastane med duševnim bolnikom in njegovim okoljem, se na zunan lahko izraža različno: od odkritega odpora in izogibanja do pretiranega popuščanja, ki je v osnovi zaščita pred duševno boleznijo.

Ko sodelavec odide na zdravljenje in ko se pojavi psihiatrični socialni delavec jih v delovni organizaciji najprej zanima diagnoza, potem se začnejo pritoževati počasi začnejo spraševati o prekvalifikaciji in kmalu postane vprašljiva njegova



nadaljnja delovna zmožnost. Medtem ko se bolnik zdravi v bolnici, pride, hitreje kot v družini, saj so tudi emocionalne vezi rahlejšje, do reorganizacije skupine, tako da izloči bolnega člana. Bolnik je zaradi svoje bolezni že tako prizadet v stikih z okolico, zdaj pa se mu jemlje še tiste običajne možnosti stikov z ljudmi, in bolnikov odmaknjenost in osamljenost se na ta način samo še poglobljata. Redko doživimo, da bi se sodelavci zanimali zanj ali ga celo obiskali; če pa ga že obiščejo, so ti obiski kratki in formalni, razen če niso sodelavci tudi prijatelji izven službe. In ravno v tej fazi je treba čimbolj pritegniti ljudi iz delovnega okolja in jim pokazati, da se njihov sodelavec v bolnici ne more naučiti ponovno delati in preizkusiti delovnih sposobnosti. So delovne organizacije, ki imajo posluh za to, vendar so še vedno redke.

Zanimanje za bolnika pa zraste, ko se ponovno vrne na delo. Pri nas imamo navado, da gre socialni delavec skupaj z bolnikom v njegovo delovno okolje. Tu se pogovori o tem, kakšne so pacientove težave in zahteve na delovnem mestu. Takrat se da začutiti, kako ga sprejemajo: ali kot nujno zlo, ker ga ne morejo izključiti ali upokojiti, ali pa so ga pripravljeni sprejeti medse. Pacienti z nočnega oddelka nekaj časa hodijo v službo in ravno pri teh začetnih korakih nekateri potrebujejo največjo oporo. Seveda pa mora delovno okolje sodelovati in pacienta opazovati pri delu (v konstruktivnem smislu) ker mu le tako lahko pomagamo pravočasno razrešiti konflikte, če do njih pride.

Delo z delovnimi organizacijami že rodi prve sadove, saj se kadroviki in socialni delavci ob takih težavah obračajo na nas. Za sodelovanje z nami je potreben predvsem človek, ki zna spodbujati k delu, ter se pogovoriti o stiskah.

Priznati pa moramo, da se tudi socialni delavci, ki delamo v psihiatriji, še nismo otresli občutka nenormalnosti. Večkrat se oglasimo takrat, "ko se že neka zgodil". Večkrat čutimo potrebo po takem sodelovanju a si ne upamo "drezniti" in pametno molčimo, da ne bi položaja še poslabšali.

Res pa je, da imamo pri pacientih izkušnje tudi z drugo skrajnostjo. Predvsem daljše hospitalizacije jim vzamejo še tiste delovne navade, ki so jih imeli pred hospitalizacijo.

Paciente večkrat pehamo v pretirano odvisnost od bolnice in terapevtov in to tiste, ki od svoje bolezni pričakujejo ugodnosti, na drugi strani pa hočejo biti enaki drugim. Vztrajamo pri tem, da je pacient takrat, ko je v remisiji, sposoben za dogovorjeno delo in da se to od njega ravno tako zahteva. Pacienti ob daljših hospitalizacijah izgubljajo delovne navade, ki so pri marsikom glavna težava pri vključitvi v delo. Okolje to začuti, začuti, da se delu izogiba, in to še dodatno ustvarja negativen odnos do psihiatričnih bolnikov. Taki delavci že ob najmanjšem slabem počutju zahtevajo stalež ali hospitalizacijo. Ni prav, da lagodnostne tendence pokrivamo z bolniškim staležem, ker s tem samo vzdržujemo nezdravo obliko vedenja. Pacienta je treba postaviti na trdna tla, pred stvarne zahteve, tako da začuti posledice svojega vedenja in se zave, da je zanj tudi odgovoren. Če naleti na težave, mu jih pomagamo razrešiti, vendar ne namesto njega, ampak z njim, da se bo drugič v podobnih okoliščinah sam znašel.

Kot posledica nedela z delovnim okoljem in neustrezne obravnave na Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja se je nabralo veliko pacientov, ki so zelo pogosto v staležu ali pa so že pred 30. letom starosti upokojeni kot invalidi I. kategorije. Njihove pokojnine so zelo nizke, tako da je z njimi nemogoče živeti. Podatki SPIZ za leto 1975-1980 kažejo, da je skupina duševnih motenj kot vzrok invalidnosti I. kategorije na 3. mestu, takoj za boleznimi mišic, kosti in veziva ter boleznimi cirkulatornega sistema. Invalidske komisije se odločajo za I. kategorijo v primeru, če gre za:

- nevroze 59,3 %,
- psihoze 70,0 %,
- duševna zaostalost 77,7 %.

V bistvu je skoraj vsak bolnik kljub svojim težavam še sposoben za kakšno delo. Vendar je treba delo najti in poskusiti. Ravno zato smo lani na nočnem oddelku ustanovili komisijo za zaposlovanje in usposabljanje težje zaposljivih oseb. Namenjena je tistim, ki kljub vsem intervencijam ne morejo več delati na starem delovnem mestu ali pa so že predlagani za invalidsko upokojitev. Skupaj s pacientom se dogovorimo, da že med bolniškim staležem začne z usposabljanjem v drugi delovni organizaciji; tako preverimo, ali je delovno okolje tako moteče ali pa dela samega ne zmore. Tudi tistim, ki so bili upokojeni kot invalidi I. kategorije in se

jim je zdravstveno stanje tako izboljšalo, in se jih kasneje na podlagi uspelega delovnega preizkusa reaktivira bodisi za lažje delo ali pa delo s skrajšanim delovnim časom. V obeh primerih vodijo usposabljanje mentorji v delovnih organizacijah. Pri tem nam največ pomagajo Skupnost zavoda za zaposlovanje delavcev v Ljubljani, delovne organizacije in SPIZ.

Bremena rehabilitacije, posebno delovne, ne more nositi psihiatrija sama, zato je nujno povezovanje med vsemi faktorji, ki tvorijo socialno klimo zunaj bolnice in v njej. Ni problem v zakonodaji, saj je ta naklonjena tudi psihiatričnim bolnikom. Toda to je mrtva stvar, če ni v njej začititi človeka. Odnos do psihiatričnega bolnika moramo preoblikovati v nas samih, ne pa pričakovati od drugih, da bodo storili prvi korak.

## VLOGA SOCIALNEGA DELAVCA V MENTALNO-HIGIENSKI DEJAVNOSTI

Danica Plut

### Uvod

Da bi dosegli otrokovo popolno zdravje, je treba skrbeti za njegovo duševno zdravje. S tako zamišljeno in široko zastavljeno nalogo se spoprijema mentalno-higienska dejavnost. Človek z običajno sposobnostjo prilagajanja življenju pogosto osebnih ovir ne zmore sam premostiti. Pri otrokovem intenzivnem razvoju je takojšnje poseganje v motnjo še toliko pomembnejše.

Mentalna higiena je veja psihiatrije, ki proučuje duševno zdravje. Mentalna higiena razvija optimalno osebno in socialno vedenje, tako da se najbolje izkoristijo sposobnosti posameznika. Na takratnem Centralnem otroškem dispanzerju se je pred 25 leti ustanovil prvi oddelek s tako dejavnostjo, 20 let pozneje pa še v ostalih zdravstvenih domovih v Ljubljani.

Mentalnohigienski oddelki delujejo v sklopu otroških dispanzerjev, njihove time pa sestavljajo: psiholog, logoped, socialni delavec, specialni pedagog, pediater, višja medicinska sestra, nefrofizioterapevt in pedopsihiater.

Mentalnohigienski oddelek deluje po dispanzerski delovni metodi (dispensare nadzorovati, urejati, urediti), torej je poudarek na preventivnem delovanju.

### Predstavitev dela socialnega delavca v MHO

1. Starši se z zdravnikovo napotnico (lahko tudi brez) najprej oglasijo pri socialnemu delavcu. Tu povedo kakšne težave imajo z otrokom. Socialni delavec v takih primerih ne nastopa le kot triažer. V pogovoru z otrokovimi starši ali skrbnikom povzame anamnesične podatke, ki vključujejo razvoj otroka od prenatalnega obdobja dalje, počutje matere in očeta, vzdušje v družini, stanovanjske in ekonomske razmere družine, medsebojne odnose v družini in širši družbeni skupnosti, osebnostne poteze otroka in morebitnih

6) sorojencev, vzgojne ukrepe in podobno.

Pogosto so že pred obravnavo potrebni še dodatni heteroanamnestični podatki. Takrat se socialni delavec poveže z VVO, če je otrok vključen v ustanovo ali z varuško, če je v zasebnem varstvu, s patronažno službo, Centrom za socialno delo in drugimi.

Socialni delavec sodeluje z VVO. Tam hospitira v oddelkih in opazuje vključevanje otrok v igro in delo skupine. To sodelovanje je potrebno tudi zaradi pravočasnega odkrivanja in nudenja pomoči socialno in zdravstveno ogroženim otrokom.

Med samim pogovorom se dostikrat pokaže, da je treba reševati še drugačne težave - težave staršev na delovnem mestu, nerešeno stanovanjsko vprašanje, neustrezno varstvo za otroka, slabo ekonomsko stanje, neprilagojenost družine na novo okolje...

Poleg tega evidentira in spremlja otroke, ki so socialno ogroženi zaradi alkoholizma staršev, nezaposlenosti, prostitucije, delomrzništva, delinkventnosti, kroničnih bolezni v družini, slabega ravnanja z otroki...

2. Še posebej je pomembno, da dela socialni delavec z družinami, ki imajo duševno prizadetega otroka.

V Sloveniji je približno 35000 lažje duševno prizadetih oseb. V predšolskem obdobju so vključeni v običajne skupine, VVO, kjer pa jim nudijo nekaj več pozornosti in strokovne pomoči. Teh otrok še ne razvrščamo, ker so razlike težko opazne. Šolajo se v osnovnih šolah s prilagojenim programom. Zahteve so tu prilagojene razvijanju tistih spretnosti, ki so ptorebne za samostojno življenje in delo.

Odrasli lažje duševno prizadeti so pridobitno sposobni in so v celoti vključeni v okolje. Zaposlujejo se na manj zahtevnih delih.

V Sloveniji je približno 9500 zmerno in težje duševno prizadetih. Predšolski

otroci so tako moteni v razvoju, da potrebujejo posebno skrb strokovnjakov. Nesposobni so skrbeti zase ali za svoje stvari, lahko pa imajo stike z okolico in so v določeni meri socializirani. V predšolskem obdobju so vključeni v razvojne oddelke v VVO.

Usposabljanje (šolanje) teh otrok poteka v posebnih zavodih (Ig, Dornava, Črna na Koroškem) in v oddelkih za usposabljanje. Odraski zmerno in težje duševno prizadeti opravljajo enostavna kooperacijska dela v delavnicah pod posebnimi pogoji. Večina jih je še naprej odvisna izključno od staršev in sorodnikov. S sprejetjem Zakona o družbenem varstvu duševno in telesno prizadetih oseb v lanskem letu se je njihov položaj v družbi popravil.

V Sloveniji je približno 2400 težko duševno prizadetih. Vse življenje ostanejo na stopnji dojenčka. Okvarjen imajo tudi osnovni instinkt samoohranitve. So brez uporabnih navad (prehrana, higiena, oblačenje). Razumejo preprosta navodila po načelu pogojnega refleksa.

Predšolski in šolski otroci potrebujejo le varstvo, ki jim ga nudita zavod na Igu in v Dornavi.

Za odrasle ni prav nič poskrbljeno. Nekaj jih je v socialnih zavodih in v posebnem zavodu Hrastovec. Trate - vendar to ni ustrezen rešitev ne za varovanje ne za druge občane, ki so v socialnih zavodih.

Življenje v družini z duševno prizadetim otrokom je moteno. Danes, ko večinoma živimo v nuklearnih družinah, še toliko bolj; v urbani sredini več kot v ruralni.

Duševno bolan otrok predstavlja kronično bolnega člana družine, ki poruši homeostazo. Povzročja šok, prizadetost, obup, jezo, iskanje pomoči, beg, iskanje novih vrednot, novega delovanja družine - naposled pa sprijaznjenje.

Med partnerjema prihaja do konflikta zaradi drugačnega odnosa do otroka. Pojavljajo se subtilni nesporazumi, obtoževanja - v končni fazi lahko družina tudi razpade.

Rojstvo prizadetega otroka se odraža tudi na zdravem sorojencu. Starša se veliko ukvarjata s kronično bolnim otrokom, zato jima zmanjka časa za zdravega.

Pojavljajo se konflikti med sorojenci in duševno prizadetim otrokom.

Starši pogosto nalagajo skrb za varovanje duševno prizadetega otroka svojemu zdravemu otroku. Večinoma zdravi sorojenci sprejemajo zadolžitve, vendar se čutijo žrtvovane. Tudi oni rabijo čas zase, za svoje potrebe.

Socialni delavec se vključuje v delo s celo družino. Svetovalno delo poteka na več področjih:

- podpora staršem ob prizadetem otroku (družina ne sme čutilti, da je osamljena, da je nekje na robu,
- pomoč pri vzgoji otrok (sproščanje agresije, postavljanje omejitev...),
- urejanje medsebojnih odnosov v družini ter v ožjem in širšem okolju,
- seznanjanje s predpisi, ki urejajo pravice v zvezi s prizadetim otrokom in konkretna pomoč ob uveljavljanju teh pravic (zvišan otroški dodatek, če so upravičeni do tega; povečan letni dopust),
- urejanje delovnega časa,
- ureditev stanovanjskih razmer,
- varstvo otroka,
- skupinsko delo s starši duševno prizadetih otrok.

Pri delu z družinami, ki imajo duševno prizadetega otroka se socialni delavec povezuje s Centri za socialno delo, VVD, ozdi, raznimi kliničnimi in specialnimi institucijami, društvi itd.

## SOCIALNI DELAVEC V STROKOVNI SLUŽBI SKUPNOSTI POKOJNINSKEGA IN INVALIDSKEGA ZAVAROVANJA V SR SLOVENIJI

Fanči Novak

Skrb za človeka postavlja naša družba na prvo mesto. Osnovni cilj naše socialistične družbe, ki je začrtan v ustavi, je da ustvari takšne življenjske in delovne pogoje za vse delovne ljudi, z invalidi in dela manj zmožnimi vred, da jim bo kot svobodnim in enakopravnim članom te družbe omogočen vsestranski razvoj njihove osebnosti.

Ko govorimo o vlogi socialnega delavca v pokojninskem in invalidskem zavarovanju, ne moremo mimo splošnih ciljev socialnega dela, kajti invalidsko varstvo je le eno izmed področij socialne politike v samoupravni socialistični družbi. Vse metode socialnega dela pa imajo neposreden in skupen cilj, to je pospeševanje blaginje vseh članov naše družbe, bodisi individualno bodisi v skupinah ali skupnosti.

Ustavna določila, nov sistem invalidskega varstva, nov zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, statut skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja v SR Sloveniji ter drugi predpisi zagotavljajo socialno varnost tega tako pomembnega področja. Pojem invalidskega varstva pa je mnogo širši od pojma invalidsko zavarovanje. Spoznanje v praksi, da z "administrativnim" delom problematike invalidov ne rešujemo celovito in zadovoljivo, zahteva širše reševanje, in to ne samo njihovih pravic iz obstoječe zakonodaje, obravnavati je treba tudi njihove osebne težave in jim pri tem nuditi pomoč, pomagati jim je treba v ekonomskih stiskah, pomagati okolju v katerem so in še v drugih navidezno nepomembnih stvareh, ki pa so za invalide včasih odločilne.

### Socialno delo v strokovni službi

Vloga, vsebina in metode socialnega dela v preteklosti in danes so odvisne od veljavnih predpisov in zakonov. Značilno za našo ustanovo Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja je, da zavarovancu pomagamo pri iskanju in ure-



sničevanju pravic, ki mu gredo po veljavnih predpisih in zakonu o invalidskem in pokojninskem varstvu (statut, zvezni zakon). Vemo pa, da so predpisi in zakoni od leta 1957 do danes doživeli večkratne spremembe in dopolnitve, zato se je delo socialnih delavcev vedno prilagajalo tem spremembam. Omenila bom samo bistvene spremembe, ki so vplivale na delo socialnega delavca.

Socialno delo v invalidskem zavarovanju zasledimo že v letu 1957, ko so prvi diplomanti Višje šole za socialne delavce pričeli z delom v Ljubljani, Mariboru in Kopru. Uvajanje socialnega dela v invalidsko zavarovanje je narekovalo naraščanje števila delovnih invalidov, predvsem nezaposlenih, ki jih je "proizvajala" industrializacija. Socialno delo v takratnem Komunalnem zavodu za socialno zavarovanje se je razvilo predvsem zaradi velike prizadevnosti prvih socialnih delavcev na področju zaposlovanja invalidov.

O delu referenta za rehabilitacijo in zaposlovanje delovnih invalidov - socialnega delavca-beremo v poročilu socialnega delavca Švigelj Franca z dne 10.6.1967 naslednje:

"Uspeh rehabilitacije in uspešnost delovnega invalida na delovnem mestu sta odvisna od njegovega sodelovanja in strokovnih služb, ki sodelujejo v rehabilitacijskem postopku. Cilj sodelovanja strokovnih služb in teamske obravnave, v kateri sodelujejo zdravnik ordinarij, psiholog, tehnolog, strokovnjaki iz delovnih organizacij, socialni delavci podjetij ter socialni delavec KZSZ, naj bo usmerjen v to, da bo zadoščeno zahtevam in potrebam delovnega mesta, na katerem bo delovni invalid zaposlen. Strokovnjaki morajo pri svojem delu z invalidom izhajati iz predpostavke, da ima invalid še mnoge neizkoriščene zmožnosti, ki jih kot zdrav delavec ni uporabil, ali pa jih je uporabljal le minimalno.

Tisti, ki sodelujejo v rehabilitacijskem postopku, morajo preostale sposobnosti odkriti in v skladu s temi sposobnostmi polskati invalidu tako delovno mesto, da manjkajoče sposobnosti ne morejo biti ovira za delo.

Ti motivi in ta gledišča so nas vodila od leta 1957 dalje, ko smo iskali skupno s strokovnimi službami v zavodu kot izven njega najboljšo in najučinkovitejšo pot, kako zaščititi in pomagati delovnemu invalidu.

Število nezaposlenih invalidov je stalno naraščalo. Tudi zaposleni invalidi niso imeli zadostne zaščite. Iz lastnih izkušenj vemo, da še danes vodilni delavci v delovnih organizacijah, pri katerih je premočno zakoreninjeno mišljenje in predsodek, da so invalidi samo ekonomsko breme delovnim organizacijam, da so manj uspešni pri delu kot zdravi delavci."

Iz tega poročila lahko vidimo, kako so se prvi socialni delavci na področju invalidskega varstva srečevali s težavami in jih z resničnim delovnim elanom čimbolj uspešno rešili v korist delavca - invalida. Določilo, da bi delovne organizacije morale obdržati na delu delovnega invalida do leta 1973 ni bilo urejeno z zakonom. To se pravi, da je bilo v tem času, od leta 1957 do leta 1973, delo socialnega delavca pri zaposlovanju izredno težko. Ali bo delovni invalid še ostal v delovni organizaciji, ali bo imel delo ali ne, je bilo velikokrat odvisno od iznajdljivosti socialnega delavca, od njegovega dobrega sodelovanja s predstavniki delovnih organizacij in na koncu od motiviranosti delovnega invalida.

Predpise so spremenili 1.1.1973 in tako je bila delovnemu invalidu zagotovljena večja socialna varnost. 143. člen Statuta Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja pravi: "Organizacije in delodajalci morajo obdržati na delu oziroma po končani poklicni rehabilitaciji znova sprejeti na delo delovnega invalida, če je invalidnost posledica nesreče pri delu ali poklicne bolezni; če pa je vzrok invalidnosti bolezen ali poškodba izven dela, so ga dolžni obdržati na delu oziroma znova sprejeti na delo, če je bil pri njih pred nastankom invalidnosti v delovnem razmerju vsaj eno leto."

Socialna delavka Zora Bertonec piše o problematiki zaposlovanja delovnih invalidov in poklicni rehabilitaciji v tem obdobju naslednje:

"Socialni delavci sodelujejo v pripravljalnem postopku do zasedanja invalidske komisije, za zavarovance, pri katerih je po medicinski dokumentaciji predvidena II. ali III. kategorija invalidnosti. Zato v pripravljalnem postopku tesno sodelujejo z organizacijami združenega dela pri ugotavljanju ustrezne zaposlitve delovnih invalidov. Prav tako sodelujejo z organizacijami za zavarovance, ki so na poklicni rehabilitaciji, zaradi zagotovitve ustreznega dela po končani poklicni rehabilitaciji. V zvezi s 132. členom statuta pa sodelujejo tudi ob adaptacijah delovnih mest za delovne invalide na poklicni rehabilitaciji. V skladu s 142. členom statuta sodelujejo in nudijo strokovno

pomoč organizacijam pri zagotavljanju ustreznih zaposlitve, pomagajo v sodelovanju s skupnostjo za zaposlovanje iskati primerna dela v drugih organizacijah združenega dela. V spornih primerih so lahko tudi člani arbitražne komisije, ki jo imenuje za delo pristojni občinski upravni organ. Nekateri socialni delavci so tudi člani invalidskih komisij.

Po izdaji odločbe o pravici delovnega invalida do zaposlitve na ustreznem delu je naloga socialnega delavca - spremljanje delovnih invalidov, pri čemer ugotavljajo, ali je invalid razporejen na ustrezno delo, delovne pogoje, v katerih invalid dela, medsebojna razmerja delavcev in delovnih invalidov v organizaciji, uspeh socialne rehabilitacije, denarne dajatve, ki delovnim invalidom gredo po veljavnih predpisih in po potrebi svetovanje v njegovih težavah.

V zvezi s 155. in 156. členom statuta poteka sodelovanje s skupnostmi za zaposlovanje, strokovnimi organizacijami za rehabilitacijo in zaposlovanje invalidov, družbenopolitičnimi organizacijami in drugimi, kjer se vključujejo tudi socialni delavci za posameznega zavarovanca v izvajanju poklicne rehabilitacije in zaposlovanja. Prevenција v invalidskem zavarovanju vsebuje vrsto ukrepov za preprečevanje poslabšanja že nastale invalidnosti, z namenom vračanja delovnih invalidov na delo - na ustrezna delovna mesta, kjer se bodo enakopravno vključili v delovni proces, zato skupnost sodeluje z drugimi zainteresiranimi organizacijami pri izvajanju preventivnih ukrepov in akcij pri odpravljanju vzrokov in posledic nesreče pri delu, poklicnih obolenj in nastajanju invalidnosti (159. člen statuta).

Naloge socialnih delavcev so, da ugotovijo, ali so izvedeni v organizaciji potrebni preventivni ukrepi in o tem poročajo skupnosti.

Poleg nalog po predpisih skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja opravljajo socialni delavci za zavarovance, ki nimajo pravic po zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, svetovalno delo z zavarovancem in sodelujejo s strokovnimi službami v smeri varstva invalidov.

Problematika zaposlovanja delovnih invalidov, ki jo zapažajo socialni delavci območnih delovnih enot pri svojem delu, je kljub urejenim zakonskim predpisom različna in odvisna od demografskih in ekonomskih značilnosti območja, razvite tehnologije,

različnosti industrije po panogah, sodelovanja in kvalitete strokovnih služb v delovnih organizacijah, sodelovanja interesnih skupnosti, samoupravnega sporazumevanja in ne nazadnje od vzajemnosti, solidarnosti in medsebojnih odnosov.

Še vedno je prisoten problem zaposlovanja invalidov med posameznimi temeljnimi organizacijami združenega dela v okviru OZD-a, ki je bil najbolj pereč v letu 1976.

Nekatere delovne organizacije, kjer se opaža dobra kadrovska zasedba skupnih služb, imajo urejene tudi samoupravne akte, v katerih je urejeno tudi varstvo invalidov in obstajajo posebne komisije, ki sodelujejo v procesu zaposlovanja invalidov. Nikakor pa ni v praksi vidna vsebina 142. člena 2. odstavka, to je zagotavljanje zaposlovanja delovnih invalidov v drugi delovni organizaciji, če matična organizacija združenega dela nima ustreznega delovnega mesta. Zelo redki pa so primeri ustanavljanja novih organizacij združenega dela, v katerih bi se zagotavljala zaposlitev invalidom. V teh primerih pa se zahtevajo velika investicijska vlaganja, ki jih Skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja zagotavlja le po predpisih o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb skupaj z drugimi interesnimi skupnostmi.

Zakon je sicer rešil vprašanje medsebojnega razmerja v združenem delu za delovnega invalida, zaostrila pa so se vprašanja pri iskanju ustreznega dela za delovnega invalida.

Pri svojem delu smo se socialni delavci srečevali z različnimi problemi. V pripravljalnem postopku smo opazili močno prisotne rentne tendence, predvsem pri delavcih iz drugih republik, pri delavkah v tekstilni industriji, kjer je bilo ponekod še vedno uvedeno nočno delo, in tudi pri drugih delavcih, ki so iztrošeni iz različnih razlogov, ter delavcih, ki imajo zemljo. Izrazit porast alkoholizma je bil močna ovira pri zaposlovanju delovnih invalidov, ker alkoholika odklanjata delovna organizacija in delovno okolje. Srečevali smo se z neustreznim odnosom do invalidov v zdravstveni službi. Invalida so se želeli čimprej znebiti z upokojitvijo, da ne bi kvaril staleža bolnih. Pojavile so se težave pri zaposlovanju invalidov po poklicni rehabilitaciji. Težko pa je bilo in je še zaposlovati tiste invalide, ki niso motivirani za delo.

V statutu skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja je bilo v letu 1979 spremenjenih več določb, ki so zadevale poklicno rehabilitacijo in zaposlovanje delovnih invalidov. Spremembe pomenijo le usklajevanje z ustreznimi določbami nekaterih zakonov iz leta 1972, ko je bil sprejet Statut skupnosti. Nobena sprememba pa ne zmanjša pravic delovnih invalidov - gre za razmejitev nalog in dolžnosti med skupnostjo ter temeljnimi organizacijami združenega dela oz. delodajalcem na področju poklicnega usposabljanja in zaposlovanja delovnih invalidov - te so v skladu z načelom, da imajo predvsem delavci v združenem delu pravico in dolžnost urejati in skrbeti za delovnega človeka, ki je postal invalid v temeljni organizaciji.

Glede na te spremembe se tudi delo socialnih delavcev v strokovni službi skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja prilagaja novi vlogi, ki je usklajena s spremenjenimi predpisi in z delom po pravilniku o postopku za uveljavljanje pravic iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja. Ti novi odnosi pa imajo svoj pomen glede na vlogo in naloge socialnega dela, posebno še pri izvajanju poklicne rehabilitacije, zaposlovanja delovnih invalidov in vračanje invalida v popolno družbeno aktivnost.

Če nudimo pomoč zavarovani osebi, ki ji grozi nevarnost, da bo invalidna, ali pa je že invalidna, moramo upoštevati, da je socialno delo v invalidskem zavarovanju dejavnost, ki prispeva k temu, da zavarovana oseba pravilno in popolno uveljavi svoje pravice in se s kompleksno rehabilitacijo ponovno vrača v delovno okolje in socialno sredino.

Socialno delo v invalidskem zavarovanju, iz katerega izhajajo naloge socialnega delavca, se praviloma odvija v obliki timskega dela in individualnega dela z zavarovancem. Socialni delavec sodeluje z zdravniki, psihologom, referenti (pravniki) in predstavniki delovnih organizacij pri realizaciji pravic zavarovanca iz invalidskega zavarovanja.

Socialni delavci rešujejo invalidske zadeve po metodah socialnega dela v naslednjem zaporedju:

- socialno delo v pripravljalnem postopku do ocene invalidnosti,
- socialno delo pri izvajanju pravic pri poklicni rehabilitaciji in zaposlovanju delovnih invalidov,

- socialno delo ob spremljanju zaposlenih delovnih invalidov,
- socialno delo pri preventivnih ukrepih.

Podatki o ugotovljenih invalidnih osebah kažejo, da število novih delovnih invalidov po letu 1976 ponovno intenzivneje narašča. Z večanjem števila invalidov se množijo težave pri zaposlovanju delovnih invalidov. Delavec, pri katerem pride do invalidnosti, ima pravico opravljati svoje ali drugo delo manj kot polni delovni čas, ali pa opravlja glede na svojo zmožnost za delo drugo ustrezno delo polni delovni čas. Delavcu, ki postane invalid iz kateregakoli vzroka, ne preneha lastnost delavca v združenem delu. Organizacija združenega dela je torej glavni dejavnik pri varstvu delovnih invalidov, vendar ne edini. Ne gre samo zato, da delovnemu invalidu ne preneha lastnost delavca v združenem delu, ampak je treba invalida tudi ustrezno zaposliti, dati mu je treba delo, katero bo lahko opravljal z delovnim naporom, ne da bi poslabšal svojo invalidnost, in normalnim delovnim učinkom, pri čemer je treba njegovo strokovno in splošno izobrazbo, delovne izkušnje in osebne lastnosti upoštevati.

V praksi pa ugotavljamo, da v delovnih organizacijah še vedno ni ustreznega števila strokovnih delavcev, ki bi pomagali in sodelovali pri zaposlovanju delovnih invalidov. Poleg tega v delovnih organizacijah ni dovolj delovnih mest oz. niso tako prilagojena, da bi jih lahko opravljali invalidi. Kljub zakonskim določbam, da morajo delovne organizacije najti ustrezno delo za delovnega invalida v lastni ali drugi delovni organizaciji, je v praksi veliko drugače.

Socialni delavci Skupnosti so običajno tisti, ki dejansko zaposlujejo delovnega invalida, delovne organizacije pa so tiste, ki pomagajo socialnemu delavcu poiskati drugo ustrezno delo. Poseben problem predstavljajo delovni invalidi, ki nimajo zadostne izobrazbe - nedokončana osnovna šola - in tisti, ki se zaradi starosti ne morejo več poklicno rehabilitirati. To so nekvalificirani delavci, ki opravljajo težka fizična dela. Posebne težave se pojavljajo pri delavcih, ki imajo svoje družine izven kraja stalne zaposlitve, običajno v eni izmed sosednjih republik. Ob nastanku invalidnosti se v večini primerov želijo vrniti k svoji družini, kar pa ni vedno izvedljivo.

S 1.7.1983 se je pričel uporabljati nov zvezni zakon o temeljnih pravicah iz pokoj-

ninskega in invalidskega zavarovanja in s tem v zvezi tudi nova definicija invalidnosti. Po 33. členu zveznega zakona lahko govorimo o invalidnosti tedaj, če nastane pri zavarovancu zaradi trajnih sprememb v zdravstvenem stanju, ki so posledica poškodbe pri delu, poklicne bolezni, poškodbe izven dela ali bolezni, katerih ni mogoče odvrniti z zdravljenjem ali z ukrepi medicinske rehabilitacije, zmanjšanje ali izguba delovne zmožnosti za dela in naloge, na katere je bil zavarovanec razporejen in jih je opravljal pred nastankom invalidnosti ter za dela in naloge v temeljni organizaciji, ki ustrezajo njegovi strokovni izobrazbi oziroma z delom pridobljenimi delovnimi zmožnostmi.

Glede na to definicijo se spremeni delo invalidskih komisij in seveda tudi delo socialnega delavca. Ocena delovne zmožnosti ni več vezana zgolj na dela in naloge, ki jih je zavarovanec opravljal v času nastanka invalidnosti, temveč se le-ta ocenjuje za vsa dela in naloge v temeljni organizaciji, na katero je delavec lahko razporejen v okviru svoje strokovne izobrazbe oziroma z delom pridobljene delovne zmožnosti.

Glede na vsebino novih predpisov se delo socialnega delavca v pripravljalnem postopku pred oceno na invalidski komisiji razširi. Ker v delovnih organizacijah kadrovske službe nimajo dovolj strokovnih delavcev, da bi izvajale vse zahteve zakona, je socialni delavec Skupnosti, pri reševanju ustrezne zaposlitve delovnega invalida, nepogrešljiv. Le ob ustreznem sodelovanju z delovno organizacijo bo zaposlovanje delovnih invalidov uspešno, varnost delovnega invalida pa bo zagotovljena.

Ob obisku v delovni organizaciji socialni delavec s pomočjo strokovnih služb delovne organizacije opiše delo, ki ga je zavarovanec opravljal pred oceno na invalidski komisiji ter vsa dela in naloge, ki ustrezajo strokovni izobrazbi oziroma z delom pridobljenim zmožnostim zavarovanca, ter dela in naloge, ki bi jih zavarovanec lahko opravljal po nastanku invalidnosti. Pri opisu delovnih mest mora biti še posebej pozoren na ekološke pogoje na delovnem mestu, psihofizične zahteve, posebne zahteve dela in težavnost dela in zahtevano izobrazbo za opisano delo. Na podlagi ogleda delovnih mest v delovni organizaciji, navodil zdravnika, mnenja delovne organizacije in interesov zavarovanca poda mnenje o možnosti ustrezne zaposlitve delovnega invalida v delovni organizaciji in o potrebi poklicne rehabilita-

cije.

Ko v delovni organizaciji zbiramo podatke za delovnega invalida, naletimo večkrat na težave, ker se delovne organizacije velikokrat borijo za svoj ekonomski obstoj in jim za delovne invalide zmanjkuje ustreznih delovnih mest. Zaradi pomanjkanja strokovnih delavcev v kadrovski službi marsikje niso na tekočem s spremenjenimi predpisi na področju invalidskega zavarovanja in zaradi tega tudi še nimajo usklajenih samoupravnih aktov z novimi predpisi.

Treba je pomagati delovnim organizacijam, ki so po zakonu dolžne ustrezno zaposliti delovnega invalida. Treba bi bilo okrepiti strokovne službe v delovnih organizacijah, ki bi skrbele za ustrezno zaposlitev vsakega delovnega človeka. Med ljudmi, žal tudi med izobraženci, še vedno obstaja nekakšno nezaupanje do invalidov, češ da so manj sposobni, zato se jih skušajo ob ugodni priliki "otresti". Skoraj vsi delodajalci, pa naj imajo še tako socialistično mišljenje, imajo pomisleke vzeti v službo človeka, ki ni popolnoma zdrav.

### Zaključek

Delo socialnega delavca pri Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja je vse od leta 1957, ne glede na spreminjanje predpisov in zakonov, iskanje ustreznega dela za delovnega invalida.

Socialno delo v invalidskem zavarovanju je vez med službo izvajanja in neposredno proizvodnjo, delo z delovnim invalidom pa neposreden odnos zagotavljanja njegovih pravic in reševanja delovnih in osebnih problemov. Pri tem delu pa se seveda, kot vsi, srečujemo z najrazličnejšimi problemi, od konfliktnih situacij v delovnem okolju do individualne problematike zavarovanca.



## SKUPINSKA OBRAVNAVA KONKRETNIH IN AKTUALNIH OBREMENTEV

Bojana Božič-Ziherl

### Uvod

Ker je adolescenca obdobje nasprotij, jo enako težko preživlja mladostnik sam kakor tudi njegova okolica, v kateri živi in v kateri bo deloval kot odrasel človek.

V tem zanj težkem in napornem obdobju, ko začne sprejemati obveznosti in dolžnosti pa tudi pravice odraslih, se zgleduje po drugih v svojem okolju in jih preizkuša, kot preizkuša tudi sam sebe. Mladostnik že začenja odločati samostojno in to na način, ki zadovoljuje njega, hkrati pa so njegove odločitve že tudi v skladu z normami okolja, ki ga je že kar dobro spoznal.

Pri vsakodnevnem srečevanju z mladostniki bi lahko rekli, da so prav šolanje, izbira poklica ali sama zaposlitev najpogosteje frustrirajoči. Šolanje in delovno usposabljanje namreč potekata prav v obdobju najintenzivnejšega oblikovanja osebnosti mladega človeka. Mladostnik je tedaj sredi svojih identitetnih iskanj, oblikovanja odnosov do vrstnikov in odraslih, prestrukturiranja družinskih odnosov, razvoja spolne vloge, usmerjanja individualnih sposobnosti in širjenja interesov ter vse aktivnejšega in ustvarjalnega vključevanja v širšo družbeno skupnost. Motnje teh razvojnih področij lahko vplivajo tudi na njegov proces izobraževanja ali poklicnega usposabljanja.

Veliko vlogo in vpliv na doživljanje in sprejemanje sveta bodočega odraslega človeka ima njegova primarna družina z načinom vzgoje, ki je prešla iz strogo avtoritativno-represivne v permisivno. Pogosto se dogaja, da starši ne zmorejo doslednosti te vzgoje ali pa je njihovo znanje pomanjkljivo. Tako svojemu mladostniku otežkočajo razvoj jasne predstave o sebi. Že samo to je lahko dovolj velik vzrok za težave v normalnem zorenju mladostnika. Če se pa temu npr. priključi izključitev iz procesa šolanja, utegnejo biti posledice v njegovi osebni integriteti nepopravljive. Naenkrat izgubi pripadnost skupini ustvarjalnih vrstnikov, zniža se

mu raven samospoštovanja, poslabšani odnosi z domačimi pa lahko privedejo do razvoja in fiksiranja duševnih motenj. Interesno področje pri adolescentu ni nekaj stabilnega in trajnega. Poklicni interesi se često ustalijo šele po 17. letu starosti, čeprav jih je mladostnik že zgodaj razvijal prek procesa identifikacije s starši kot otrok.

V zgodnji adolescenci se mladostnik torej še ni sposoben dokončno odločiti glede šolske, delovne in poklicne poti. Če mu proces izobraževanja prezgodaj zoži interesna področja, je lahko njegov celotni razvoj osebnosti omejen in ogrožen. Tudi napačna izbira poklica, če je bil interes za poklic nezrel in zgrešen, lahko privede do zmanjšanja njegovih prizadevanj, do neuspehov in končne odklonilnosti. Obstaja nevarnost, da se takšna naravnost prenese še na vrsto drugih aktivnosti. Vprašanje storilnosti sprožijo in zaostrijo usodne posledice neuspeha v procesu izobraževanja in pritiski s strani staršev, ki jim je važen samo otrokov uspeh v šoli. Vse to lahko močno ogroža duševni razvoj mladega človeka.

Ob spletu teh dejavnikov prihaja veliko mladostnikov v času izbire poklica in ob sami zaposlitvi v nujno frustracijsko situacijo. Ta je med drugim tudi posledica mladostnikovih velikih pričakovanj, ki so vezana na šolo in poklic, ki si ga je izbral, oziroma na delovno okolje, v katero prihaja. Njegova velika pričakovanja so namreč prevečkrat v neskladju s poznavanjem sebe, svojih sposobnosti in stvarnih možnosti.

#### **Skupina mladostnikov s socialnim delavcem**

Socialni delavec mora poznati dinamiko razvoja mladostnika, prav tako pa mora biti sposoben, da oceni njegove probleme in možnosti na področju izobraževanja in poklicnega usmerjanja. Tako lahko te potrebe in možnosti uskladi, če pride do razkoraka med njimi. V skupinski obravnavi socialni delavec rešuje osebne in skupne probleme mladostnikov ter konkretne in aktualne probleme, kot so npr.: šolanje, izbira poklica, usposabljanje, delovno mesto in drugi. Stiske posameznikov rešujeta mladostnik in socialni delavec tudi individualno, svoje prednosti pa ima skupinska obravnava, saj le v skupini mladostnik pridobiva izkušnje, ki so bistvene v njegovem socialnem razvoju in zorenju. Skupina je za mladostnika pomebna zato, ker v njej uri medsebojne odnose, katerih končni rezultat naj bi bilo zado-

voljujoče ustvarjalno in nekonfliktno sožitje z odraslimi.

Socialni delavec ima v skupini mladostnikov dokaj težko nalogo:

- Mladostnikom mora pojasniti, da so družbena merila takšna, kakršna so, in da jih morajo upoštevati. Kajti svet odraslih jim že zgodaj postavlja zahtevne naloge. Družbenopolitično dogajanje vedno bolj vključuje tudi mladino: zgodnje voljaške obveznosti, sodelovanje v raznih političnih dogodkih (manifestacije, množične dejavnosti, vključevanje v politične organizacije), zgodnje vključevanje mladostnika v proizvodne procese....
- Hkrati pa socialni delavec mladostnike približuje družbi in povečuje splošno strpnost do mladostnikov ne glede na njihovo svojevrstnost in občasno problematičnost.
- Tudi mladostniki imajo do družbe namreč svoje zahteve in pričakovanja, vredni so njenega zaupanja, saj le ob njej lahko postanejo koristni člani.

Mladostnik mora imeti možnost razvijati svoja hotenja, enakovredno soodločati, ko gre zanj (izbira šole, zabave, prijateljev), imeti mora možnost za aktivno sodelovanje v vseh procesih družbe kot enakopraven član, imeti mora pravico do svojih posebnosti, kot so oblačenje, glasba in interesi.

Socialni delavec, ki dela s skupino mladostnikov, naj bi bil realen, trden, konkretne probleme naj mladostnikom prikaže tako, da bo to zanje sprejemljivo in dovolj jasno.

Pri skupinskem delu z mladostniki, ki ima za cilj urejati njihove konkretne probleme, se izkaže, da se mora socialni delavec, ki skupino vodi, spoprijeti z nekaterimi težavami, kot so npr. odpori mladostnikov do te skupine. Mladostniki med samim delom v skupini zapuščajo skupino in se ponovno vračajo vanjo. V skupini je treba te odpore razreševati, upoštevati in dinamiko skupine prilagoditi tem odporom. Lahko bi rekli, da je odnos mladostnika do te skupine enak odnosu do konkretnih obremenitev, ki jih ne more razrešiti. Na eni strani ima velika pričakovanja do socialnega delavca, od katerega pričakuje, da bo zanj in namesto njega vse uredil. To bi bilo sicer najbolj enostavno, vendar pa za mladostnika nekoristno in celo škodljivo. Tako se ne bi naučil reševati svojih problemov.

Primer reševanja konkretnih in aktualnih težav mladostnika v skupini, ki jih je imel z vpisom v šolo: Problem smo najprej opredelili. Pri tem smo ugotovili, da mladostnik sploh ne ve, na katero šolo bi se vpisal. Ve samo to, da bi rad poklic, ki ga bo veselil. Čuti pa veliko nagnjenje in smisel na risanje. Ko se je vpisoval v srednjo šolo, si je želel na oblikovalno šolo. Vsi so mu jo odsvetovali, češ, da ne bo dobil zaposlitve. Zato se je vpisal na srednjo tehnično šolo in jo končal. Seveda je kmalu ugotovil, da ga to delo ne zadovoljuje, ker se ne čuti dovolj sposobnega zanj. Službo je pustil in razmišljal o likovni akademiji, o slikarstvu. Mladostnik ni dovolj prepričan v svoje sposobnosti za tako ustvarjanje, ker je tudi sicer zelo negotov vase. Ostali člani skupine ga spodbujajo, naj se vpiše na akademijo, ker ocenjujejo njegove slike kot zelo dobre. Svetujem mu, naj svoje sposobnosti za ta poklic preveri in potrdi s psihološkimi testi, ki jih delajo na Skupnosti za zaposlovanje, in sicer so to psihometrični testi za interesne in ročne spretnosti. Testi so mu res potrdili njegovo sposobnost za slikarstvo. Odločil se je, da se bo vpisal na akademijo. Še na dveh skupinskih sestankih smo porabili mnogo časa s spodbujanjem, naj se vpiše na akademijo. Nato se je šel prijaviti na fakulteto. Vpisal se bo v roku. Skupina vrstnikov mu je tako pomagala k večji samozavesti in zaupanju vase, ker mu je omogočila uresničitev želja in pričakovanj v skladu s stvarnimi možnostmi.

Sestanek skupine je včasih najlažje začeti tako, da enega od mladostnikov spodbudimo, da načne svoj problem, ali pa prepustimo pobudo mladostnikom samim. Pogosto začne kateri izmed članov skupine pripovedovati, kako je neko problematično situacijo sam razrešil, potem ko smo se že na prejšnjem sestanku skupine dogovorili, kako bo to izpeljal. Ko ostali slišijo, kako je nekemu izmed njih uspelo tisto, kar je bilo zanj najbolj boleče in obremenjujoče, mu ta uspeh potrdijo z občudovanjem, dajejo pripombe, kot npr.: Kaj si res zmoget? Meni to ne bi nikoli uspelo." Ostali, ki tega res še ne zmorejo, dobijo od tistega, ki je že osvobojen pritiska pred nerešenim problemom, spodbudo, naj poskusijo, razlago, kako se to izpelje, in potrditev enostavnosti reševanja tega problema ("ko bi prej vedel, kako je to enostavno narediti, me to ne bi spravljalo v take stiske").

S takim načinom dela lahko dosežemo tudi sekundarni terapevtski učinek. Ta se kaže v tem, da postane mladostniku reševanje konkretnih problemov, ki jih je spoznal in tudi sam reševal po načelu učenja v skupini, vzorec za vedenje izven sku-

píne in spodbuda za takrat, ko bo treba reševati večje obremenitve. Hkrati mu to prinaša realnejše samovrednotenje, ki ga lahko preverja in potrjuje v skupini s socialnim delavcem, v življenju izven te skupine pa ponovno in ponovno potrjuje.

# **gorenje**

**sestavljena organizacija  
združenega dela**

- 14 proizvodnih delovnih organizacij
- 4 delovne organizacije skupnih izvedb
- 18000 zaposlenih
- 400 raziskovalcev in razvojnikov
- izvoz v 85 držav sveta

## **Proizvodni program:**

- gospodinjiski aparati
- notranja oprema
- tehnološka oprema
- poslovna oprema
- zeleni program
- ostali programi

Največja proizvodna delovna organizacija je Gorenje Gospodinjiski aparati, kjer je zaposlenih pet tisoč delavcev; v enem samem dnevu izdelajo dva tisoč štedilnikov, več kot tisoč pralnih strojev, tri tisoč hladilnih aparatov ter skoraj štiri tisoč malih gospodinjiskih aparatov.

V okviru Delovne skupnosti Splošni posli, v Sektorju za kadrovske zadeve, deluje tudi Oddelek za psihološko in socialno delo, v katerem smo zaposleni trije socialni delavci, dva psihologa in sociolog. Delamo za štiri proizvodne delovne organizacije, tri organizacije skupnih izvedb ter štiri delovne skupnosti z deset tisoč zaposlenimi delavci.

Osnovni cilj dela socialnih delavcev je, obdržati kakor tudi izboljšati življenjski standard delavcev, izboljšati njihove življenjske razmere ter preprečiti nove oziroma odstraniti že obstoječe asocialne pojave.

Področja našega dela so socialna patologija s poudarkom na alkoholizmu, invalidska problematika, otroško varstvo, prehrana in podobno.

Trudimo se, da je delo strokovno organizirano in izvedeno. S tem gotovo prispevamo k boljšim poslovnim rezultatom našega Gorenja.

